tiszatáj
1997. MÁJUS * 51. ÉVF.

József Attila Tudományegyetem
I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Szeged

Csiki László, Kiss Anna
Lászlóffy Aladár, Szepesi Attila versei

Kálnay Adél, Sigmond István novellája

Új regénykorszak?
(Csányi Erzsébet, Márton László, Sándor Iván,
Szilasi László, Thomka Beáta írása)

Diákmelléklet: Vadai István
Tandori Dezsőről

5

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Varga József.
Internet-cím: **http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/**
E-mail cím: **tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu**
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 80 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 240, fél évre 480, egész évre 960 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1997. MÁJUS

CSIKI LÁSZLÓ: Emlékvers (az újjáalakult Vörösmarty Akadémiának, Kápolnásnyékre) 3
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Farkas nevére (Gyalog-Farkas, Huszár-Farkas, Farkas-Farkas) 4
TŐZSÉR ÁRPÁD: Az Északi Géniusz metamorfózisai ... 6
SZEPESI ATTILA: Csótány-induló 12
KÁLNAY ADÉL: Kedves Naplóm! 14
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Könyvbemutató 34
KISS ANNA: Változások 42
SIGMOND ISTVÁN: Álomüzér a templomfalon 44
ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „bennem annyi optimizmus sincs, mint egy buldózerrel letaposott kétéltűben...” (Beszélgetés Sigmond Istvánnal) 51

Új regénykorszak?

Ezredvégi gondolatok a regényről (O. S.) 56
CSÁNYI ERZSÉBET: Új reneszánsz? 57
MÁRTON LÁSZLÓ: Válasz a Tiszatáj körkérdésére 58
SÁNDOR IVÁN: A regény jövője 62
SZILASI LÁSZLÓ: Éppen most pörög 70
THOMKA BEÁTA: A fikció újjáalakított valósága és a nyelvvé váló forma 75

KRITIKA

H. NAGY PÉTER: Magatartásformák poétikája és mítoszok interakciója (Eisemann György: Ősformák jelenidőben) 79
MEDGYES TAMÁS: Kulcsár Szabó Zoltán Oravecz Imre kismonográfiájáról 85
SZEKÉR ENDRE: Sándor Iván: Tengerikavics 89
VASY GÉZA: Van egy trilógiánk (Temesi Ferenc: Pest) 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SIPOS LÁSZLÓ rajzai a 33., 55., 78. és a 88. oldalon.

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: Tandori Dezső: Halottas urna két füle
e. e. cummings magángyűjteményéből

Csiki László

Emlékvers

az újjáalakult Vörösmarty Akadémiának, Kápolnásnyékre

Mihály úr, már nem zeng a bérc,
ködös csönd nyomja a síkot,
széthullt a kényszerű egész,
mállik részenként a birtok.

Mihály úr, szorít a haza,
nem tere, a lelke csonka,
csökött az álma, vígasza,
hite szakadva, lerontva.

Mihály úr, magyarul a szót
amíg kimondják, megszegik,
de bőg a banda s balgamód
a joggal lázadó szelíd.

Mihály úr, az emlékezet
nem megőriz, de meggyötör,
a felejtés itt véresebb,
mint a lenyúzott régi bőr.

Mihály úr, a bánat éltet,
nem a remény: a csend s harag,
fonákján ver a szívünk érted,
s te szólsz megint, ha az kihagy.

1997. március

LÁSZLÓFFY ALADÁR

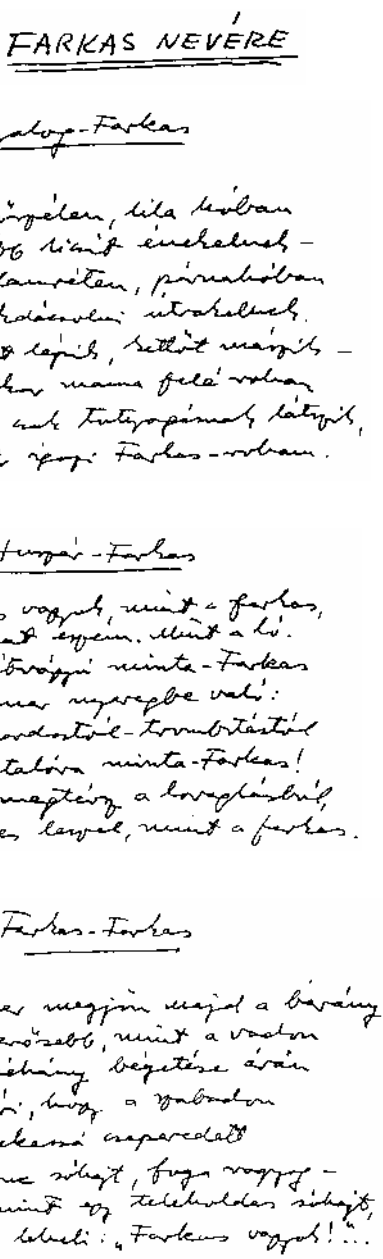

Farkas nevére

GYALOG-FARKAS

Erdőszélen, lila hóban
előbb kicsit énekelnek –
paplanréten, párnahóban
bukdácsolni útrakelnek.
Egyet lépik, kettőt mászik –
mikor mama felé rohan
bár csak totyogásnak látszik,
már igazi Farkas-roham.

HUSZÁR-FARKAS

Éhes vagyok, mint a farkas,
sokat eszem, mint a ló.
Jóétvágyú minta-Farkas
hamar nyeregbe való:
fakardostól-trombitástól
hintalóra, minta-Farkas!
Ha megtérsz a lovaglásból,
éhes legyél, mint a farkas.

FARKAS-FARKAS

egyszer megjön majd a bárány,
ki erősebb, mint a vadon
s néhány bégetése árán
eléri, hogy a szabadon
derekassá cseperedett
ifjonc sóhajt, foga ragyog –
s mint egy teleholdas sóhajt,
úgy leheli: „Farkas vagyok!"...

Ezennel Farkaskereszttel
tüntetem ki a kereszt-
Farkasomat!

L. A.

Ezennel Farkaskereszttel tüntetem ki a kereszt-Farkasomat!

L. A.

Dátum: 1997. II. 1.
Pelenka helye: Pi-Há!

Dátum: 1997. II. 1.
Pelenka helye: *Pi-ttá!*

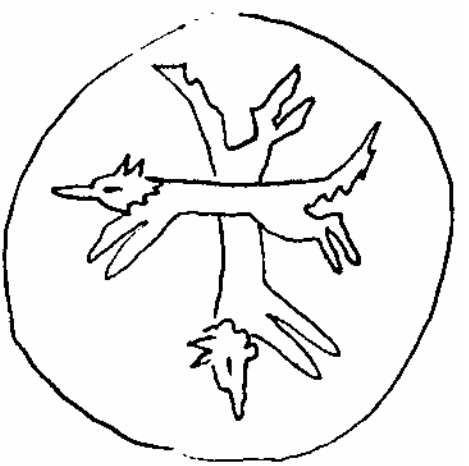

TŐZSÉR ÁRPÁD

Az Északi Géniusz metamorfózisai

Tárgyunknak, a közép-európai szellemiség kialakulásának és változásainak – talán – új értelmezéséhez Hamvas Béla *Öt géniusz* (1940, 1985) című eszszéje adta az ötletet, hadd kezdjem tehát dolgozatomat e jeles, de kicsit elfelejtett Hamvas-esszé rövid, reflektív ismertetésével.

Hamvas a „géniusz" fogalmát élesen elhatárolja a kultúra, a civilizáció, az állam és a társadalom fogalmától. Az ő „géniusza" – a szerző általános szellemi irányultságának, műveltségének, az archaikus népek szent könyveiben foglalt tanításnak megfelelően – az „ég–ember–föld" összefüggésrendjében jön létre és a metafizikai örökségünkhöz, a szent könyvekhez való visszatérést célozza.

A visszatérés kezdeményezője és példája a „brahman kaszt" – Hamvas így nevezi a szellem embereinek azt a csoportját, amelyik egyedül képes a lét magasabb és alacsonyabb szférái, az „ég és föld" között a kapcsolatot fenntartani, amelyik egyedül tud a létezés eredeti rendjéről, egységéről. Az *Öt géniusz*ban pedig azt vizsgálja a szerző, hogy milyenek a lehetőségei e kaszt létrejöttének Magyarországon.

Nyolc, Európára is kiterjedő géniuszt különböztet meg, Dél, Nyugat, Észak, Kelet, Bizánc, a Sarkvidék, Afrika és az Atlanti partok vidéke géniuszát. A nyolc közül ötnek a nyomait fedezi föl Magyarországon. (Itt kell megjegyeznünk, hogy Hamvas a történelmi Magyarország területében gondolkodik. S célja ugyan a magyarság szellemiségének a vizsgálata, de ez egyáltalán nem jelenti, hogy a régi Magyarország területén élt más népeket nem veszi figyelembe. A géniusz-rendszer alapsajátossága, hogy nem a nemzeti határokhoz igazodik.) A „déli géniusz" (azaz a görög Athén és a latin Róma) hatását a Dunántúl délnyugati részében, a „nyugati géniuszét" (a nyugati ipari civilizációét) a Pozsony és Szentgotthárd közötti nyugati sávban, az „északiét" a Pozsony–Sátoraljaújhely közötti északi hegyvonulat alatt észleli a szerző. „Kelet" (az Alföld) géniusza Csallóköznél kezdődik, s keleten Szatmár, délen Szabadka pontja határolja be (itt az ázsiai és orosz, azaz a nomád kelet hatását kell látnunk), Bizánc géniusza pedig a földrajzilag zárt, körülhatárolt Erdélyben hat.

Nincs itt helyünk és időnk arra, hogy a „magyar géniuszok" jellemzőivel részletesen foglalkozzunk, de annyit el kell mondanunk, hogy míg a déli, nyugati és bizánci (erdélyi) géniuszban lát Hamvas bizonyos pozitívumokat, addig az északiról és keletiről (alföldiről) egyetlen elismerő szava sincs. Az északi géniusz teljes területe egyébként „*Szilézián, Csehországon, Lengyelországon és a balti államokon át Finnországig és a skandináv államokig ér*" – mondja Hamvas.

Ennek a területnek és szellemiségének s az utóbbi időben kirajzolódó és konkretizálódó Közép-Európa-fogalmunknak és szellemiségének a meglepő egyezéseivel majd a későbbiekben szándékozom részletesen foglalkozni, de már itt is fel kell figyelnünk rá, hogy ha a fenti sorból a skandináv és balti államokat elhagyjuk, akkor tulajdonképpen azt a négy közép-európai államot kapjuk meg, amelyet néhány éve „visegrádi négyeknek" nevezünk. Pedig Hamvas 1940-ben vázolta fel az „öt géniusz" szellemi térképét (nyomtatásban először 1985-ben, Bernben jelent meg), amikor is a „V-4"-ről természetesen még álmodni sem álmodott senki. S hogyha ez alá a térkép alá mintegy gyámszövegként oda írjuk Hamvasnak azt a mondatát, amely szerint az északi géniusz *„a nyugat kulturális provinciája"*, akkor eláll a lélegzetünk. Hogy mennyivel egyszerűbb és ugyanakkor pontosabb meghatározása ez Közép-Európának azoknál, amelyeket eddig olvastunk vagy hallottunk. Hamvas művéről értjük meg igazán, hogy miért nem Közép-Európa Románia vagy a volt Jugoszlávia: egyszerűen azért, mert egyik a bizánci, másik pedig a déli géniusz „provinciája".

Északot – Hamvas szerint – *„az jellemzi, hogy középponttalan"*. Dél középpontja Athén és Róma, Nyugaté Párizs, Bizáncé Bizánc, később Sztambul, de Északnak nincs centruma. Nem fordul semmilyen irányba. Illetve befelé és kifelé fordul, magába és a természetbe néz. Önálló műveltsége és civilizációja nincs, csak civilizációnál erősebb élményt jelent. Az északi ember *„az embernél valamivel kevesebb, ugyanakkor több: mintha erdei állat lenne és angyal"*. Nem tudja összekapcsolni az életet és a szellemet. A magyar Észak legjellegzetesebb költője – legalábbis Hamvas úgy látja – Tompa Mihály. Jellemző rá a természet-melankólia és az anamnetikus képzelet, de nincs benne metafizikai mélység. Észak – üres, beépítetlen, hagyomány nélküli tartomány. Történetileg nem aktív, ezért sohasem hódító, hanem mindig meghódított.

S így rakhatnánk még tovább is Hamvas sötét színeit Észak palettájára, de hogy sírva ne fakadjunk – az alakuló kép majd mindegyik vonásában saját egykori és részben mai arcvonásainkat sejtve –, azt hiszem, itt a mű vázlatos ismertetését befejezhetjük, s hajoljunk inkább közelebb a részletekhez: mi érvényes belőle ma is és mi nem.

Az egyes kultúrkörök betájolásában és jellemzésében nyugodtan egyetérthetünk Hamvassal ma is. S azt is leszögezhetjük, hogy a mai genius locikat is jobban megérthetjük, ha nem elsősorban a néprajzi-nemzeti sajátosságokban, tájnyelvi vagy tájföldrajzi érdekességekben keressük a jellegzetességeiket, hanem Hamvas géniuszainak a hatásában.

Írókként, irodalomtanárokként viszont nem fogadhatjuk el a szerző géniusz-elméletéből azt a tételt, amely szerint a géniusz célja a brahman-kaszt kihordása, létrehozatala: az irodalom természetesen nem teleologikus képződmény, hanem önmagát kifejező nyelvi és tudatorganizáció.

S nem fogadhatjuk el teljesen a harmadik vagy északi géniusz értékelését sem. Mi ugyanis úgy látjuk, hogy amit Hamvas erről a géniuszról elmond, az

csak a 18., illetve a 19. század „északi" irodalmait jellemzi. S a mi meglátásainkat bizonyítják Hamvas példái is. Az ő számára az „*igazi nagy északi költők*" Burns, Jacobsen és Hamsun. (Az első 18. századi, a másik kettő 19. századi.) A magyar „északkal" kapcsolatban Hamvas Petőfit (!), Tompát és Mikszáthot emlegeti. (Mikszáthot – „*babonás ateizmusa*" miatt – elítélően, Petőfit pedig „*naiv természetimádata*" miatt alföldi születése ellenére is az északiak közé sorolva.) Igaz, más összefüggésekben említ két 20. századi szerzőt is: Krúdy Gyulát és Gulyás Pált. (Az előbbit mint a „*mély jellemrajznak, a magasabb szellemi értékek realizálásának és a formának*" a pozitív példáját, az utóbbit a Kelet és Nyugat összekapcsolójaként. Krúdyról a későbbiek során majd még mi is szólunk.) Általánosságban viszont elmondhatjuk, hogy Hamvas nem vesz tudomást a közép-európai irodalmak 20. századi szerzőiről és ezeknek az irodalmaknak a változásairól, nem látja, hogy nagyjából azon a területen, ahol ő a 18. és 19. században csak üres, beépítetlen és hagyománytalan tartományt észlel, illetve „nyugat kulturális provinciáját" látja, ott a századfordulón, Bécs és Prága centrummal egy új, sajátos géniusz van születőben. Nem látja Wittgenstein Bécsét, nem látja a szecessziót, a prágai strukturalista iskolát, a bécsi kört, nem látja a lengyel katasztrofizmust, tragigroteszket és abszurdot. Igaz, ő Bécset Nyugat géniuszához sorolja, de látnia kellett volna, hogy Bécs ekkor Közép-Európának, vagy ha úgy tetszik az Északi Géniusznak nemcsak adminisztratív, hanem szellemi fővárosa is, s a felsorolt szellemi áramlatok elindítói és művelői nemcsak a bécsiek voltak, hanem az Északi Géniusz szinte egész területéről odaáramlott művészek és tudósok is. (Csak egyetlen példa: a filozófusok említett bécsi körének tagja a cseh Philiph Frank, a finn Erich Kaila és a dán Jörgensen is.)

S a cseh Hašekkel és Čapekkel kezdve, s a lengyel Gombrowiczcsal és Witkiewiczcsel folytatva hosszan lehetne sorolni az íróit is észak Géniuszának, akik ebben az időben „*a művelődés és polgárosultság eszközeit*" már nem „*csak átveszik és használják*", hanem teremtik is. S amit megteremtettek, az csak itt jöhetett létre, északon, a „kulturális provincia" területén, ahol a lélek korábban elsősorban a természet felé volt nyitott, hogy aztán első adandó alkalommal egyszerre nyíljon ki Európa minden géniuszának irányában. Mert az északi Géniusz provinciájának üres területére ráépülő közép-európai géniusz (nevezzük most már így az egyenletünk eddigi X-ét!) nem más, mint az európai géniuszok összességének szuverén ismerete és szintézise.

Dolgozatom további részében ennek a „közép-európai géniusznak" a néhány karakterisztikumát próbálom megfogalmazni, egy pillanatra sem tévesztve szem elől e géniusz azon kapcsolódásait, hagyományait, amelyek a hamvasi északi géniusz irányába mutatnak.

Kezdjük vagy inkább folytassuk azzal a szintézisigénnyel, amelyben fentebb a közép-európai géniusz alapismérvét véltük felfedezni.

Már Hamvas is nagy erénynek és előnynek tartja, hogy a magyarság területén Európa nyolc „geniális alkotóerejéből" öt fellelhető, s direkt módon is leírja, hogy „*Magyarnak lenni annyit jelent, mint az öt géniusz világában egyensúlyt teremteni*". Csak ő ennek az egyensúlynak, ahogy erről fentebb már szóltunk, sem a múltban, sem a jelenben nem látja megvalósulását. Persze műveltsége, félelmetes olvasottsága mellett fel sem tételezhetjük, hogy a 20. századi változásokat úgy nem látja, hogy elkerülték volna a figyelmét, sokkal inkább arról lehet szó, hogy ő a közép-európai szintéziskísérleteket egyszerűen nem találta szintéziskísérleteknek. S azért nem tesz róluk említést sem.

Gombrowiczék és Čapekék szintézise ugyanis afféle negatív szintézis. Ezek a szerzők az Európa-tudatukat arra használták föl, hogy részben vagy egészben – s mindegyik a maga módján – „megtagadják" Európát. Közép-Európában nem drámák és regények, hanem antidrámák és antiregények, groteszk tragédiák és abszurdjátékok születtek és születnek; ebben az új európai géniuszban úgy van benne Európa, mint az itatóspapírban a felitatott írás: fordítva. Az irodalmi Közép-Európa a század első felében, s különösen a harmincas években Európa tudathasadása.

De hogy az egész kétfelé hasadjon, ahhoz előbb egésznek kell lennie. Az európai géniuszok sehol sem annyira szimultán jelenlevők, mint éppen Közép-Európának ezekben az anti-opuszaiban. És alapkérdés, hogy az együttlétük lehetséges-e egyáltalán másként, mint így, hogy Hamvas elképzelése és programja megvalósítható-e hagyományos műben: igazodhat-e egy hagyomány- és Európa-igenlő mű egyszerre Dél derűs életeszményéhez, Nyugat kultiváltságához és szociális egyensúlyához, Észak természetközelségéhez és érzékenységéhez, Kelet szabadságvágyához és Erdély szövevényes gazdagságához, bizánci rafináltságához? Tény, hogy Gombrowicz *Operettká*jában inkább együtt van a teljes Európa, mint mondjuk Thomas Mann regényeiben.

Közép-Európa géniusza a teljes Európa emlékezete, s ilyen értelemben talán inkább lenne köthető Spenglerhez, mint Hamvashoz: Spengler a Nyugat alkonyáról ír, amely alatt természetesen Európa alkonyát érti. A közép-európai géniusz Európa éjszakája. Amnéziája és lidérces emlékezete.

S ez az Európa-amnézia és -emlékezet folytatódik – valamelyest oldottabb formában – a második világháború utáni, de különösen a hetvenes és nyolcvanas évekbeli közép-európai géniusz legjobb műveiben: a lengyel Zbigniew Herbertében és Tadeusz Rózewiczében, a litván-lengyel Czeslaw Miloszében, a cseh Bohumil Hrabalében, a cseh-morva Milan Kunderáében s a magyar Mészöly Miklósében és Esterházy Péterében. Mikor Danilo Kiš – aki természetesen szintén beletartozik e sorba – a közép-európai közös nevezőt keresi, szintén úgy látja, hogy ez a közös nevező nem más, mint az európai „*kultúra immanens jelenléte, allúziók, reminiszcenciák és a teljes európai örökségből vett idézetek képében, a mű tudatossága, ami nem ront a spontaneitáson, egyensúlyozás az ironikus pátosz és a lírai távolságtartás között*".

De itt, Danilo Kišnél meg kell állnunk egy pillanatra a fejtegetésünkben. E szerb–magyar íróval mintha túlságosan délre futottunk volna a Hamvas által kimért Északi Géniusz területétől. Persze elindultunk már a déli irányban Esterházyval és Mészöllyel is, de azért Szabadka (Danilo Kiš születési helye) mégiscsak nagyon mélyen az Északi Géniusz régiója alatt van.

Az ellentmondást esetleg feloldó kulcsszó viszont itt, azt hiszem, éppen Szabadka.

Emlékezzünk: Hamvas a Keleti Géniusz (az Alföld) legdélibb pontját éppen Szabadkában határozta meg. De az eljárásban valami bizonytalanság érezhető, mikor ehhez a térhez megfelelő irodalmat vagy egyéb művészeteket keres. Minden géniusz esetében megnevezi az általa ott reprezentánsnak tartott írókat, költőket (még az északi térben is látja legalább Mikszáthot és Tompát, ha nincs is jó véleménnyel róluk), az Alföldről szólva viszont egyetlen író vagy művész nevét sem írja le. (Móricz *Erdély*ét és *Rózsa Sándor*át megemlíti ugyan, de írásának más fejezetében, nem az Alföld vonatkozásában, és természetesen elítélően, mint a különbség, az *„arénaszerűség”*, a látványosság példáit.) Mintha a Kelet Géniuszának területe irodalom és művészetek nélkül, üresen tátongna, mintha Kelet szellemisége nálunk csak viselkedésben, életmódban, lakáskultúrában, vagy ahogy Hamvas mondja: az objektív pszichében tárgyiasult volna. S ismerjük be: Dugonics 18. századi, Tömörkény 19. századi s a népi írók 20. századi Alföldjét tekintve Hamvas Alföld-képe érvényes is.

Ha viszont ez a szellemi régió ennyire „üres”, akkor nem logikus-e, hogy az új, most születő, illetve Közép-Európa formájában újjászülető Északi Géniusz igyekszik betörni ebbe a kitöltetlen térbe? Különösen akkor, ha a két géniusz alapadottságaiban közös vonások is vannak (például a csodához való viszony, az álmodozás tulajdonsága, s a tájnak valami fátyolos, álmos kisugárzása). Bizony, ki kell mondanunk, amit Hamvas még nem mondhatott ki, mert esetleg nem látott: a 20. században a lengyel és cseh „Észak” – közép-európai géniusz formájában – szinte annektálta a magyar Keletet (és Danilo Kiš rá a példa, hogy nemcsak a magyart), hogy ez a magyar Kelet aztán napjainkra szinte közép-európaibb legyen az annektáló Északnál. (Sőt annektálódott ilyenformán az a magyar Dél, azaz Dél-Dunántúl is, amelyről Hamvas azt írja, hogy az idők során „*letöredezett*” róla a Déli Géniusz kultúrája. A szekszárdi Mészöly Miklós életműve úgy „dunántúli”, hogy a közép-európai géniusznak egyik legpregnánsabb megtestesülése.)

S ezek után – e Hamvas-ihlette gondolatsorunknak mintegy códájaként – már csak egy kérdés megválaszolása van hátra: hogyan viselkedett e folyamatok közepette a szorosan vett magyar Északi Géniusz, vagyis az egykori magyar Felföld? Író, költői közül miért csak Mikszáthról és Tompáról volt szó az eddigiek során, hol maradt a sólyomi Balassi Bálint vagy az alsósztregovai Madách Imre, hogy csak a legnagyobbakat említsem? S Tompa Mihály és Danilo Kiš között, azaz abban az időszakban, amikor az Északi Géniusz – Közép-eu-

ropai géniusszá alakulva – az alföldi és dél-dunántúli géniuszt is bekebelezte, a magyar Felföld területén nem született vajon említésre méltó irodalom? Kassák Lajos talán nem volt érsekújvári? És Márai Sándor talán nem volt testestül-lelkestül kassai?

A kérdés szónokinak tűnik, de a válasz a felsoroltaknak nagyon is valóságos gyengéire, egyoldalúságaira világít rá. Ha ugyanis Mikszáth, Tompa, Balassi, Madách vagy Kassák életművét az európai géniuszok hamvasi, illetve közép-európai szintézisének szempontjából vizsgáljuk, akkor látnunk kell, hogy Balassi – görög–latin, olasz (Petrarca) és újlatin-humanista olvasottságának-műveltségének megfelelően – túlságosan „csak" derűs és vitális, azaz déli (mégha kesereg vagy átkozódik is, a szerelemért, azaz az életért teszi), hogy északi borongást és meghatározó természetközelséget ezekben a versekben hiába keresnénk, s hiába keresnénk például a Nyugati Géniusz bölcseleti mélységét, metafizikáját is: hasonlítsuk csak a Balassi-verseket össze a nyugati kortárs Pierre Ronsard verseivel! Madáchról viszont, épp ellenkezőleg, azt kell elmondanunk, hogy túlságosan is nyugati, és csak nyugati tájoltságú, fausti kultúrájú. S egyoldalúan nyugati-avantgárd irányzatossága miatt hasonlóan kell vélekednünk – micsoda paradox párhuzam! – Kassák Lajos „északiságáról" is.

Markánsan szimultán északi, nyugati és déli viszont Márai Sándor életműve, s mint ilyen, visszautal a nagy archetípusra, Krúdy Gyula (jelent múlttá álmodó) epikájára. Igaz, hogy ez utóbbi „Bolzanója" erősen Nyíregyházát formázza, hogy a „nyíri pajkosokban" több a keletiesen dühödt szabadságvágy, mint a déli derű, de azért ők ketten, Krúdy és Márai azok, akik úgy „északiak", hogy más európai géniuszokkal is teremtő-alkotó kapcsolatban állnak, s ők ketten jelentik az átmenetet, a kapcsot a magyar északi géniusz és a közép-európai szintézis között. Következésképpen a mai egyetemes tájoltságú olvasó számára az ő északi „genius locijuk" a legfelfoghatóbb a létezők közül.

Az ilyenfajta állításaim persze – bizonyítás, érvelés, dokumentálás híján – inkább csak jelzései valaminek, mint ahogy az egész dolgozatom is csak jelezni akart bizonyos lehetőségeket Hamvas Béla géniusz-elméletének a mai felhasználását illetően. Jelezni akarta, hogy *Az öt géniusz* című esszé nem göcsörtös törzsű, keserű levelű óriás fa, amely „*tündöklő szépséggel magasodik a táj fölé – és nem jó semmire*" (Dúl András írja ezt a mű 1989-es, szombathelyi kiadásának utószavában), hanem nagyon is mai tanulságokat kínáló mű; hogy én ennek a műnek az összefüggésrendjében találtam meg a módját az általunk sokszor csak a provincializmus szinonimájaként értelmezett regionalizmus általánosabb értékké, sőt irodalmi minőséggé emelésének, s hogy *Az öt géniusz* ihletésében találtam vissza a más írásaimban még régebben leírt közép-európai szellemiség (irányzat, áramlat, iskola, kinek hogy tetszik) gyökereihez is. Mindennek a bizonyítása újabb tanulmányokat igényelne.

Szepesi Attila

Csótány-induló

Születtünk rég a bűzös porban,
a páfrány-partu sárkánykorban.

Vénült világok rejtezői,
vagyunk a romlás túlélői.

Jöhet nappal vagy szurtos este,
nem csábít minket semmi mezsgye,

se zajló víz, se művi torlasz
tolongásunkban meg se botlaszt.

Mocsokra vágyunk, nyálkás szennyre,
ahogy a báva szűz a mennyre.

Mohón leskelünk csonka-bonka
tetemre és üszkös facsonkra.

Ismerjük temetők és pincék
elásott lomját, ódon kincsét.

Veszteg és veszten is nyerőben,
gyarapodunk csótány-erőben.

Hullton is soha elfogyóban,
rángó násszal sokasodóban.

Se sorsunkat, se életünket,
éljük titkos történetünket;

kontinenseket elözönlők,
járatlan földön szertezüllők.

Otthonunk pestis, orkán, tűzvész,
fogcsikorgás meg halálhörgés.

Indázó csápok, hemzsegő lábak,
vakon vágunk a vakvilágnak.

Kihaltak rég faunok, szirének,
velünk érik a végítélet.

Napfény delel vagy zúzos tél vár:
ínyencfalatunk fekély, bélsár.

Mint gyerek a tündérmesére,
tolongunk véres nyesedékre.

Túlélői fáknak, vadaknak,
széfeknek és kardos hadaknak:

remények romján, üszkös résben,
megbúvunk korhadt repedésben.

Sziget merül, torony leomlik,
városok sora porba-romlik.

Ami fénylett, ideje tűnjön:
elizzik kormos gombszemünkön.

Se méreg, se mágus-varázslat,
nincs erő, mely elénkbe állhat.

KÁLNAY ADÉL

Kedves Naplóm!

1966.

Szeptember 1. Kedves Naplóm! Most, amikor először írok Neked, több okból is nagy nap van. Nemrég jöttem meg az évnyitóról, végre gimnazista lettem! Mennyire más volt minden, mint tavaly ilyenkor! Semmi dobpergés, semmi pajtások. Az sem baj, hogy most megint mi vagyunk a legkisebbek, mert itt egészen másként kezelnek minket. A férfi tanárok például magáznak! Ez nagyon különös érzés, igazi nőnek képzeli magát ettől az ember. Én legalábbis. A tanáraimat még nem láttam, egyedül az osztályfőnököt, aki nő, és egészen fiatal. Még nem tudom, mit gondoljak róla. Azt mondta, lányok, szeretném, ha barátok lennénk, de egyáltalán nem látszott rajta, hogy tényleg szeretné. Az osztálytársaim közül csak három lányt ismerek. Ketten a szomszéd osztályba jártak a Gyáriban, és mert állandó volt a harc a két osztály között, egyáltalán nem voltunk jóban. A harmadik lány, Nóra, az osztálytársam volt. Nem is Nórának hívják, hanem Eleonórának, de így használja, Nóra. Ő egy nagyon különös lány. Amikor elhatároztam, hogy naplót fogok írni, azt is eldöntöttem, hogy mindent, még a legtitkosabb gondolatomat is leírom. Így hát, kedves Naplóm, most be kell hogy valljam, én ezt a Nórát nagyon irigylem. De ezt nem tudhatja meg senki. Jól tudom én, hogy az irigység ördögi tulajdonság, szégyellem is érte magam, dehát mit tegyek, ha mégis ezt érzem? Ő minden, ami én nem. Szép és okos, gazdag és minden. Amikor először megláttam, még nagyon kicsik voltunk. Nagyanyó mutatta meg, de én pont egy pillanattal előbb már felfigyeltem rá. A templomban voltunk, hideg volt nagyon, már fáztam, pedig még el sem kezdődött az istentisztelet. Nem illik forogni, intett mindig Nagyanyó, de én csak forogtam állandóan, kíváncsi voltam, kik vannak még a templomban, kik olyan bátrak. Apa ugyanis azt mondta, nagy merészség manapság templomba járni, de Anyuka csak menjen, magáról úgysem hiszik el, hogy istentagadó lett csak azért, mert itthon marad. Nagyanyó meg kihúzta magát, felvetette a fejét, és csak mondta félhangosan a magáét. Haragudott Apára, amióta csak ismerte, s nem értette Anyát, hogy tudott hozzámenni. Naná, hogy elmegyek a templomba, próbáljon csak bárki megakadályozni, mondta, és úgy nézett Apára, mintha el akarná törölni a föld színéről, ezért aztán Apa nem is merte megtiltani, hogy engem magával vigyen. Ez az eset még régen volt, lehettem vagy hat éves, akkor még nagyon nagy baj lehetett abból, ha valaki nem úgy viselkedik, ahogy kell. Meg volt szabva, hogy ki-

nek mit lehet. Apának például nem lehetett templomba menni, még akkor sem, amikor egy unokatestvérem férjhez ment. Hiába sírta ki Anya mind a két szemét, egyedül állt ott, és én hiába integettem neki szép rózsaszín koszorúslány ruhámban, nem tudtam megvigasztalni. Szóval, Nórát úgy láttam meg a templomban, ahogy egy filmet néz az ember, el se hittem, hogy valódi. Nézd csak, suttogta Nagyanyó, nézd csak, milyen büszke kislány, van is mire, úri családból való. Emlékszem, alighogy hazaértünk, odaálltam a tükör elé, s azt néztem, miért nem vagyok én olyan, mint az a kislány a templomban. Hiszen hát mi is úri család voltunk valamennyire. Arra is emlékszem, végül nem is szerettem őt látni, mert zavart, hogy annyira másmilyen. Aztán egyszercsak egy osztályba kerültünk. Ő eredetileg Pesten tanult, de valami miatt vissza kellett jönniük Pestről. Te szereted a verseket, azt kérdezte egyszer tőlem, és amikor azt mondtam, igen, csak bólintott, de attól kezdve másként nézett rám, mint a többiekre, és én akkor nagyon hálás voltam a Jóistennek, hogy olyannak teremtett, aki szereti a verseket. Hát ennyire csodálom én Nórát. Különben sokat mesélek még róla, azt hiszem, de most elmondom még a másik nagy örömömet. Vettünk egy televíziót! El sem akartam hinni, Anya nyilván meglepetésnek szánta, mondhatom sikerült! A neve Kékes, és nagyon szép! Mindenki körülünnepelte, csak Nagyanyó morgott. A mozi azért egészen más, meg a színház! Ezt morogta. Senki nem törődött vele, ő mindig a régi világot siratja. Majd megbékél, mondta Anya, a szomszéd pedig megpróbált azonnal képet varázsolni a készülékből. Hát ilyen volt ez a mai nap, kedves Naplóm, fárasztó, de tele kellemes dologgal. Bárcsak sok ilyen napom lenne!

Szeptember 20. Kedves Naplóm! Hiába fogadtam meg, hogy minden nap írok, hiába! Annyira sok a dolgom, néha meg annyira rossz a kedvem, hogy tollat sem bírok fogni. Ma is csak arra gondoltam, minek is kellett megszületnem! Tudom, nem szabad ilyet gondolni sem, mégis. Meg fogod látni kedves Naplóm, hogy én mennyire nem vagyok jó, pedig úgy szeretnék. Jónak látszom, de én tudom, hogy nem vagyok az. A mindenféle gondolataim miatt. Olyanokat gondolok, amiket nem lenne szabad, de mire rájövök, addigra már késő, hisz már kigondoltam. Ma sokat sírtam. Hogy is mondjam el? Van egy tanárunk, a magyart tanítja, pont azt! Nem mondom, hogy szép férfi, de olyan okos! Én az első nap óta mindig hozzászólok, és csupa jót mondok, tényleg! Ma elgondolkoztam valamin, csak azt látom, ott áll előttem, és azt mondja: kedves hogyishívják, maga miért bámul olyan bután? Majd meghaltam szégyenemben. Még ott elsírtam magam, de gyorsan visszatartottam, mert mindenki nézett. Itthon aztán abba sem tudtam hagyni. Hisz még a nevemet se tudta! Nórának meg már az első héten így szólt: kedves Eleonóra, mondja, mikor rendel az édesapja? És Nóra élvezte, látszott rajta, naná, hisz én is élveztem volna, s akkor azt gondoltam, amit ma is, hogy miért kellett nekem megszületni, s hogy az én

családom miért nem olyan család, akit fontosnak tartanak? Más is történt, egy csepp jó, bejöttek a negyedikesek egy tanárral, később derült ki, hogy nem is tanár volt, szóval bejöttek és azt mondták, hogy aki irodalmi színpados akar lenni, az jelentkezzen. Én akartam, jelentkeztem is, s még két lány. Jövő héten menni kell próbára, már meg is kaptuk a verseket. Aztán még az van, hogy én lettem a kultúros a KISZ-ben, örültem is, meg nem is. Nem nagyon szeretek nyüzsögni, állandóan gyűlésekre járni, viszont ha ez is olyan lesz, mint a rajgyűlések, akkor jó lesz, ott a bepisilésig röhögtünk mindig. Na, kicsit jobb kedvem lett, jóéjt Naplóm!

Október 10. Végre Hozzád jutottam megint! Nem felejtettelek el, gondolatban beszéltem is Hozzád, de nem volt sem időm, sem erőm mostanában. Gyakran vagyok szomorú. Minden ok nélkül is, egyszerre rossz lesz minden, s úgy, de úgy fáj valami. Annyira magányos vagyok! Aztán meg nagyon sokat kéne tanulni, s nem igazán megy. A magyaron kívül nem érdekel más, hiába is erőltetném. Na jó, még a történelem, az is főleg azért, mert egy nagyon érdekes ember tanítja. Olyan fejedelmi tartása van, és hatalmas tudása. Sajnos nagyon hangulatember, van úgy, hogy dúl, fúl, tombol, mintha valamiben bántottuk volna, máskor meg kenyérre lehet kenni. A múltkor elmondta a Tiborc panaszát, olyan átéléssel, hogy könny szökött a szemembe. De mindenki más is meg volt hatva, egész nap róla beszélgettünk, aztán a negyedikesektől megtudtuk, hogy színész akart lenni, de 56-ban csinált valamit, úgyhogy börtönben is ült. Én nagyon megsajnáltam, de Kovács Erzsi, akinek munkásőr az apja, azt mondta, hogy biztos ölt is, különben nem csukták volna börtönbe, s erre egy csomóan rögtön félni kezdtek tőle. Én elképedtem, milyen buták tudnak lenni, de nem mondtam semmit, mert amit mondhattam volna, az meg van nekem tiltva. Mert van nekünk egy rokonunk, akit akkor felakasztottak az utcán csak azért, mert ahogy ott ácsorgott, valaki a kezébe nyomott egy puskát, valaki, akit sosem látott, s azt kiáltotta, nesze testvér, és ő csak nézte a puskát, nézte, aztán amikor megint fölnézett, már akasztották is. Szerencsére megint mások levágták, és mindez néhány perc leforgása alatt történt. Ez a rokonunk azóta fullad, nem hord nyakkendőt, s járás közben állandóan ökölbe szorítja a kezét, aztán kinyitja az ujjait, és éjszakánként furcsa hangokat hall. Ezzel az Erzsivel jó lesz vigyázni, nagyon buzgó, és ráadásul rosszindulatú. Engem szeret, és a bizalmába akar fogadni, de igen rosszul fogott hozzá. Nórát kezdte szapulni, hogy milyen beképzelt, azt mondta, hogy mindenre lebiggyeszti az ajkát, s csak magával törődik. Rosszul ismered, mondtam neki, de ő összeszűkítette a szemét, és sokat sejtetően azt válaszolta, hogy nagyon is jól ismeri, és ez úgy hangzott, mint egy fenyegetés. Meg kellett volna védenem, de valahogy elszorult a torkom, ahogy Erzsi szemébe néztem. Kisstílű komisszár, mondta ki rá az ítéletet Nóra, amikor elmeséltem neki, tehet egy szívességet, mondta még,

s engem meglepett, hogy ilyen közönséges is tud lenni. Mi volt még? Ja, a színpad! Már két próba is volt, tetszett is, meg nem is. Aki csinálja, mint mondtam, nem tanár, hanem népművelő, a fél csoport szerelmes belé, ha nem az egész, és ezt eléggé kihasználja. Főleg a negyedikes lányok ugrálnak körülötte, néha már undorító módon. Én végül a kórusban vagyok, mi leszünk a tömeg a Téli Palota ostrománál, meg ilyesmi. Fogunk érte kapni vagy egy ötöst, vagy egy dicséretet. Itthon annyi volt, hogy nagyon szerettem volna egy türkiz pulóvert, kardigánnal, de Anya nem tudja megvenni. Megint sokat sír mostanában, Nagyanyóval hiába vigasztaljuk. Sose fogja kiheverni, hogy Apa elhagyta. Most pedig, hogy meghallotta, hogy megnősült és Pestre költöznek, újból felszakadtak a régi sebek. Én nem tudom, mit mondjak, az biztos, hogy rossz így, de annál sokkal jobb, mint amikor éjjel nappal veszekedtek. Hátha talál Anya is valakit magának, hiszen olyan szép és jó. Befejezem, mert még tanulnom kell, holnap biztos felelek, pá!

Október 28. Itt ülök az ablak előtt, s odakint zuhog az eső. Annyira szomorú az idő, amennyire én az vagyok. Meg tudnék halni ebben a pillanatban. Pedig a mai nap jól is indult. Magyar órán végre megdicsért a tanár úr, és láttam rajta, hogy másként is néz rám, mint eddig, olyan elismerően, bár ebben is érződött valami bántó, mert látszik rajta, hogy egyáltalán nem nézett ki belőlem semmit, s most nem győz csodálkozni a tévedésén. Egy időmértékes verset írtam, na nemcsak én, még Klári is, de látszott, hogy az enyém tetszett neki jobban, még fel is olvasta, és mindenkinek tetszett, tényleg olyan jól olvasta fel, még nekem is sokkal jobban tetszett, mint amikor írtam. Klári is odajött utána és gratulált. Ő szörnyen okos lány, csak olyan különös gondolkodása van, nehezen követhető, mintha legalább tíz évvel idősebb lenne. Nórával utána sokáig beszélgettünk a sarkon. Mostanában egyre többet beszélgetünk. Azt hiszem, ő is szívesen van velem, pedig nekik egészen más társaságuk van, de ha a társaságbeli barátnői odajönnek, akkor sem ráz le, nem mutatja, hogy terhére lennék. Más kérdés, hogy én igen kínosan érzem ilyenkor magam, s el is kell jönnöm, mert amiről és ahogy ők beszélgetnek, ahhoz már semmi közöm. Ez történt ma is, és annyira rossz érzés volt. Hamar otthagytam őket, s mentem lefelé keresztanyuhoz, az eső is eleredt, s akkor hirtelen olyan elhagyatottnak és szerencsétlennek éreztem magam, hogy ki sem tudom mondani. Bementem a kiscukiba, vettem két krémest, de nem ízlett, aztán keresztanyuéknál jól kibőgtem magam, ő meg szegény kérdezgette, mi a bajom, de nem tudtam megmondani.

Képzeld, van egy negyedikes fiú, olyan szép szeme van, kicsit mindig sápadt az arca, annyira más, mint a többi. Mikor megtudtam, hogy ő tulajdonképpen lengyel, nem is csodálkoztam. Hát ilyenek a lengyelek, igazi nemesi tartás, nemesi arc. Éppen most fejeztem be a Kislovagot, nem különös? Már

éppen el akartam mesélni Nórának, mennyire szépnek látom ezt a fiút, mikor elkezdte, hogy vasárnap megismert valakit, aki hatással volt rá. Rögtön tudtam, hogy róla beszél, s azt is tudtam, hogy már soha nem fogom elmondani, mit érzek ez iránt a fiú iránt, és még csak nem is gondolok rá. Megint összedőlt egy tornyom, mielőtt felépítettem volna, de jobb is így, ha szerelmes vagyok az úgyis mindig olyan szörnyű, se éjjelem, se nappalom, nem tudok enni, de még gondolkozni sem. Ennyit mára, kedves Naplóm!

November 8. No tegnap megvolt a nagy bemutatkozás az irodalmi színpaddal. Elég idétlenre sikeredett szerintem, bár vastapsot kaptunk. Valami fő főelvtársak is ott ültek, és orosz katonák, gondolom jó sokat érthettek belőle. A kórus egyszer egy icipicit elcsúszott, de hál istennek nem miattam, az egyik jelenetben meg, amikor a palotát ostromolták, az egyik fiú akkorát esett, hogy végigcsúszott a színpadon, de nem lett semmi baj, mert Laci a nagy csatazajban rákiáltott, maradj fekve, s ezért úgy nézett ki, mintha elesett volna a csatában. Mi Jutkával nem mertünk egymásra még gondolni se, mert ránk jött volna a röhögés. Utána koszorúzás volt, ahol csak csúszkáltunk a sárban, és én alaposan megfáztam, utáltam az egészet. Csak az volt a jó benne, hogy láthattam Jaskát, akire persze nem szabad gondolnom sem, de azért jó volt látni, olyan szép! Szervusz drága Naplóm, azt hiszem lázas vagyok, megpróbálok aludni.

November 25. Majdnem három hetet hiányoztam a suliból, tüdőgyulladásom volt. Nagyon beteg voltam, hidd el, kedves Naplóm, s én annyira utálok beteg lenni, olyankor folyton a halál jár az eszemben, hogy milyen lesz az, s úgy érzem, itt van nagyon közel. Nóra egyszer eljött meglátogatni, de csak tíz percig volt, apukája ugyanis a kocsiban várta. Nem engedtek busszal, mondta fintorogva, úgy féltenek, hogy csuda. Én végig ideges voltam, mert szégyelltem előtte szegényes lakásunkat, s azt még jobban szégyelltem, hogy ezt érzem. Szép helyen laktok, mondta Nóra, úgy éreztem, teljesen őszintén, s ebben igaza is volt, nagyon szép ez a völgy, bár távol van mindentől. Nóra fesztelen volt és vidám, gyorsan elhadarta mi van a suliban, aztán ideadta a meghívót, amelyben a szülinapjára hív. Remélem, meggyógyulsz addigra, mondta, jó lenne, ha el tudnál jönni. Nem leszünk sokan, tette még hozzá, mintha megérezte volna, hogy mire gondolok. Ahogy elment, ott maradt utána egy finom illat, amit nem tudtam azonosítani, biztos valamilyen parfüm. Nagyanyó azt mondta, örülök, hogy barátkoztok, s én is örültem, csak rögtön arra gondoltam, mit fogok én felvenni a szülinapra, hisz nincs is más ruhám, mint egy széles bordás világoskék kötött ruha, amit egyáltalán nem szeretek, mert lehetetlenül nézek ki benne. Holnap lesz a nagy nap, majd elmesélem kedves Naplóm!

November 27. Hát hol is kezdjem? Életem legrosszabb napja volt! Nyilván senki sem értené meg, de Neked meg kell értened, mert Te olyan vagy, mintha én lennék! Délután négy órára kellett menni, és én addigra már teljesen kimerültem. Akárhogy néztem magam a tükörben, sehogyan nem tetszettem. Anya becsavarta a hajam, de nagyon idétlen lett, Nagyanyó is azt mondta, olyan koravén vagy így kislányom. Na újból megmostam a hajam, megszárítottam, de sehogysem állt. Aztán a ruha, amit két éve kaptam egy ismerőstől, valami külföldi csomagból, s aminek annak idején úgy örültem! Akkor persze még nem volt jó rám, alig vártam, mikor növök bele, s tessék, most nem tetszik. Úgy érzem, én másmilyen szeretnék lenni, hogy más is vagyok, mint ahogy kinézek, és érzem, hogy tehetnék is valamit azért, hogy olyan legyek, amilyennek gondolom magam, csak nem tudom, mit kéne tenni. Na, végül elmentem, vittem a bonbont, meg a virágot, és útközben azon gondolkoztam, hogy kik lesznek ott. Nagyjából sejtettem, előkelő családok gyerekei, szép és okos lányok, fiúk, s majd csupa olyanról beszélgetnek, amihez én hozzá sem tudok szólni. Mire odaértem, már végképp elment a kedvem az egésztől, s amikor becsengettem, legszívesebben elfutottam volna. Nóra nyitott ajtót, ez megnyugtatott kissé, mert olyan volt, mint máskor, milyen érdekes, hogy vele kapcsolatban sosem érzem, milyen messze vagyunk egymástól, hiába látom a különbséget, van valami titokzatos szál, ami összeköt minket. Levetkőztem, odaadtam az ajándékom, aztán bementünk a szobába. Szép nagy lakásuk van Nóráéknak, még sosem láttam belülről, csak egyszer az ajtóból láttam be, amikor éppen takarított a bejárónő. Láttam a hatalmas foteleket, a gyönyörű vitrines szekrényt, a rengeteg kristállyal, teljesen elképedtem ilyen gazdagság láttán. Régi családi fényképeken láttam ilyesmit, amikor még a mi családunk is megengedhette magának a bejárónőt, Nagyanyó mesélgetett erről sokat, de mindig sírás lett a vége, elsírta magát az emlékein. Nóráéknál a nagy asztal tele volt finomsággal, mintha egy nagy lakodalom kellős közepére csöppentem volna. Mindenki össze-vissza beszélt, nevetett, Nóra odavitt bemutatni, akihez kellett, tortát tett a tányéromra, szörpöt hozott, igazán mindent megtett, hogy ne legyek zavarban. Leültem az egyik székre, és eszegettem a tortát. Rettenetesen finom volt, gesztenyetorta, Nóra nagymamája sütötte, akiről tudom, hogy egy angyal, meg is egyeztünk egyszer Nórával, hogy a nagyanyáink hasonlítanak
a legjobban egymáshoz, bár az enyém gömbölyű, az övé meg, mint egy madárka, mégis egyforma kedvesség és nyugalom árad belőlük. Hát ahogy ott eszem a tortát, egyszercsak a szomszéd szobában megszólal a zongora olyan gyönyörűen és fájdalmasan, hogy az egész testemen végigfutott valami különös érzés. Azt hittem először, Nóra anyukája zongorázik, de éppen átvonult a szobán egy süteményestálcával. A zene annyira szép volt, csodálkoztam, miért nem figyel oda mindenki, miért nem hallgatnak el azonnal áhítattal. Csak néz-

tem befelé a szobába, ahol mintha gyertyák lobogtak volna, mert teljes félhomály volt, a falon pedig fel-fellobbanó fények futkároztak, még enni is elfelejtettem. Aztán egyszercsak csend lett, és az ajtóban megjelent az a szép lengyel fiú, és hidd el kedves Naplóm, én már előre tudtam, hogy ő fog megjelenni, ki tudja miért, abban a zene utáni csendben egyszerűen megéreztem, hogy ki játszott a zongorán, s legszívesebben elfutottam volna, mert azonnal éreztem, hogy hiába minden fogadalmam, én ebbe a fiúba menthetetlenül és reménytelenül beleszerettem, s hogy ezt akárhogy titkolom, mindenki látni fogja és én ebbe belepusztulok. Azt is rögtön tudtam, hogy lesz majd tánc is nemsokára, és Jaska Nórával fog táncolni, s nekem ezt ki kell bírni. Miközben ezt végiggondoltam, hirtelen megláttam magam egy gyönyörű tükörben, ami a fél falat beborította, olyan hatalmas volt, s így jól láthattam, hogy szánalmasan és szerencsétlenül álldogálok a vastag kötött ruhában, arcom hófehér és a kétségbeeséstől még vékonyabb, mint egyébként, tartásom esetlen, a szememben riadalom. Arra gondoltam akkor, engem soha nem fog szeretni senki, mert egy ilyen lányt nem is lehet, s hogy akármilyennek látom én magam belülről, az hiábavaló, mert senki más nem látja, s nem is fogja soha. Akkor már nem sok hiányzott ahhoz, hogy elsírjam magam, kiszaladtam hát a vécére, utána pedig a konyhába Nóra nagymamájához. Ott végre megnyugodtam, tettem-vettem, néztem, hogyan csinálja azt a finom pástétomot, amivel Nóra egyszer már megkínált, s válaszolgattam neki, ha kérdezett. Meglepett, hogy milyen sok mindent tud rólunk, főleg a dédszüleimről, akik még a Felvidéken éltek, még azt is tudta, hogy szolgabíró volt az ükapám valahol Léva környékén. Bent közben valóban táncolni kezdtek, s én nagyon örültem, hogy senkinek sem jutok eszébe, még Nóra nagyanyjának sem, nem mondja, hogy mit beszélgetek én itt, miért nem megyek táncolni. Amikor a táncnak vége lett, segítettem bevinni a szendvicses tálakat, épphogy lopva mertem odanézni, ahol Nóra állt, de azért láttam, hogy milyen szép, még szebb, mint máskor, s azt is láttam, hogy a tánctól és az örömtől kipirult az arca, s akkor megint elszégyelltem magam, hogy miért sóvárgok én is valami ilyen élet után, miért nem tudok örülni vele együtt. Uzsonna után elsőnek jöttem el, messze lakunk, mondtam, és anyukám nagyon szigorú, hazudtam, megparancsolta, hogy hétre legyek otthon, pedig ez végképp nem volt igaz, úgy volt megbeszélve, hogy keresztanyuéknál alszom, akik néhány utcával laknak csak arrébb. Nóra tartott volna vissza, de én már alig vártam, hogy eltűnjek a szeme elől, hát hazudtam tovább, hogy rosszul érzem magam, persze ez nem is volt hazugság, mert tényleg egyre rosszabbul voltam. Az öklömet a számba kellett tömni, nehogy ordítsak az utcán. Csak bőgtem bele a hideg, ködös világba, aztán amikor abbahagytam még sokáig sétáltam csak úgy, gondolatok nélkül. Nem akartam, hogy keresztanyuék meglássák a kibőgött szememet. Hát ez történt kedves Naplóm, s bizony még ma sem vagyok jobban. Mi lesz így velem?

December 31. Hűtlen voltam Hozzád, de nem volt miről írni, illetve csak egyfolytában ugyanarról írhattam volna, azzal meg minek untassalak. Az idő pedig egyre rohan. Úgy eltelt a Karácsony is, mintha nem is lett volna, pedig az egyetlen ünnep, amit imádok pici gyerekkorom óta. Persze akkoriban még szebb volt, mindennek megvolt a rendje, s azt mindig ugyanúgy csináltuk, ettől lett igazán jó, hogy semmi sincs másként, s még a természet is igyekezett ehhez igazodni, megérkezett a hó is, amikorra kellett, s Apa el is húzott minden alkalommal szánkón keresztanyuékhoz, ott már állt a fa, meg lehetett csodálni, de az ajándékot csak másnap kaphattam meg, amikor újból eljöttünk Anyával együtt. Aztán Apa hazahúzott, addigra már sötétedett és be lehetett látni a szobákba, láttam hol áll már a karácsonyfa, volt, ahol már megvolt a gyertyagyújtás is. Otthon levetkőztünk, szép ruhát vettünk, és asztalhoz ültünk. A vacsora mindig ugyanaz volt, savanyú káposztaleves kolbásszal és szárított gombával, meg mákos guba. Vacsora után szólt a csengő és bemehettem a szobába, ahol sejtelmesen állt a plafonig érő fenyő, tele szebbnél szebb díszekkel, s nekem a lélegzetem is elállt a gyönyörűségtől. Csak azért meséltem el ezt Neked, mert most Karácsonykor úgy elfogott a vágy a régi ünnepek iránt, persze hiába. Már semmi nem lehet úgy, mint volt egyszer, pedig mindent igyekeztünk úgy csinálni. A szünetben jobbára unatkoztam, már amikor nem olvastam, mert egyik barátnőm sem ért rá. Nóráék ilyenkor mindig elutaznak, s csak az új évben jönnek haza. Idén Lengyelországba mentek, na mit gondolsz, miért?! Vagy négy család kerekedett fel, hogy a lengyel Tátrában síeljenek, s egyúttal meglátogassák Jaska nagyanyját. Nóra azt mondta, hoz nekem valamit, s azt is, hogy biztos fog történni valami köztük, mert úgy érzi, s majd mindent el is mesél nekem. Persze, meséld csak, biztattam, s arra gondoltam, hogy nem ég le a bőr tüstént a képemről. Már mindjárt éjfél, a tévénk is elromlott, Anyáék a rádiót hallgatják, én pedig Hozzád menekültem. Boldog Újévet kedves Naplóm, vajon milyen lesz?

1967.

Január 10. Na, itt az új év, s úgy látszik, semmiben sem különbözik a tavalyitól. Mindig csak várok, várok, aztán semmi. Úgy van ez, mint mikor először voltam Csehszlovákiában, és alig vártam, mikor érünk át a határon. Úgy képzeltem, valamiről látni fogom, hogy ott már egy másik ország van, de csalódtam. A határon túl ugyanazok a mezők folytatódtak és ugyanazok a hegyek. Az évek is így mennek, észrevétlenül, ugyanúgy. Én sem tudtam megváltozni, hiába fogadkoztam annyira szilveszterkor. Tanulni ugyanúgy nincs kedvem, és a rossz tulajdonságaim se változtak. Megkezdődött a suli és a színpad is, már március 21-re, meg április 4-re készülünk, ebben is csalódtam, ezek szerint nem is fogunk semmi komolyat tanulni, mert mindig valami ünnepre próbálunk?

Azt hiszem megvárom az év végét, aztán ott is hagyom a fenébe. Nekem ez így unalmas. Tegnap voltak toborozni nálunk, hogy menjünk el ifjú gárdistának. Kovács Erzsi is nagyon agitált mellette, merthogy az a szervezet a munkásőrség utánpótlása lenne. Hát legyen, biggyesztette le a száját Nóra, úgyhogy őt meg sem merte Erzsi kérdezni. Én mondtam, hogy ezt Anyával meg kell beszélnem, de persze úgysem mennék semmiképp. A végére hagyom, amit Nóra mesélt. Végül is nem történt semmi különös. Egyszer sokáig fogták egymás kezét, de aztán Jaska anyja odanézett, s erre ő azonnal elrántotta, s ezen Nóra nagyon megbántódott. Mindjárt érettségizik, s így szégyelli magát az anyja előtt, háborgott Nóra, már ki is ábrándultam belőle. Irigyeltem, milyen jó, hogy ez ilyen könnyen megy neki, én bezzeg már mióta próbálok kikeveredni ebből az érzésből, és nem sikerül. Nórának persze könnyebb, ő megszokta, hogy válogathat a fiúkban, hogy ő dönti el, ki kell neki. Mindig azon gondolkodom, vajon mindent elmond-e nekem, vagy úgy tesz, mintha teljesen bizalmasa lennék, de a legtitkosabb dolgokat megtartja ő is a Naplójának. Tudod, annyira szégyellem magam, de örülök, hogy nem volt semmi köztük. Jó éjt!

Január 22. Annyira magányos vagyok, kedves Naplóm! Ma csupa rossz dolog történt. Először is, meghalt a kutyánk. Öreg volt már, tizenöt éves, pont annyi, mint én. Nagyapámtól kaptuk, amikor én születtem. Nem is tudom, mit mondjak. Annyira szerettem! Persze, van akinek ez nevetséges, a suliban se értették, mi a bajom, talán csak Nóra, az ő szemén láttam, hogy együtt érez velem. Miért ilyen érzéketlenek az emberek, miért?! Vagy én miért vagyok ilyen érzékeny? Túlérzékeny vagy, szokta mondani Nagyanyó, nem lesz ennek jó vége, a mai világban keménynek kell lenni, ezt hajtogatja, pedig érti is ő a mai világot. Szóval úgy történt, hogy tegnap este bejött Bobi, és mindenki elé leült egy kicsit, pedig nem szokott bejönni a házba. Úgy nézett, olyan szomorúan, mintha mondani akarna valamit, és akart is, nyilván elbúcsúzott tőlünk, vagy megnézett utoljára, mintha magával akarná vinni az arcunk emlékét, hiába egy állat, ő is érző lény, ez biztos. Ma reggel meg arra ébredtem, hogy Anya azt mondja, nagy hó eshetett az éjjel, mert nem tudom kinyitni az ajtót. Felpattantam, mert már nagyon vártam a havat, olyankor végre eltűnik ez az egyhangú szürkeség, és kinéztem az ablakon, amelyből éppen az ajtóra látni. Hát nem hó esett, hanem Bobi feküdt szorosan az ajtónál. Az volt a legszörnyűbb, hogy láttam, amikor Anya mit sem sejtve nagyot lök az ajtón, s Bobi élettelenül legurul a lépcsőn. Édes Naplóm, hogy fogok így elaludni? Ha behunyom a szemem, csak ez a kép jön elő. De még más is volt, elhagytam a bérletem, elhagytam a kesztyűm, németből pedig kaptam egy egyest, és még a tanárnővel is összevesztem. Azt mondta, semmi nem lesz belőled, semmi, s úgy mért végig, ahogy a becstelen embereket szokták. Nóra hiába mondja, hogy ne törődjek vele, ő ötös mindenből, őt még soha nem mérték így végig, s nem is fogják. Mi

az, hogy ne törődjek? Azt mondják az embernek, hogy nem lesz belőle semmi, ezt hagyjam szó nélkül? Hiszen pont ettől félek a legjobban, hogy így is lehet, hogy tényleg semmi nem lesz belőlem, mikor én titokban híres ember szeretnék lenni. Hát most ezt is megtudtad, kedves Naplóm, ne nevess ki ezért, én nem tudom, honnan van bennem ez a kívánság, igazán nem tudom. Elmesélem, hogy amikor megkaptam életem első könyvét, amire az volt írva, A rút kiskacsa, s amikor már vagy tizedszer olvastam a szegény hattyú történetét, arra gondoltam, hogy hátha én is olyan vagyok, mint az a kis állat, senki se tudja rólam, ki vagyok, sőt én sem tudom, de egyszer majd kiderül, s akkor majd mindenki nagyon fog csodálkozni és kérdezgeti magától, hogy nem láttam én ezt! És valahányszor olyan nehéznek érzek mindent, akkor ez jut az eszembe, s valamennyire megvigasztal.

Február 4. A születésnapom! Kívánj nekem minden jót kedves Naplóm, mert rám fér. Olyan szörnyű, szürke idő van. Legalább szép fehér hó lenne, az felvidítana. De nem, minden szürke és komor. Napok óta ilyen, s megfigyeltem, hogy én mennyire nem bírom az ilyen időt elviselni. Már megint a halálra gondolok, s megborzongok attól a gondolattól, hogy egyszer majd nekem is meg kell halni. Hogy ott fekszem majd egy ágyon, és végig kell csinálnom. Gyakran van ilyen gondolatom, de nem beszélhetek erről senkinek. Anya kétségbeesne, Nagyanyó azt mondaná, butaság, foglalkozzak mással, erről még Nóra is másként gondolkozik, mint én. Ő azt mondja, hogy a halál nincs, és ezt olyan komolyan állítja, hogy nem merek vele vitatkozni. Azt mondja, nem fél a haláltól, csak a szenvedéstől, s hogy nem is akar egy percig sem szenvedni. Tegnap egyébként jobb napom volt, egész délután a könyvtárban ültünk, s olyan könyvek után kutattunk, amelyek nem evilági dolgokkal foglalkoznak. Elég keveset találtunk, dehát vaktában nem lehet keresni. Mindenesetre kivettük Karinthytól a Kötéltáncot és a Mennyei riportot. A Kötéltáncot alig tudtam letenni, olyan különös hatással volt rám. A másik könyv Nóránál van, remélem hamar ideadja. Olyan jó, hogy őt is az érdekli, ami engem, különben még magányosabb lennék.

Február 21. Képzeld, ma szakadt a hó! Pedig a múlt héten már tiszta tavasz volt. Megint a könyvtárban voltunk és már sötét volt, amikor kijöttünk. Még várnom kellett a buszra, ezért fölkísértem Nórát majdnem a házukig. Ott megálltunk és felnéztünk, bele a hóesésbe. Annyira csodálatos volt, a hópelyhek óriásiak voltak, s belehullottak a szemünkbe, szánkba, annyira kellett nevetni, aztán egy idő után teljesen olyan érzésünk lett, mintha mi emelkednénk felfelé, egyre feljebb és feljebb. Nóra megvallotta, hogy mennyire szeretne repülni, és én is elmondtam, hányszor álmodom azt, hogy repülök, s hogy valahányszor felmegyek nálunk a hegyre, mindig ugyanazt érzem, hogy ki kéne tárni a két karom, könnyedén elrugaszkodni és elsuhanni a táj felett. Aztán el-

búcsúztunk, nekem már kezdett fázni a lábam, s mikor kiderült, hogy valamiért kimarad a busz, sírni tudtam volna, mert addigra már fájtak az ujjaim a hidegtől. Aztán gyalog indultam haza, jó félóra az út, alaposan átfagytam, de azért élveztem is, mert olyan sűrűn esett a hó, hogy semmit nem lehetett látni, s pont az volt, mint amit folyton érzek, hogy egyesegyedül vagyok ezen a világon, de most mégsem szenvedtem ettől, mintha a hó biztonságot adott volna. Mire hazaértem, Anya már nagyon ideges volt, nem szereti, ha sötétben mászkálok. Most itt ülök, jó forró mézes teát iszom, és kint még mindig szakad a hó. Az imént írtam egy verset, holnap megmutatom Nórának.

A hóesést néztem én,
óriás pelyhek hulltak körém,
oly soká, hogy a vén fák ágai már a földig értek,
s egyszerre engem valami felemelt,
s vitt, vitt, fel az égnek.
Egyedül szálltam, mint álmaimban,
a pelyhekből szárnyam lett,
s rettentő erő volt szárnyaimban,
csak repültem, s már azt sem bántam,
hogy végképp egyedül lettem a világban.

Mit szólsz hozzá, kedves Naplóm?

Április 6. Elhanyagoltalak, tudom, nincs is mentségem. Ezért maradjunk abban, hogy akkor jelentkezem, amikor csak Hozzád fordulhatok, ugye megérted? Egyébként időm se volt, állandóan próbáltunk a színpaddal, brrr! Most új Isten szól hozzátok emberek! Eljött a vörös Isten! Ezt ordítoztuk egész márciusban. Közben megérkezett a szép tavasz. Olyan jó szaga van a földnek! Képzeld, az történt, hogy Jaskáék hirtelen elköltöztek. Lassan múlik belőlem is az a rettenetes érzés. Nóráék mennek Pestre a szünetben, színházba, meg az Operába fognak járni. De jó nekik! Én itthon ülök majd ebben a szomorú lakásban, egyedül. Úgy értem, barátok nélkül. Mert az igaz, hogy én vagyok mindenki lelki szemetese, de mintha csak erre használnának, meg hogy felvidítsam őket. Mert valóban annyit tudok röhögni, persze, csak ha másokkal vagyok. Magamat már nem tudom szórakoztatni. Tegnap egyébként láttam egy fiút, aki olyan nagyon megnézett engem, s ez tűnt fel igazán, hogy mit néz ez rajtam? Nem volt rám különösebb hatással, mégis sokat gondolkoztam róla.

Május 13. No, kedves Naplóm, úgy néz ki, hogy szerelmes vagyok, mit szólsz? Igen, az a fiú, akiről a múltkor beszéltem. Már rengeteg dolgot tudok róla. Az úgy volt, hogy volt egy ötórai tea a régi Kaszinóban, s ugyan nem akartam elmenni, de Jutka elcsalt. Nóra nem jár ilyen helyekre, s én is biztos voltam benne, hogy nem érzem majd jól magam, de azért elmentem, mert Jutkának

elég fontos volt, hogy menjen vele valaki. Régóta fel akart szedni egy kollégista fiút. Úgy is volt, ahogy gondoltam, az ilyen bulikban mindig van számomra valami lehangoló, ráadásul mindig kívülről látom magam, tánc közben is, már ha egyáltalán felkér valaki táncolni. Na és ha felkér, általában olyan, akit a hátam közepére sem kívánok, és akkor hányingert tudnék kapni, ahogy hozzám nyomja magát. Ahogy ott üldögélünk Jutkával, egyszercsak feltűnik a fiúja, s nem egyedül, s én rögtön megismertem, ki az, aki vele van. Az volt a jó, hogy szinte azonnal olyan természetességgel kezdtünk beszélgetni, mintha ezer éve ismernénk egymást. Azt mondta, hogy őt Chenek hívják, Che Guevara után, merthogy nagy tisztelője, sőt példaképe. S ahogy elnéztem, tényleg nagyon forradalmian nézett ki. Nem szóltam erre különben egy szót sem, nem mondtam el, mi erről, mármint a forradalmárról a véleményem. Irtózom minden erőszaktól, és a forradalom is az, hiába igazságos. Nincs igazságos és igazságtalan ölés, szerintem. Na, mindezt nem mondtam el, inkább őt hallgattam, milyen lelkesen beszél bármiről, zenéről, politikáról, könyvekről. Hozzám képest igen érettnek tűnt, pedig csak három évvel idősebb nálam. Hiába, én még egyáltalán nem gondolkodom semmiről szabadon. Ha ezt hallom, annak hiszek, ha azt hallom, annak. Egyetlen irányítóm van, az érzéseim, hogy valami jó, vagy rossz, azt megérzem, de igazán megfogalmazni nem tudom. Ez a fiú pedig olyan okosnak látszik. Tudod, még sosem láttam okos embert közelről. Arra gondoltam akkor este, hogy ugyan egyáltalán nem az esetem, mégis jó vele lenni, éppen az okossága miatt. Képzeld, verseket is ír, s szereti József Attilát, kell ennél több? Azóta már sok mindent megtudtam róla, nagyon nehéz sorsa volt, talán ez is oka, hogy beleszerettem. Az apját az ötvenes évek elején börtönbe zárták, majd kivégezték. Az anyja is sokáig volt börtönben, mire kiszabadult, hófehér volt a haja, állítólag egy éjszaka alatt őszült meg, amikor a kivégzésére várt. Őt állami gondozásba adták, s noha 56 után kérte őt az anyja, nem kapta vissza. Számtalan baleset történt már vele, három évvel ezelőtt egy kémiai kísérletnél megvakult az egyik szemére, ez volt a legsúlyosabb, de azt mondja, ő érzi, hogy valami veszély van körülötte állandóan, s hogy ettől nem fél, inkább jóleső izgalommal tölti el. Azt is mondta már, hogy amint lehet, elmegy Dél-Amerikába, mert harcolni akar. Nóra mondta is, hogy nem kellett volna nekem beleszeretni. Látom Nórán egyébként, hogy nem igazán szimpatikus neki, de nem mondja, igazán rendes tőle. Tudom, hogy nem féltékeny, nincs is miért, olyan jól úgysem fogom senkivel megérteni magam, mint vele. Jó éjt, kedves Naplóm!

Június 20. Vége lett az első évnek, következik egy hosszú, unalmas nyár. Nóráék egész nyárra el szoktak utazni, Che is hazamegy az anyjához, mi pedig sehová nem megyünk, bár lehet, hogy egy hétre mégis elmegyünk valamelyik fürdőhelyre. A bizonyítványom épphogy négyes, egyedül magyarból meg töri-

ből van ötösöm, szép, mondhatom. Anya nagyon szomorú volt, azt mondta, szeptembertől nagyon kell tanulnom, s én meg is ígértem. Remélem, a nyáron meg fogok majd változni, szeretnék már felnőttebb lenni. Kiléptem a színpadból, mondtak is mindenfélét rám, de nem érdekel. Verseket akarok írni, s kész! Ez van, kedves Naplóm!

December 10. Megismersz még, édes Naplóm? Nehogy azt hidd, hogy valamiből is kimaradtál. Minden ugyanúgy van. Ma különösen rossz napom volt, Istenem, már hányszor! Nóráról kellene példát vennem. Éld az életet, azt mondja, élvezd, ami történik, a jót is meg a rosszat is! Persze, könnyű neki, vele igazán rossz még nem is történt. Rendben van minden vele és körülötte. Én meg, ha jó valami, titkon azon emésztem magam, hogy mindjárt vége. Amikor pedig rossz, eszembe sem jut, hogy vége lehet. Lehet, hogy számomra nincs megoldás? Azt hittem, Che megoldás, de nem. Őt csak saját maga érdekli, meg az eszméi, amik az én elképzeléseimtől nagyon messze állnak. Az is kiderült, hogy nem ugyanazt a József Attilát szeretjük, s egyáltalán. Azért csak járunk együtt, gondolom ő is úgy van vele, még mindig jobb, mint egyedül. Közben én megint szerelmes lettem, de ezt aztán tényleg senkinek nem mondhatom el. És Te sem. Tudod, új magyar tanárt kaptunk, hát őbelé! Van vagy negyvenöt éves, már őszül a haja, nagyon átható pillantása van. Ahogy magyaráz! És amilyen kellemes a hangja! Nagyon jó a humora, néha gunyoros, de jól áll neki. És ő aztán tényleg nagyon okos, elhiheted. Azt hiszem, felfigyelt rám, s ő is szeret engem, na persze nem úgy! Szakkört is tart, naná, hogy ott a helyem. Most egy pályamunkát kell írnom, a felesleges emberről, mint típusról, Goncsarov Oblomovja alapján. Ennek kapcsán kiderítettem, hogy lehet, én is egy felesleges ember vagyok. Ha felesleges volnál, nem lennél, mondta erre Nóra, aztán a kezembe nyomott egy könyvet, amit Pestről hozott valamelyik öreg rokonától. Nem is tudja, hogy elhoztam, mondta izgatottan, valahogy majd vissza kell csempésznem, olvasd el, mit szólsz hozzá. Hát kedves Naplóm, nem tudtam letenni. Az eleje és a vége is hiányzik, úgyhogy fogalmam sincs, ki írhatta, de nem is lényeges. Hanem, amiről ír! Arról, hogy minden ember feladattal születik erre a földre, s ha nem végzi el a feladatát, újból vissza kell jönnie, amit rosszul csinált, azt mind ki kell javítania. Na és, hogy nincsenek véletlenek, meg ilyesmi! Nekem az volt a megdöbbentő, hogy még sosem olvastam ilyesmiről, nem is hallottam, mégis, mintha mindig is így tudtam volna. Ez nagyon meg is ijesztett. Nórával napokig ezekről a dolgokról beszélgettünk, most már végképp elkülönültünk mindenkitől. Azt nem tudom, Nóra megpróbált-e valaki mással is beszélgetni ilyesmiről, de én akinél csak próbálkoztam, elutasítást kaptam. Anya szokás szerint megijedt, s úgy fürkészte az arcomat napokig, hogy rossz volt nézni. Nagyanyó azt mondta, ez ördögi dolog, ilyesmi az eszembe se jusson. Honnan veszed ezeket, nézett gya-

nakodva, én meg gyorsan mondtam, hogy semmi, semmi, csak hallottam valahol. Che pedig harsányan nevetett, primitív hülyeség, mondta. Te mit gondolsz, kedves Naplóm? Én mindenesetre azóta azon gondolkozom, vajon mi a feladatom, s nagyon nyomaszt, hogy nem tudok rájönni.

1968.

Február 7. Látod, már egy újabb év van, s én elmúltam tizenhat éves. Persze, beteg vagyok most is, mert mindig kell, hogy valami rossz történjen a szülinapomon. Iszonyúan fáj a torkom, a szívem majd kiugrik a helyéről. Szegény Anya el is vitt orvoshoz, annyira ideges, hogy mi lehet velem. Én még azt is elképzelem, hogy direkt megbetegedtem, merthogy ma volt Nóra fegyelmi tárgyalása. Kovács Erzsi találta ki, hogy valamit tenni kéne, mert Nóra nem jár a gyűlésekre, ha meg olykor ott van, állandó fegyelmezetlenségével kelti a feszültséget. Na hiszen! Most ezért kizárják a KISZ-ből, s a legrosszabb, hogy emiatt nem lehet ötös a magatartása. Kit érdekel, vonta meg a vállát Nóra, azért a négyes mégis érdekelte. Az apja bejött, nagyon sokáig volt bent az igazgatónál, de nem tudjuk, miről beszélgettek, Nóra sem mondta el, még nekem sem. Biztos megússza azért, hiszen szín ötös tanuló. Tegnap itt volt Che, egész délután, csak beszélt, beszélt. Fantasztikus tervei vannak, leginkább az, hogy ahogy leérettségizik, megy Bolíviába, vagy bárhová arrafelé. Mint a spanyolországi önkéntesek, érted, magyarázta, és teljesen lázba jött ettől. Nem mondtam semmit, csak bólogattam, a lelkem mélyén pedig nagyon sajnáltam, arra gondoltam, hogy meg fog halni fiatalon, aztán meg szégyelltem magam ezért a gondolatért.

Május 2. Nem írtam, nem írtam mióta, jajj! Pedig volt pár dolog, mondhatom! Először is, hogy Che disszidált. Nekem volt egy nagyon rossz érzésem a tavaszi szünet előtt, mert amikor elbúcsúzott, sokáig kérdezgette, hogy gondolok-e majd rá, s hogy nem felejtem-e el. De aztán megnyugodtam, mert azt is mondta, hogy az érettségire majd segítek neki készülni, s hogy inkább nálunk tanul, mint a koleszban. Ahogy kezdődött a suli, rögtön híre ment, hogy Che nem jött vissza, s noha én azt gondoltam, hogy beteg, nem voltam nyugodt. Egy nap hivatnak az igazgatóiba, méghozzá óráról. El nem tudtam képzelni, mi történt, hát látok ott két férfit, nagyon komolyan állnak, s az igazgató úr is csak néz engem nagy szigorúan. Az egyik férfi az orrom alá dugja hirtelen Che fényképét, hogy ismerem-e. Ismerem, mondom, jó barátom. Erre ők csóválják a fejüket, nézem az igazgató urat, ő is csóválja a fejét, mintha bűn lenne ismerni őt, gondolom magamban. Akkor aztán be kellett menni a másik szobába, a nyomozók leültek velem szemben, s elkezdték, hogy ők mindent tudnak, de tőlem is akarják hallani. Én meg csak bámultam rájuk, és semmit nem

tudtam. Akkor az egyik elővett egy füzetet, s felolvasott egy beszélgetést, először azt sem tudtam, mi az, aztán kezdtem rájönni, hogy hiszen ezek mi vagyunk, mi beszélgettünk így egyszer a Csendesben egy társaságban. Teljesen érdektelen beszélgetés volt, Che filozofálgatott a végén, hogy a nácizmus, meg a sztálinizmus mennyire közös. Teljesen meglepődtem, ezek szerint valaki figyelt minket, őrület. Amikor később Nórának elmeséltem, teljesen kiakadt, aztán elmondta, hogy az ő apját is figyelik, ezt biztosan tudják, s hogy az anyja szülei az ötvenes évek elején ki voltak telepítve, aztán 56-ban elmentek, ezért még a telefonjukat is le szokták hallgatni. Na visszatérve a nyomozókhoz, végül szerintem láthatták rajtam, hogy semmit nem tudok, ezért csak annyit mondtak, hogy Che disszidált, s hogy ha jelentkezne, nekem azt kötelességem jelenteni, s egyébként pedig erről az egészről nem beszélhetek senkinek. Azóta nagyon sokat gondolok rá, szegény, vajon hol hányódik, merre keresi a veszélyt a világban. Nórával egyre többet vagyunk együtt, állandó olvasója a verseimnek, s mindenféle dolgokról beszélgetünk. Már egyáltalán nem érzem azt a furcsa zavart, ha látom a barátnőit, tudom, hogy Nóra velük nem tud olyan dolgokról beszélgetni, mint velem, s én is így vagyok a többi barátnőmmel. Nagyon érdekes egyébként, hogy pedig mennyire más ő, mint én. Nemcsak külsőre, nemcsak a körülményei miatt, hanem ahogy megéli az életet. Büszke, határozott, (a többiek szerint beképzelt, fölényes), nem ismer kudarcot. Győztes akar lenni mindig, persze, s én továbbra is csak csodálni tudom. Szóval mindenben más, mégis, a szellemi dolgokban teljesen megértjük egymást. Én nagyon megszerettem, rettenetesen fontos nekem, mert ő ad erőt, amikor elgyengülök, márpedig az igen gyakran van. Biztos csodálatos élete lesz, s szorongva gondolok arra az időre, amikor leérettségizünk, s elválunk egymástól. Befejezem, mert még tanulnom kell, vacakul állok már megint!

Augusztus 23. Hogy én milyen szerencsétlen vagyok! És milyen undorító a világ! Már jól kibőgtem magam, s csak azért hagytam abba, mert már elfogyott a könnyem, de a lelkem mélyén tovább sírok, kedves Naplóm! Az történt, hogy Szoboszlón nyaraltunk, s egész nyáron erre a két hétre vártam. Ahogy ideértünk, valamiért éreztem, hogy ez más lesz, mint a többi nyaralás, és igazam is lett, mert a harmadik napon megismerkedtem egy nagyon helyes fiúval. Felkért táncolni a Béke szállóban, ami egy nagyon elegáns hely. Anyával üldögéltünk ott. Kiderült, hogy agrármérnökire jár, de Szlovákiában, s most nyári gyakorlaton vannak itt egy páran. Jannak hívták és alig tudott magyarul. Én ahogy a szemébe néztem, azonnal szerelmes lettem belé, mert nálam a szem számít a legjobban, hogy mi sugárzik belőle. Két napig utána nem találkoztunk, de aztán minden napot együtt töltöttünk. Fogtuk egymás kezét, s állandóan csak egymást néztük. 19-én estére volt megbeszélve, hogy találkozunk, s elmegyünk együtt táncolni, csak ketten. Annyira vártam ezt a pillanatot,

hogy sem aludni, sem enni nem tudtam. Még a nyár elején kaptam egy szép vörösbrokát ruhát, fekete bársonyszalaggal, azt vettem föl, s éreztem, hogy most nagyon jól nézek ki. Este hétre volt megbeszélve, de én már hattól görcsölő gyomorral vártam. Hiába! Nem jött el! Azt hittem, belehalok. Anya hiába vigasztalt. A másnap is iszonyúan telt. Még előbb megbeszéltük, hogy megyünk Debrecenbe a virágkarneválra, még abban reménykedtem, hogy reggel jön értünk, de nem. Este lett, Anya kint ült az udvaron a házinénivel, amikor jött valaki és mondja, hogy az oroszok, meg mi magyarok is megtámadták Szlovákiát. Így mondta, megtámadták, s Anyáék rögtön elkezdtek félni, hogy akkor háború lesz, vagy mi. Szörnyű volt, másnap haza is utaztunk, de előtte Anya megtudta, hol laknak Janék és odatelefonáltunk. Akkor mondták, hogy az összes fiút felszállították még 19-én Pestre. Ezt a szót is olyan rossz volt hallani, felszállították, mintha bizony tárgyak lennének. Hát ez történt kedves Naplóm, a szívem, lelkem összetörve, tényleg!

November 15. Már megint ronda, lucskos ősz van. Az imént találtalak meg, kedves Naplóm, s végig is olvastalak. Mennyiszer fordultam Hozzád, mostanra meg mintha elfeledtelek volna! Pedig hidd el, nem így van. Olyan furcsa két évvel ezelőtti magamat olvasni. Azért sokat változtam ám, pedig olykor úgy érzem, semmit. Drága Naplóm, mondtam már, hogy milyen szegények vagyunk? Persze nem azt mondom, hogy nincs mit enni, de Anya folyton kölcsönkér, s tudom, hogy szeretne nekem néhány jó cuccot venni, de ez már nem megy. Vagy ha kérek valamire, hányszor mondja azt, hogy nincs! Ezért aztán már nem is kérek. Az a köpeny is, amit hordok, olyan idétlen. Nórának vannak nagyon ravasz köpenyei, ugyanis ujjatlanok, kivágottak és rövidek, így aztán, mintha nem is lennének, látszanak a szebbnél szebb ruhái. A múltkor volt is egy afférja emiatt, dehát végül nem tudnak belékötni, hisz olyan jól tanul. Ez az én fegyverem, szokta mondani, de persze nemcsak ez, hanem az egész tartása, viselkedése. Már most tekintélyt parancsol, még a felnőttektől is. Egyébként minden egyhangú. Unalmas a suli is, sőt én szenvedek. Ha az a két ember nem lenne, tudod, a magyar és a töri tancsi, hát nagyon utálnám. Ha azt vesszük, mire számítottam, amikor idejöttem, hát mondhatom nagyot csalódtam. Vagy mégis bennem van a hiba?

1969.

Február 6. Na, elmúltam tizenhét éves, mit szólsz? Mindjárt teljesen felnőtt leszek, bár nem érzek semmit. Mostanában megint rossz kedvem van, főleg a nagy semmi miatt. Mert én folyton azt szeretném, ha történne valami. Vettünk Nórával hangversenybérletet, meg néha elmegyünk moziba, ennyi. Ő persze havonta jár fel Pestre, olykor még gyakrabban, teljesen fel van töltődve ilyen-

kor, látom rajta, mégis azt mondja legyintve, nem nagy ügy, minden hely egyforma, tele unalmas emberrel. Aminek örülök, hogy kaptunk egy feladatot, illetve félig én találtam ki, a tanár úr meg lelkesen tovább gondolta. Szóval, hogy az idén rendhagyó költészet napi megemlékezést csinálunk. Elmegyünk magnóval a környező falvakba, s falusi emberektől kérdezzük meg, mit jelent számukra a költészet. Hárman fogjuk csinálni, Jutka, Klári, meg én. Ha kicsit jobb idő lesz el is kezdjük, mert sok anyagot akarunk gyűjteni.

Április 18. Hát kedves Naplóm, akár hiszed, akár nem, majdnem kirúgtak az iskolából! Nem is tudom, hol kezdjem. Talán ott, hogy a műsorunk szuperül sikerült. Rengeteg anyagunk lett, megható kis öregek énekelnek Petőfi verseket, meg beszélnek Aranyról, Adyról. Megírtuk hozzá az összekötőszöveget, aztán leadtuk a sulirádióban. Igazgatói dicséretet kaptunk érte, a tanárok gratuláltak, szóval el voltunk olvadva. Aztán pár nap múlva hívatnak az irodába, hajszálra azon a napon, mint tavaly Che miatt. Mondtam is a lányoknak, na, ott állnak majd a nyomozók! Hát majdnem igazam lett! Ott állt vészjóslón a diri, meg az egyik kémiatanár, ő adta kölcsön a magnót a riporthoz. Na lányok, így a diri, mit tudnak felhozni mentségükre. Csak meredtünk rá, abszolút semmi nem rémlett, aztán átfutott az agyamon, hogy esetleg megláttak minket cigizni, de ez nem stimmelt, mert Klári nem cigizik soha. Aztán megláttam az asztalon a magnót, de még mindig nem tudtam, mi a gond. A diri pedig már mondta is, hogy mi államellenes módon viselkedtünk, magának pedig ez már nem is az első esete, fordult felém, s hogy köszönjük meg, hogy egyelőre csak így magunk között, mert fordulhatott volna rögtön a rendőrséghez, köszönjük az osztályfőnökünknek, stb. Akkor bejött az ofő, s egyáltalán nem úgy nézett ránk, mint aki éppen csak az imént mentett meg bennünket. A lényeg, amit csak igen nehezen tudtunk meg, vagyis, hogy miből lett a baj, az, hogy mi szórakozásból az egyik szalagra kitaláltunk egy népszínművet. Roppant jól szórakoztunk ezzel egyébként, hisz egyikünknek sem volt még magnója. Volt abban minden, még káromkodás is, böfögés, ilyenek, de volt neki igazi története is. Aztán Klárinak kellett volna letörölnie, de elfelejtette, úgy adta vissza. A kedves kémiatanár úr pedig megtalálta, s elborzadva adta tovább a dirinek. Le sem tudom írni, mi volt végül. Hogy mi a kapitalizmust dicsértük, s szidtuk a szocializmust, hogy mióta gondolkodunk így, na és a szüleink, ők vajon hogy vannak ezzel? Undorító volt az egész, Jutka meg én már javában bőgtünk, de Klári csak szorította száját. Pedig maguk okos lányok, mondta a diri, aztán megint sokáig hallgattak. Végül az lett, hogy igazgatói intőt kaptunk, az iskola tulajdonában lévő taneszköz felelőtlen használatáért, s ez hármas magatartással jár. Ahogy kitámolyogtunk a szobából az ofő utánunk szólt, hogy várjunk. Ott állt velünk szemben az üres folyosón, s azt mondta, pedig senki nem kényszerítette, hogy lányok, nagyot csalódtam bennetek, s igye-

kezett igen szomorúan nézni. Hát ez történt, s nehogy azt hidd, hogy könnyen teszem túl rajta magam, pedig Nóra azt mondta, nevetni kellene az egészen. Anya azt mondta, lehet, hogy ezzel egy életre elvágtam magam, hát még csak ez hiányzott.

Szeptember 24. Na, itt az utolsó év, kedves Naplóm, negyedikes lettem, hurrá! Egyébként minden ugyanolyan. Hát nem történik már énvelem semmi? Ja, írtam egy novellát egy pályázatra, aztán harmadik lettem. Csupa vietnámi előtt kellett felolvasni, nagyon izgultam, de végül minden rendben volt. Vagy egy hétig fel is voltam dobva tőle, de aztán újra elkedvetlenedtem. Csalódott voltam, hogy csak ennyit érzek, pedig mióta álmodoztam valamilyen sikerről. Annyira szomorú gondolataim vannak, na és az álmaim, azok még rémesebbek. Más. Képzeld, Nóra nyáron az Anna-bálon bálkirálynő lett, s azt mondja, egy olyan gyönyörű fiúval táncolt, hogy elképzelni sem tudom. Nekem meg ott volt megint az az unalmas, magányos nyár. Elolvastam vagy száz könyvet, talán ennyi haszna volt. Mi lesz velem?

1970.

Február 10. Nagykorúvá váltam, kedves Naplóm, felnőtt nő lettem, kár, hogy ez nem látható. El kellett döntenem, hová menjek tovább. Végül a könyvtár–népművelő szakot választottam. Nóra egyetemre jelentkezett, angol–németre, na hát őt biztos felveszik. Magamban már egyáltalán nem vagyok biztos. Bár most tanulok, tanulok, feszt. Van, mit behozni. Pá!

Június 20. Gratulálhatsz, édes Naplóm, leérettségiztem, nem is rosszul! Anya szerint jobb is lehetett volna, na persze, de ez a „jó", nekem pont jó, és kész! Nóra kitűnő lett, ez várható volt. Aztán megvolt a bankett is, na ott felfordult a gyomrom rendesen. Titkos, éteri szerelmem úgy berúgott, mint a szamár, nagyon, nagyon kiábrándító volt, úgyhogy ahogy hazaértem, rögtön elégettem a fényképét. Most a felvételire készülök nagy izgalommal, úgy félek, hogy csuda.

Július 15. Hát nem vettek fel, kedves Naplóm, nem bizony! Úgy érzem most magam, olyan iszonyúan, mint akit kisemmiztek. Itt maradok egyedül, mindenki, akivel jóban voltam, elmegy valahová, leginkább Nórát sajnálom, nem tudom, hogy is lesz nélküle. Persze, levelezni fogunk, dehát ez már sosem lesz ugyanaz. Amikor búcsúzkodtunk, láttam, hogy ő nem is szomorú igazán, hogy már gondolatban ott is van valahol másutt, ahová én még gondolni sem tudok. Aztán meg őt egy fiú is várja, akit még tavaly az Anna-bálon ismert meg, azóta leveleztek, s nem hallottam egyebet Nórától, csak hogy milyen okos, milyen művelt, milyen szép, s ez nagy szó, mert Nóra még sosem mondott ilyet senkire. Egy író fia, az anyja pedig minisztériumban dolgozik. Valami fejes, mesélte

Nóra, gyönyörű villában laknak a Rózsadombon. Nagyon szerelmes ám belém, dicsekedett, s én is, úgy érzem. Láthatod már ebből, kedves Naplóm, hogy Nórára többé nem számíthatok, nem tehet ő erről, elszakít egymástól minket az élet. Egyébként Anya szerzett nekem állást, nem is akármilyet, tanítani fogok egy apró faluban. Ez lesz hát az életem, legalább is így kezdődik.

Szeptember 13. Iszonyú dolog történt, kedves Naplóm! Egyszerűen alig tudom leírni. Nóra meghalt! Ugye nem tudod elhinni? A legborzasztóbb, hogy nem tudok sírni, érted, nem tudok! Nóra persze nem egyszerűen meghalt, hanem megölte magát! Tegnapelőtt volt a temetés, s én nem lehettem ott, mert amióta elkezdtem tanítani, reggeltől estig tanítok, mert helyettesítenem kell a délutános tanítónőt, aki az igazgató felesége különben és mindenki tudja, hogy almát szedni van valahol Szabolcsban. Szóval nem voltam ott a temetésen, de nem is baj. Ma délután kimentem a temetőbe, sokáig kóválygogtam ott, mert Nóra sírjánál ott ült a nagymamája, nem mertem odamenni, mert fogalmam sincs, mit lehet ilyenkor mondani. Felmentem nagyapám sírjához, leültem és onnan figyeltem, mikor megy el a nagymama. Olyan őszi illat volt már a levegőben, pedig még csak szeptember eleje van, a végén meg is borzongtam ott az árnyékban. Végül Mamika felállt és elbicegett, akkor én is felálltam, s lementem Nórához. A virágok teljesen beborították a sírt, a fejfa mellé egy szép fiatal fenyőt ültettek. Csak álltam ott, és semmi nem jutott az eszembe. A fejfán egy idézet volt, ezt olvastam el ezerszer. Ilyen volt boldogságom, rebbenésnyi jelenés, szemvillanásnyi álom, csillog, ragyog, enyész. Ismertem ezt az idézetet, Nóra füzetében olvastam, kíváncsi voltam, ki választotta éppen ezt, talán ő maga? Mert mindenféle változat van arra, miért lett öngyilkos, s hogyan. A leghihetőbb, amit az egyik barátnője mesélt, aki még találkozott vele a halála napján. Neki mesélte Nóra, hogy Zsoltot a szülei hirtelen átíratták egy külföldi egyetemre, talán Angliába. Nem akarnak engem, előlem menekítik, megmondták, mondta állítólag Nóra, s éppen Zsolthoz ment, hogy ezt megbeszéljék. Legalább mondja meg, ha a saját döntése, talán megérteném. Hogy mi történt még ezután, már senki nem tudja. Nóra egy idős rokonuknál lakott, azt hiszem éppen annál, akitől azt a misztikus könyvet elhozta. Este bezárkózott a szobájába, felvette azt a ruhát, amiben az Anna-bálon volt, bevett 60 db Seduxent és lefeküdt aludni. Búcsúlevelet nem írt. Amikor hazajöttem a temetőből, elolvastam újra utolsó levelét, amit éppen a halála napján kaptam meg, s akkor úgy olvastam, kicsit megint irigykedve, hogy nem tudtam, s nem is éreztem, ő már nem él. Azt írja a levélben, hogy nagyon boldog, s biztos benne, hogy megtalálta az egyetlen férfit, akit neki rendelt az ég. Mit mondhatnék még, kedves Naplóm? Hogy én mennyire szégyellem magam az állandó sóvárgásért, amit Nóra életére gondolva éreztem, azt te tudod a legjobban. Azon is gondolkodom, hogy mennyire ismertem én őt, ha azt, hogy mire képes, nem

tudtam róla, s egyáltalán, ő vajon ismerte-e magát, vajon tudta-e, hogy a legelső kudarcra, ami éri, képes lesz az egész szép életét eldobni magától? És min múlik, mitől függ, hogy az ember az életet választja, vagy a halált? Ilyenek járnak a fejemben, s nem tudom a választ. Tudod, még el is mosolyodtam, mert hirtelen arra gondoltam, na majd Nórával ezt megbeszélem. Hát igen. Úgy már senki nem láthat, ahogy Nóra látott engem. Nem tudok most többet írni, kedves Naplóm, készülnöm kell holnapra, aztán még az esti busszal vissza kell utaznom abba a kis faluba, ahol van egy apró, sötét szobám, tele régi bútorral, horgolt terítővel. Már most minden olyan komor és elhagyatott, mi lesz még télen.

SIPOS LÁSZLÓ: ANGYAL

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Könyvbemutató

Mosolygott persze mindenkire illendően, kezet szorított, még csevegett is velük, azután dedikált. Már túl voltak a felolvasáson és a beszélgetésen; ahol illett, komoran figyelt, ahol kellett, visszafogottan derült a közönség.

Időnként lopva az órájára pillantott, de mindig volt még kérdése a riporternek. Az impozáns könyvesbolt rendezvényeinek állandó házigazdája, aki drapp ingéhez és tweedzakójához bézs színű selyemsálat viselt, nyilván ki akart tenni magáért, mind újabb és újabb témáról faggatta. A jövő és a tervek kerültek sorra, s még akkor sem lanyhult lázas érdeklődése, amikor partnere már egyértelműen és szándékosan olyan válaszokat adott, amivel nem segítette továbbgördülni az így lassan egyoldalúvá fogyatkozó párbeszédet. Most fejezett be egy könyvet, simított végig az ovális üvegasztalra helyezett példányon, nem tudja még, mibe kezd, adna magának egy rövid pihenőt. Nincsenek konkrét tervei, mondta lakonikusan, és vállat vont. Kiürült. Pihenni szeretne.

Szokatlanul őszinte válaszai megzavarhatták a kérdezőt, aki végre kizökkent lendületéből, egy-két akadozó mondatot préselt ki magából, hogy lekerekítse az interjút, és megköszönte a nézők figyelmét.

Ahogy sorra léptek hozzá a jelenlévők, és gépiesen rázogatta kezüket, fogadta az ismerősök és ismeretlenek gratulációit, arra gondolt, egy pillanatra se szabad hinnie a külsőséges sikernek. Jólesett persze elképzelnie, hogy a kirakat hatalmas üvegtábláján át a Broadway villódzó fényeiben és sűrűn áradó forgalmában merítkezhet meg pillantása, s hogy a bolt, sokszázezer példányos készletével, mozgólépcsőjével, milliónyi tételt ismerő számítógépes katalógusával, a fénylő fekete alapon aranybetűs cégtáblájú *Barnes & Nobles* háromemeletes könyváruháza, mely Saul Bellow legújabb regényének premierjét rendezte meg, ám a valóság mégiscsak az volt, hogy ő állt ott, és a város se New York volt.

Mégis. Korábbi folyóiratközlések nyomán kelhetett híre mértékadó körökben a készülő könyvnek, mert ismert arcokat is látott a sokaságban, akiknek ő érdeklődéssel olvasta írásait, és bár fel sem tételezte, hogy azok kíváncsiak lehetnek rá, most mégis minden kétséget kizáróan az ő bemutatójára érkeztek, nem lévén aznap délután a helyszínen más rendezvény.

Próbálta összeszedni magát, hogy olykor érdemi válaszokat adhasson a gyors kézfogások alatt feltett kérdésekre, s ne csak gépies monogramokat firkantson az egyhangú dedikációk alá, de mindhiába koncentrált. Még az sem

villanyozta fel, hogy egy asszony hármat vásárolt kötetéből, egymás után tolta elé a példányokat, s kért mindegyikbe más-más névre valami ajánlást.

Csak az járt a fejében, hogy mennie kell.

Ha nem érné el a délutáni vonatot, legközelebb késő este indul újabb járat, s ez azt jelenti, hogy csupán éjfélkor ér célhoz, ez motoszkált benne. El akarta kerülni az utóbbi változatot.

Lassan oszlott a sokaság, amikor a kiadó képviselője egy kopottas farmeröltönyt viselő fiatalemberbe karolva lépett hozzá, és eltúlzott udvariassággal mutatta be neki.

Alig várta, hogy a nő magukra hagyja őket, az újságíróhoz hajolt, és a fülébe súgott valamit. Az megvonta a vállát és széttárta a kezét. Ő elnézést kérően az órájára mutatott, majd mint egy idegen, gondosan elkerülve az ismerősök tekintetét, táskájáért nyúlt, elhúzta a cipzárt, belekotort, s miután megtalálta benne, amit keresett, egy lendülettel a vállára akasztotta, és gyors léptekkel a kijárat felé indult. Csak biccentett és intett a bolt vezetőjének, aki jól ismerte már meghívottjai allűrjeit, így most sem lepődött meg, könnyedén visszaintett, és nem tartóztatta a váratlan sietséggel távozót.

Loholt a megállóig, így még elcsípte az ott várakozó buszt. A pályaudvarral szemközt leugrott, átcikázott az éppen nekiinduló kocsioszlopon, és a pénztárnál addig tolakodott, míg végre maguk elé engedték a már ott sorakozók.

Alig szállt fel, a szerelvény nekilódult. Egy darabig csak ült, a délután izgalmaitól tompán és fáradtan, majd amint észrevette, hogy úgy szorítja magához sportszatyrát, mintha gyermekét tartaná karjai között, kissé zavartan eresztette le öléből. Akkor sem moccant, s ott őrizte csomagját a lába között, amikor már mindenki elfoglalta helyét, az ülése fölötti hálón eligazgatta saját poggyászát, és a szerelvény, elhagyva a várost, végre felgyorsulhatott. Úgy aludt el, két kezében a táska fülével, két kezét térde közé szorítva, s az andalító zakatolás közben már nem tudott magának válaszolni, hogy lehet a függöny ugyanolyan füstszagú, mint egy novellájában megírta, ha a kupé, amelyben utazik, és a fülkék, ahová valahányszor jegyet váltott, nemdohányzóknak vannak fenntartva. Arra ébredt, hogy a kalauz rázogatja a vállát. „Végállomás, nem megy tovább ", figyelmeztette kedélyesen és dallamosan. Úgy érezte, magyarázattal kell szolgáljon, nem szokott ő elaludni úgy, hogy észre se vegye, ha megérkeznek. A fülke kiürült, csak őt keltegette a vasutas. „Most jelent meg a könyvem, a bemutatóról jövök", magyarázta, s ahogy nyújtózott és meleg tenyere hűvösen nyirkos tarkójához ért, beleborzongott. Az addig őt baráti hangon keltegető arca megmerevedett, hangja szigorúvá vált. „Na, tessék leszállni. Ez a szabály."

Odakint már sötét volt. A gyors és mély álomból magához térve kicsit kóválygott, és fázni kezdett vékony fehér ingében, fekete vászonöltönyében. A peronon végiggyalogolni mindig várakozással teli volt számára, ám senki nem

jött elé már jó ideje. Szaporán lépkedett és mélyet szippantott a pályaudvar jellegzetes, sehol másutt nem érezhető illatából. Gépzsír, olaj, füst, rozsda, szén, égett vezeték, a resti kipárolgása, állott várótermi szagok keveredtek valami összetéveszthetetlen, semmi máshoz nem hasonlítható eleggyé, amire mindig készült, ha befutott a szerelvény.

Még nem indult el a villamos a vasútállomás elől, jegyért álltak sorba a pavilonnál a frissen érkezettek. Ilyenkor este ritkább volt a járat, ezért várakozott hosszasan, hogy mindenki elérje. A kioszk az esti vonat után zárt. Irigykedve gondolt az éjszaka érkezőkre, akikre nyilván nem vadászik ellenőr. Soha nem utazott még azzal a vonattal, de mindig vágyott rá.

Hepehupás szakaszon zötykölődött végig a két kocsi, s ő megint úgy érezte magát itt, a városba vezető, macskaköves sugárúton, mint az első randevújára lázasan készülődő, akinek sejtelme sincs, a másik eljön-e a találka színhelyére.

Egy átszállással keresztülszelte az egész helységet. A megállóban körülnézett, alig látott járókelőt. Vidékiek, korán fekszenek, gondolta, s ettől elszégyellte magát. Azután eszébe jutott az is, hogy ez a borzongás már nem a folyó felől érkező, hűvös széltől fogja el, ezt mindahányszor érezte, ha akárcsak napokra idelátogatott.

Gyalogolni szeretett volna, lemenni a partra, beleszagolni az éjszakába a víz felett; megnézni, helyén van-e az úszóház, amit, ha nem látott, senki soha elképzelni nem tudhatott szóbeli leírás nyomán; a kátrányszagú csónakház, megannyi kamaszkori párás titok és vágy koedukált rejtekhelye; az iszapos túlsó part, ahol valaha, egy hajnalon ruhátlanul fürdött gyermeke anyjával, s mezítláb gyalogoltak haza, át a kihalt városon; elsétálni vágyott volna a kávéház felé, melynek teraszáról, ha kitartóan ült és várakozott, előbb-utóbb mindenkit megláthatott, akiért fontos volt ide újból és újból visszatérnie; a házhoz, melynek örökké akadozó második emeleti redőnyeire azóta nem nézett fel, hogy először kellett vendégként megpillantania nagyanyja egykori lakásának lehunyt ablakszemeit; s belefúrni magát a zsinagógával szomszédos szeretetház macska- és hyposzagú homályába, ahol számára minden de minden történet kezdődött. Valamennyiünknek megvan a maga Macondója, formálódott benne esztendőkön át a mondat, amit soha nem mert volna leírni, nehogy azt higgyék, Marquezhez méri önmagát.

Most azonban nem mehetett sehova. Egy utcányi sétát sem engedett meg magának, mert akkor végképp esélytelen lett volna saját vágyaival szemben. Behunyta inkább a szemét, árnyéka lassan imbolygott az akasztófaszerűen fölé hajló lámpa fényében, így várta a villamost.

Rajta kívül három utas ült fent. Ketten a következő megállónál leszálltak, egy részeg az azutáninál. Egyedül maradt. Három megálló múlva a vezető elhúzta fülkéje függönyét, és gyanakodva hátranézett. Ő is megfordult, de ketten

se láthattak mást. Rajta kívül semmi nem volt gyanús. A végállomás előtt kellett leszállnia. Megtapogatta táskáját, s ahogy az első ajtóhoz lépett, látta a vezető megkönnyebbült arcát.

Várt, míg a kiürült villamos csenget, hiába, gondolta, a szabály az szabály, harmonikaszerűen összezáródnak az ajtók, elhúz előtte a szerelvény, aztán nekivágott a sötétnek. Itt, a sírkerteknél meglehetősen szórványos volt a világítás. Belekotort a sportszatyorba, és előhúzott egy zseblámpát. Nagyteljesítményű, fókuszolható alkalmatossággal készült, tudta, hogy szüksége lesz rá.

Végighaladt a keresztény temető fala mentén. Ha kísértethistóriákról hallott, csak itt tudta elképzelni a szellemjárást. Zsidó halott a csontzenétől hangos *gilgul*ig nem rendetlenkedik, a helyén marad, csendben van, türelmesen vár a végső szólításra, ki nem költöztethető, nyughelye öröklakás az idők utójáig e földalatti társasházban.

Ahogy a rozsdás kapuhoz ért, szívverése felgyorsult, torka kiszáradt. Zsebéből horgolt, fekete kapedlit simított dudorodó fejbúbjára. Lenyomta a kilincset, de a vasszerkezet nem mozdult. Remegett a keze az izgalomtól, de amint eszébe jutott, hogy ezt is megírta egyszer, s olybá tűnt, mintha csak megelevenedne a fikció, elmosolyodott, és ahogy a történet akkor folytatódott, ő is akként cselekedett. Vállával nekifeszült a rácsnak, s a kapu kilincselés nélkül kitárult. A rozsda tapasztotta egybe a két szárnyat.

Kőhöz ütődhetett, mert a nehéz fém belezendült a csendbe és visszavágódott. Kezét ütötte meg, ijedten és dühösen újra lökött rajta egyet, s elemlámpája erős fényében látta, hogy táncol a nyikorgó rács. Utánakapott, hogy a zajforrást elnémítsa. Ezt még a városban is hallhatták, gondolta szorongva, de bízott benne, hogy a szomszédos sírkertre se felügyel senki. A kertészen és a főként már csupán külföldről hazalátogatókon kívül nappal se jár erre más, bíztatta magát, nemhogy éjszaka. Valaha persze volt itt gondnok, de azt is mintha csak mesélték volna, keveredett az emlék a fantáziával, alig derengett, holott még személyesen ismerte őt.

Nem tudta visszaidézni egészen pontosan, tőle, vagy róla hallotta-e, gyakorta sétáltak itt a rabbival a sírok között, amíg még volt „zsidó papja" a városnak, ő kérdezett, a másik válaszolgatott, ám egy idő után a rabbi azt vette észre, hogy ő maga tesz fel egyre feszítőbb kérdéseket, legmélyebb kétségeibe engedve bepillantást, s a borvirágos arcú, állandóan mosolygó és mindig kissé ittas gondnok felelget neki. Sakkoztak is sokat a műhely és kőház közötti átmenetet képező építményben a ravatalozó mellett, ahová csak az üvegezett ajtón szűrődött be némi fény. Most úgyse látni semmit, gondolta az omladozó épület mellett elhaladva, és hiányzott neki, hogy belessen, mint gyerekként valahányszor, ha forró nyarakon szüleivel járt itt, s a törött bútorok és mindig érintetlennek tűnő rendetlenség fölött figyelte tűnődve, a koszos üvegen át a homályba vágó fénypászmában rezgő, kavargó milliárdnyi porszemet. Hőség volt, és virágportól illatozott minden. Méhek és dongók lepték el a sárga kö-

vekkel kirakott út két oldalán vadul burjánzó bozótost. Émelyítő szagot árasztott a friss locsolástól párálló aljnövényzet. Szédítő volt a buja zsongás, ciripelés az első sor évszázados, feketéllő kövei, a gyereksírok között.

Most hűvös volt, tömör és süket csend. Ebbe zörrent bele minden mozdulata. Avarban lépkedett bokáig. Jobbra a ravatalozó hatalmas épülete; érezte inkább mint látta, a zseblámpa fényében éppen csak a kupola íve sejlett fel. Akkor is cinteremnek hívták a helybéliek, amikor ő bűntudattal kihúzta itt játszódó elbeszéléséből a szót, nehogy félreértsék, nehogy szofisztikált irodalmi körök azt higgyék, az épületet nevezi így. Árulónak érezte akkor magát, mert inkább feláldozta a kifejezést, mintsem hűséges maradt volna, jóllehet egészen addig maga is úgy hitte, a napfényben egykor megcsillanó tető mára sötétlő ezüstszín bevonata miatt hívják így a kupolás csarnokot.

Az avar borította föld puhán besüppedt. Léptei alól elfogyott az út. Túlment az elágazáson, ahol balra kellett volna fordulnia. Visszahátrált, s a helyenként letisztult, keskeny, köves utat bevilágítva indult tovább. Szél kavarta fel a száraz leveleket, s ő a vállát mozgatta, hogy a hűvösen hátára tapadó ing kissé átmelegedjen. Most már figyelnie kellett. A lámpa fénykörében egymás után tűntek fel a sírkövek. Némelyikhez egészen közel ment, hogy a rájuk vésett neveket kibetűzhesse.

Bármikor járt is itt, soha nem volt képes egyenesen a rokonok sírjához menni, hiába volt szűkre szabott az ideje, itt mindig bámészkodott, a feliratokat silabizálta, ismerkedett a történet szereplőivel, kiknek jelenése egykor véget ért, de el nem kallódhatnak, legalábbis így vigasztalta magát, már mindig is meglesznek, hiszen itt voltak, részeként ama nagy elbeszélésnek, amelynek ő, aki maga is beszélni kívánt róluk, szintén csak kései szereplője. Ezekhez itt mind köze volt valamiképpen.

Mindig elkalandozom, botorkált tovább, de legalább most jókor jöttem, bíztatta magát. *Szlichesz* volt, a bűnbocsánatért való esdeklések és a temetőlátogatás, a *kéveróvausz* ideje. Ha írna erről, ezt is meg kellene magyaráznia, húzta el a száját, elvégre szinte senki nem értené. De mit tegyen, ha ez lett írásai habarcsa, a beszüremlő szavak, melyek nélkül már épp úgy nem tudna az lenni, aki, mint csupán általuk sem. E köztes lét, lebegés a szakadék felett, az a világ, melyben, ha egyáltalán, otthonra lelhet, e lassan senki által néven nem nevezett világban, mely mégis, csakis a szólítás által támadhatna fel, ám melynek aurája hosszas magyarázat által szertefoszlana, de amíg szólíthatják, míg néven, a nevén nevezhetik, még létezik, válaszol, életjelet ad.

Mindenesetre időben jött, és korántsem érezte véletlennek, hogy így esett. Mert csak szólítani kevés. El kellett jönnie ide, hogy jelen legyen, s már egészen biztos volt benne, hogy szó sincs véletlenről. Elvégre itt, a városban, a szeretetházban és a temetőben kezdődött minden, az egykor hieroglifáknak tűnő sírfeliratokkal, amiket már semelyik ide látogató rokon meg nem értett,

s amiket ő azután lázasan kezdett silabizálni, mert számára magától értetődő volt, ezeket azért írták oda, hogy valaki majd elolvassa. Attól fogva mindig is ide tért vissza, hogy valamit keressen, tovább gombolyítson, amit először mítosznak hitt, s csak esztendőkkel később tudatosodott benne, hogy súlypontja korántsem történelmi messzeségben, mint inkább önmagában keresendő. Bizonyos volt benne, hogy nem lehet véletlen. Éppen akkor érkezett, amikor jönnie kellett. Szlichesz volt, a kéveróvausz ideje.

Megpillantotta az egyik sírt. Egészen jó állapotban lévő fehér kőlap, s alatta mélyen a dédszülők maradványa. Ükszülei a másik ágról szintén itt feküdtek, de hiába találta meg a porladó temetői térképen a kérdéses parcellákat a nevekkel, hiába kúszott bokrok alatt, besüppedt sírok, eldőlt kövek között, nem bukkant a nyomukra.

Ide költöztek mind, fantáziált gyerekként, de ez titok, senki nem értené. Ujjongó felfedezését amúgy sem oszthatta meg másokkal, mert a temetőben csak halkan lehetett beszélni, úgy meg titkot felfedni nem érdemes. Később, amikor idegenek azzal a képtelenséggel ijesztgették, hogy szülei is meg fognak halni egyszer, elképzelni sem tudta, mi lesz utána, s egy kicsit félt is akkor. Azt is mondták neki fenyegetően, hogy felnő, és gyerekei lesznek, s hogy felelős lesz értük, és minden másként lesz; és valóban, felnőtt, gyermeke is született, aki a halálról kérdezte, és olyankor elszorította torkát a félelem, hogy a gyermeke is fél már, nemcsak ő, és semmi sem úgy volt mint mondták, de egészen másként mint gondolta, ám félni egyre jobban félt, és tudta, lelkiismeret-furdalása is lesz majd *azután,* mert *azelőtt* nem viselkedett másként; és lett is, olykor elnyomta benne a félelmet e bűntudat, és az jó volt, sokkal jobb, mint amikor a lassan tárgyát vesztő, puszta félelem hatalmasodott el, s emésztette fel bűntudata maradékát.

Bár ismerte a szokást: kavicsot a kerítésen kívülről kellett volna hoznia, elvégre a temetőt építeni kell, mégis itt tapogatózott, de csak földarabkák mállottak szét ujjai között. Apró, fehér murvát kapart ki végül, azt rakta a sír szélére. A másik kőhöz, apai nagyszüleihez lépett, ott is belemarkolt a földbe, a törmelékek közül egy keményebb darabot választott és helyezte a gránitlapra.

Visszament a dédszülőkhöz, és lassan ráemelte a lámpa fénykörét a sírra vésett betűkre. *Po nitmán,* a két szókezdő betű állt csak a kövön: Itt van elrejtve. *Töhé náfsó c'rurá bic'ror háhájim.* Legyen lelke beleszőve az (örök) élők kötegébe, oldotta fel itt is a rövidítést. S persze a héber nevek. Egy nemzedékkel később nyoma sincs a kvadrát betűknek a családi sírokon. Végigsimított rajtuk, mintha ujjai bólintottak volna *omén*t, és tovább indult. Jobbra kellett fordulnia, s majdnem egészen a kerítésig mennie az anyai déd- és nagyszülőkhöz.

Ahogy közeledett céljához, egyre húzta volna az időt. A dróthálóból kaparta össze a kavicsokat, de hiába szöszmötölt, a csapongva pásztázó fénynyaláb végül szülei nyughelyére vetődött. Nem kellett odavilágítania, kívülről

tudta a sírfeliratot, melyben ismét szerepeltek az ősi szöveg jelei. Egy sírfelirat inkább a kőállítóról szól, mint az alatta pihenőről, fogalmazott mentséget annak idején.

Soha nem tudott fesztelenül viselkedni itt. Nem súgott senki, mit és hogyan kellene tennie. Már az első alkalommal úgy érezte, figyelik őt, ezért nem tudott a helyzethez illően viselkedni, mint szeretett volna. A legkellemetlenebb az volt, hogy úgy érezte, ők figyelik. Kezdetben kényszeresen hátra kellett fordulnia minduntalan, s csak komoly önfegyelemmel volt képes erről leszokni, ám az érzés alkalomról alkalomra a hátába hasított, olyankor pedig várnia kellett, szinte szuggerálnia magát, elhessegetni tévképzetét, mielőtt tovább tevékenykedett.

Most mindebből semmit sem tapasztalt, csak lámpalázas volt és megilletődött. Leült a kő szélére, kinyitotta táskáját, és egy gyerekásót vett elő, lánya egykori játékát, kis fémtollú darabot, alig tenyérhosszú nyéllel. Letérdelt a sír mellé, s a lámpát úgy állította, hogy szórt fénye a követ teljes hosszában bevilágítsa. Középtájon kezdett ásni.

Nem kaparta puszta kézzel a temető földjét, nem zabálta, mint a dagadt, vértolulásos, izgága Tábor a Napkönyvben, csak ásott, miközben persze megértette őt is, aki, ha másként nem képes megemészteni, hát be akarja kebelezni, gyomorsavával szétmaratni feneketlen bendőjében ezt az egészet, hátha akkor felszívódik; miként azt a másikat is, a méla tárcaíró Ló Taszilót, aki szintén szüntelenül csak a halottairól tudott írni, mert mindig csak kórházba járt látogatni, s aztán mindig csak temetett, végtére is mindenki abból él, amije van, neki meg főleg halottai voltak; bár megértette őket, miközben egyre gyorsabban és egyre jobban kimelegedve ásott, és a homlokáról alácsorgó izzadtság már a szemét marta, hogy könnyezni kezdett; mindenesetre ő azért fohászkodott volna, ha van erre vonatkozó ima, hogy neki ne kelljen örökké a halottairól írnia, s hogy amit életükben nem mert, vagy nem volt képes megírni róluk, még pontosabban önmagáról, végre megfogalmazhassa, ne essék cseberből vederbe, hogy amivel egykor életükben őket nem kívánta szembesíteni, halálukban most maga ne legyen rá alkalmas, hogy mindazzal immár végképp egyedül szembesüljön.

Megcsúszott az ásó. Lihegve támaszkodott a földre, ledobta a szerszámot, és a gödörbe nyúlt. Az üreg ferdén vezetett a sírbolt alá, s keze hűvös, síkos anyagot tapintott. Nejlonzacskót húzott elő, s a fénysávba emelte. Nyílása begumizva, tartalmát láthatóan sértetlenül megóvta a nedvességtől.

Könyv volt benne, évekkel azelőtt megjelent első munkája. Amikor sietős mozdulatokkal azt ásta el, tagadhatatlanul érzett valami színpadiasságot saját gesztusában, ám ezúttal szó sem volt erről.

Miközben írta e könyvet, kezdettől fogva erre a pillanatra összpontosított, ez hajtotta, pontosabban ez vonzotta a végkifejlet felé, akár a mágnes; ha

elakadt a munkában, csak maga elé kellett idéznie a temetőt, a *bész ajlem,* az örökkévalóság háza töredékes emlékképeit, s azok továbbgördítették. Különös érzés volt; addig nem kívánt újra eljönni kövei közé, míg nem írta meg őket. A legközelebbi találkozáskor már nem akart üres kézzel érkezni, át akarta adni bevégzett opuszát, mert ez valóban az a könyv volt, amit mindig is ígért.

Róluk írta, hát elhozta nekik.

Lerogyott a száraz levelekre. Fehér inge, nadrágja térde úgyis csupa kosz volt már az ásástól, nem zavartatta magát. Odahúzta a táskát, belenyúlt, és egy nyomdaszagú kötetet vett elő, frissen megjelent könyve egy példányát. Kissé reszketett a keze, amint a gumit sodorta le a zacskóról, de amikor új könyvét a régi mellé csúsztatta, és a nejlont egy mozdulattal megtekerve ismét elzárta tartalmát a külvilágtól, elégtételt érzett. Művét az aprókat rezgő fénybe tartotta, úgy gyönyörködött.

Mintha csak *kvitlit* hozott volna, mit a kövek közé rejt, lassan, elmélyült figyelemmel közelített az üreghez, s nyomta mélyére a csomagot. Újból feltérdelt, két kézzel tolta vissza a földhányást, egyengette, míg sima lett előtte a talaj. Rátaposott néhányszor, azután tétován álldogált a gödör helyén.

Tudta, hogy indulnia kellene, marék füvet tépni és maga mögé hajítani, mielőtt kilép a kapun, hogy a halál angyala utat tévesztve elkerülje őt; kezét leöntve megtisztulni a holtak birodalmától, távozni dolga végeztével, mégsem bírt elszakadni. Figyelme belekapaszkodott a zizegve utolsókat pislákoló világosságba, s csak állt, várt türelmesen, amíg az apró égőben izzó szál végképp kihunyt. Kezét sem látta, olyan vastag lett a sötét, s ahol némán várakozott, olyan távol esett már az úttól, hogy a kerítés mentén álló nyárfák vedlett ágai között sem ért el hozzá a lámpák fénye.

Oka is volt végre, hogy ne induljon el.

Félelmetesnek találta az áthatolhatatlan sűrű feketeséget, ami körülölelte, s megakadályozta, hogy elhagyja a helyszínt. Az éjszaka rejtelmes hangjai, míg dolgozott, nem jutottak el tudatáig, most minduntalan magukra vonták figyelmét. Lassú szél támadt újra, minden lomha fuvallatra megzörrent az avar, mintha könnyed léptekkel mászkálnának benne. Nem mérik ingyen a nyugalmat, gondolta fegyelmezetten. Visszafojtotta lélegzetét, hogy semmilyen hangot ne adjon, ám ő továbbra is hallotta a zajokat, végül pedig zihálnia kellett.

Tudta, hogy indulni kéne, füvet tépni, kezet mosni, távozni innen minél hamarabb, növekvő értetlenséggel mégis egyre otthonosabban érezte magát közöttük. Félni kezdett, hogy félni fog, sehol másutt nem élheti át többé már ezt az érzést, és mert tartott tőle, máris bekövetkezett.

Lassan leült a kő szélére. Két tenyerére támaszkodott, és súlypontját a puszta földre eresztette. Hátát nekivetette a dupla sír oldalának, térdét felhúzta, átölelte karjaival, és ráhajtotta a fejét. Sejtelme sem volt, ha ő írná, hogyan folytatódhatna a történet.

KISS ANNA

Változások

Felhő
felhőbe átalér,
szédül és
átfordul a tér,
nagy, égig
felgörbült homok
fölött alá, fel
így forog.

Mi boldog
hír, mi átsüvít
terén, mi
kit sem boldogít,
nagy, égig
felgörbült vizek
fölött az angyal
bár siet,

mi baljós
hír, mi átsüvít
felhőin, míg
bizonytalan
forgásba szédül,
és magát
szemléli egy
szempáron át?

Elvész, amint
magára lel,
felhő felhőbe
oszlik el,
kit ébreszt
fel, ha angyala
sem juthat el
honnét hova?

vízszintes
angyalával
átfordul, de az
süvit tovább,
ajkán feledte
ujjait,
felhőből is
felhőbe lát,

nagy, égig
felgörbült hegyek
fölött a hírrel
bár siet,
formát vet,
égig feltolul
a kín, mi
ittrekedt alul,

átér
egymáson a
világos és
sötét,
függ már alá
az ón, és
nincs se föld
se ég,

ha éjnek
éjjelén
almák
gurulnak át
a ház kövén,
s az ón
mutatja már
magát.

Felhő
felhőbe átalér,
szédül és
átfordul a tér,
nagy, égig
felgörbült homok
fölött alá, fel
így forog.

Mi boldog
hír, mi átsüvít
terén, mi
kit sem boldogít,
nagy, égig
felgörbült vizek
fölött az angyal
bár siet,

mi baljós
hír, mi átsüvít
felhőin, míg
bizonytalan
forgásba szédül
és magát
szemléli egy
szempáron át?

Elvész, amint
magára lel,
felhő felhőbe
oszlik el,
kit ébreszt
fel, ha angyala
sem juthat el
honnét hova?

Vízszintes
angyalával
átfordul, de az
süvít tovább,
ajkán feledte
ujjait,
felhőből is
felhőbe lát,

nagy, égig
felgörbült hegyek
fölött a hírrel
bár siet,
formát vet,
égig feltolul
a kín, mi
ittrekedt alul.

SIGMOND ISTVÁN

Álomüzér a templomfalon

Egyformaság országa egyetlenegy hosszú utcából állt, amelynek egyik vége a Templomba torkollott, másik végét egy betonfal zárta el a külvilágtól, hatalmas, égbe nyúló betonfal, amely jelképpé magasztosult az idők folyamán, az élet lényegének a jelképévé. Az egyformaság igénye belső kényszerből fakadt, amely átöröklődött egyik generációról a másikra, nem szabályozták törvények, mégsem szegte meg senki, természetes volt és magától értetődő, hogy mindenki maszkot visel az arcán, vastag acéllemezekből készített maszkot, melyen a szemeknek, orrnak, szájnak hagytak egy-egy hézagot, hogy akadálytalanul lélegezhessenek, láthassanak és ehessenek Egyformaság lakói. A fülek szabadon maradtak, nemcsak abból a meggondolásból, hogy tisztán lehessen tartani őket, de a szerelmi légyottoknál igencsak fontos szerepet játszottak, ugyanis egymás fülének érzéki morzsolgatása hathatósan közrejátszott az eksztázis kiváltásában, amelynek meghatározó szerepe volt a mindennapi életvitelben. Hogy ebből kifolyólag a fülcimpák általában hosszan alácsüngtek, ez egyáltalán nem tűnt fel senkinek, egy kívülről érkező szemlélő viszont bizonyára elképedt volna a duzzadtan lötyögő fülcimpák láttán, de a Fal túlsó oldaláról senki sem érkezett ide, sohasem jártak idegenek ebben az utcányi országban. Az itt lakók számára ez az ország a világ volt maga, eszükbe sem jutott, hogy a Templomon és az égbe nyúló betonfalon túl létezhet valami, a világnak csak felfele volt kiterjedése, a Mindenség ezt az utcányi földdarabot jelentette, a hozzá tartozó égboltozattal, amelyen nap mint nap megjelent a Fényapónak nevezett korong, az elérhetetlen, letéphetetlen, maszk nélküli és kegyetlen, a nappalt hozó Világisten, akit mindenki elátkozott volna, ha az átok fogalma nem lett volna itt ismeretlen, ehelyett vágyakat ébresztett, az éjszaka eljövetele utáni idegtépő vágyakozást, hogy végre felkerüljön az égre a pajzánul mosolygó Sárgaszem, akinek sejtelmes fényében rohanni lehet a Falhoz, a beteljesült vágyak falához.

Egyebekben semmiféle különöset nem tapasztalhatott volna az idelátogató, az élet megszervezése és maga az életvitel semmiben sem tért el a külvilágban meghonosodott szokványoktól, annyiban talán mégis, hogy az egyén szabadságát semmiben sem korlátozták. Ez nemcsak a kialakult szokásoknak volt köszönhető, a Törvény négy cikkelyben szabályozta azt a mérhetetlen szabadságot, amelyet a lélegzetvételhez hasonlítható természetességgel vett tudomásul mindenki, ám egy jövevény számára ez a földöntúli állapot a Teremtés végleges beteljesülését jelentette volna. A Törvény első cikkelye például kimondta, és nem is akárhogyan, hanem félreértelmezhetetlen közérthetőséggel,

hogy mindenki arra gondolhat, amire akar. A törvényhozó, humanitárius meggondolásból óva intette a gondolkodókat az asszociációs túlkapásokban rejlő veszélyekre, amelyek alapjaiban rengethetik meg a kialakult életviszonyokat, az élet minőségét, a boldog semmittevésbe ágyazott vágyakozás eszményi állapotát. Merthogy a vágyakozás joga is szerepelt a törvényes előírásokban; nem részletezte a vágyakozás tartalmát, értelmét és mélységeit, erre nem is volt szükség, hiszen a vágyak nem tántorogtak az összevisszaság néha megfoghatatlan vagy megfogalmazhatatlan ködfoszlányaiban, a vágyak tudatosan és célirányosan kizárólag a Falhoz kötődtek, a Falnál való huzamos és aktív tartózkodás jelentette a vágyat magát, az élet célját és értelmét. A kívülálló el sem hinné, hogy Egyformaság országában még arra is kiterjedt a figyelem, hogy biztosítsa az ordításhoz való jogot, nemre és korra való tekintet nélkül, mert hiszen bárkivel előfordulhat, hogy szükségét érzi őrületes hangerővel bődülni egyet, no, nem azért, mert holmi premisszák gondolati felsorakoztatása olyan konklúzió levonására késztette, hogy ezt csak kidülledt szemmel és égre emelt karokkal tudta volna közhírré tenni, hanem mert a boldogság langymelegében való állandó lubickolás egyeseket erősebb hangok kibocsátására ösztökélhetett. Persze igen célszerűnek mutatkozott az ingyenesen kiosztott hangtompító készülékek használata, amelyre senkit sem köteleztek ugyan, ám illetlenség lett volna elnyomni a Faltól érkező áhítat hangjait, az ordításba fulladt áhítat ugyanis elvesztette volt azt a mindenkori varázslatot, amely a gondolatnak, a vágynak és tulajdonképpen a szűköléssé szelídült ordításnak is értelmet adott. És végül a Törvény az álmokat is szabályozta természetesen, amennyiben mindenkinek joga volt álmodni, alvó vagy ébrenléti állapotban egyaránt, a Törvény semmiféle korlátozást sem írt elő az álmok milyenségének tárgykörében. Nem megszorításként, hanem javallatként szerepelt a negyedik cikkelyben, hogy az álmokat nem ajánlatos elmesélni, álomcserére sor kerülhet ugyan, de ezt négyszemközt kívánatos lebonyolítani; az álmokkal való üzérkedést sem tiltotta a Törvény, csak jelezte, hogy elképzelhető ilyenfajta tevékenység is, azoknál az eltévelyedetteknél, akik nem viszik magukkal hangfogó készüléküket az álmaikba, ami teljességgel érthetetlen és szokást erősítő kivételnek tekinthető.

Nagy tévedés volna arra következtetni mindezekből, hogy a külvilágban oly megszokott víziók, ábrándképek, látomások gyönyörűséges vagy elborzasztó képzeteiben vergődtek álmukban az itt lakók, az álmokat nem népesítették be sem marcona keresztes vitézek, sem jóságos angyalok, senki sem volt álmában szegény, nyomorult vagy halott, netalán másnemű, testetlen vagy maszktalan, mint a hangtompítóval ugató, csupasz pofájú ebek vagy a függöny nélküli ablakok, s tekintve, hogy Egyformaságban ismeretlen volt az Idő fogalma, minden a mában összpontosult, a múltat befedte a jelen, jóságosan és megértően (az Idő végre bebizonyíthatta, hogy mennyivel tartalmasabb a múlt béklyóitól megfosztott jelen; a külvilágban ugyanis már régen kiderült, hogy a múlt jobban járt volna, ha béklyóstól szétfoszlik a semmiben), ami pedig a jö-

vőt illeti, nos, ezt a fogalmat a külvilágban ötlötték ki holmi szkizofrén agyak, s az Idő bölcsebb volt annál, hogy ezt a tudatot romboló, hamis ideát átengedje a Falon, még a tudat alatti tetszhalálban sem kapaszkodhatott meg ez a tömeggyilkos fogalom; egyszóval: az álmok a jelenhez kapcsolódtak, reálisak voltak és megvalósíthatók, merthogy mindenki azt álmodta minduntalan, hogy a Fal tövében ölelkezik valakivel, abban a hosszúkás gödörben, ahol a gyakori használattól a földbe süllyedtek a kockakövek. Az egymáshoz tapadt ágyékok szerelmes lüktetésben járják a beteljesülés táncát a puhára döngölt földágy vánkosán, a meztelen lábak görcsösen összefonódnak Sárgaszem sejtelmes fényében, hangok képződnek a maszkok alatt; a kéjbe olvadt áhítat egyre hevesebben kiszakadt hangjai, mintha betűkre szaggatott imák röpdösnének a mindent befogadó égboltozat felé, a mélységekből fel-felszikrázik a megnyugvás ígérete, de ezt egyikük sem akarja és azonnal, gyorsan akarják mindketten, közben a hosszan lecsüngő, vérvörösre bügyörgetett fülcimpák járják a maguk táncát az ütemesen egymáshoz koccanó maszkok ritmusára, és fellobban a láng: az önkívület bűvöletében kirobbannak a gyönyör avagy a teremtés könnycseppjei. Az elzsibbadt testekből a béke sóhajtása rebben elő, felkúszik a betonfalon az ég pereméig, aztán fáradtan visszatér, szétszóródik a földágyon s besuhan a mélyben pihenő kockakövek közé.

*

Egyformaság lakói harangszóra várakoztak a Templom előtti téren. Fényapó már régen ott garázdálkodott az égboltozaton, ontotta kíméletlen sugarait a szótlanul álldogáló maszkosokra, a Falnál senki sem tartózkodott, még azok sem, akik napközben többször is elidőztek a gödör közelében; ezeknek általában még aprócska fülcimpájuk volt, s csak meredten nézték a földágyba tapadt nyomokat, hosszan elmerengve azon az epedve várt pillanaton, amikor ők maguk is nyomokat hagyhatnak a földben. Most azonban mindenki a templomajtó előtt szorongott, nem mintha kötelezővé tették volna a jelenlétet, de hát ki akart volna lemaradni a különösnek ígérkező eseményről, amelynek a mibenlétéről senki sem tudhatott, de valami feszültség vibrált a zsigerekben, a lélegzetvételben, a templomajtóra tapadt, kifehéredett tenyerekben, s mintha nem lett volna örömteli ez a várakozás, de egy feltételezett katasztrófát sem várhattak volna ilyen csendesen, a szemek sem rebbentek kérdően egymás felé, a pillantások végigvonultak a kockaköveken s rámeredtek az utca túlsó oldalán magasodó felületre, mintha a Faltól várták volna a választ, ha már a jel, a harangok kondulása késett, egyre csak késett.

– Kétszáztíz – suttogta a fiú.

– Százhatvanöt – suttogta a lány.

Szerelmes ölelésben simultak össze, nézték egymás számát, a maszkok homlokrészére vésett számokat, melyeket az ivarérettek mindegyike megkapott, hogy az addig Számtalanoknak hívott gyermekekből gödör-érettekként azono-

sítani tudják egymást. Ők is várták a jeladást, a harangok kondulását, csakhogy ők megsejthették, hogy mi következik, nem siettek, élvezték a várakozás gyönyörét, simogatták egymás maszkját, s nem a Falra tapadt a tekintetük, a szemükből kiáradó delejes ragyogás választ adott a fel nem tett kérdésekre is.

– Nevet fogok adni neked – suttogta a fiú. – Egyedül neked lesz neved. Gyönyörűséges neved.

– Kétszáztíz vagyok – mondta a lány. – Hiszen tudod.

– Nem, nem, neved lesz, igazi neved. Ahogy Fényapónak és Sárgaszemnek, a Falnak és a Templomnak. Érted már?

– Nem értem – mondta a leány.

– Meg kell értened, másképpen nincs értelme az egésznek, azoknak az álmoknak...

– Miről beszélsz?

– Elmondom. Akkor mindent elmondok neked – mondta a fiú. – Csakhogy ezt nem szabad megtudnia senkinek.

– A Falnak sem?

– De, de – bizonytalankodott a fiú. – Azt hiszem, a Falnak igen. Szóval egy titkot, egy nagyon nagy titkot mondok el neked. Tudod, én... én megvettem egy álmot:

– Cseréltél?

– Nem, nem cseréltem, csak megvettem.

– Százhatvanöt – suttogta rémülten a lány. – A Törvény! Az álomüzérek! Te nem viszed magaddal a hangtompítódat az álmaidba?

– Nem erről van szó! – A fiú berekedt az izgalomtól. – Az öregasszony. Ő volt az. Ő akarta.

– Mit, mit akart? – A lány szeméből kialudt a ragyogás.

– Követett – mondta a fiú. – Egyfolytában mögöttem jött, akárhova mentem, mindig ott volt a közelemben, ha szaladtam, utánam bicegett, nem szólt, nem állított meg, csak nézett, a lelkembe nézett, megérezhetett valamit, tudod, a vágyat érezhette meg bennem, a vágyat, hogy nevet adjak neked, hogy tudni akarom, mi van a maszkod alatt, mert így, ne haragudj, ugye, nem haragszol?, a fémet, a hideg fémet simogatom állandóan, s ez nem elég, nekem nem elég, néha elborzadok, ha magamhoz húzom a fejed.

– De hát a Falnál – mondta sírósan a lány –, a gödörben, a mi földágyunk puha vánkosán a testembe szédültél, te, százhatvanöt, így hívnak, ugye, hazudtál, hazudtál nekem? Azt mondtad, hogy ágyékom virágkelyhe a te lázban égő, forró otthonod, hogy eddig soha senkivel nem érezted a fények illatát, hogy az én maszkom szivárványként ragyog oly fényesen az égboltozaton, hogy mi mindketten oszthatók vagyunk öttel, hogy minket nem véletlenül teremtettek egymásnak a gödörben, életünknek egyetlen célja van: ugyanazt a pillanatot élni minduntalan, és azt is mondtad, hogy nincs végzet, hogy te képes volnál

máshol is, bármikor, még Fényapó sugarában is tovább élni azt a pillanatot, mert engem nem Sárgafény, hanem a Világisten küldött neked, hogy...

– Megállj! – kérlelte a fiú. – Sosem hazudtam neked, én most is, itt, a Templom előtt, csak akarnod kell, hogy lássák, hogy mindenki lássa...

– Tudod, neked... neked jó hosszú füled van. – A lány szeméből kibugyogyant egy könnycsepp, s végigpergett az arcára szoruló acéllemez alatt, de a fiú ezt nem vehette észre.

– Láttad volna az öregasszonyét, ahogy ott ült összegörnyedve a gödör közelében, a derekáig lógott petyhüdten a füle. És sorban kérlelt mindenkit, hogy amikor Sárgafény felkúszik az égre, vigyék le őt a gödörbe. Persze senki sem akarta, én is menekültem volna tőle, s akkor megfogta a karom.

– Eladom neked az álmomat – suttogta a fülembe.

– Nem kell – mondtam. – Mit képzelsz rólam?

– Elmondom neked, hogy milyen az arcbőr színe, s hogy milyen lennél, ha maszk nélkül élnéd az életed.

– És mit mondott? – A lány maszkja alatt felszáradt már a könnycsepp, csupa izgatott várakozás volt.

– Megveszed-e az álmomat? – kérdezte.

– Megveszem – mondtam. – Mondjad már – kérleltem –, mondjad, milyen az arcbőr színe?

– És elmondta? Elmondta neked?

– Nem. Még nem. Sárgafény akkor jött fel az égre, s abban a sejtelmes fényben megláttam az öregasszony szemét, mintha... mintha eszét vesztette volna, de nem a győzelem dicsősége áradt belőle, valami más, valami megfogalmazhatatlan, mintha a téboly csillogása a sajnálat vagy a kétely árnyékait takarta volna, közben megmarkolt és maga után vonszolt a gödörbe.

– Aztán elmondta? – sürgette a lány.

– Lehetett volna az anyám! Érted? – A fiú szájába kapta a hangtompítót, s csak szűkölt, szűkölt tovább: – Mert senki sem tudja, hogy mikor, kivel és hányszor került a gödörbe, az éjszaka sötétjében találomra kapaszkodunk egymásba, hogy betűkre szaggatott imákat suttogjunk az égre. És... és mégis lementem vele, lementem, mert erősebb volt bennem a vágy, hogy nevet adjak neked, hogy megtudjam, milyenek vagyunk maszk nélkül, és hogy milyen az arcbőr színe.

– És milyen? Milyen?

– Én is így kértem, könyörögtem, de egyszer fizetnem kellett. Rám csavarta kiaszott, göcsörtös végtagjait, fekete maszkjával ráborult a testemre, tízes vagyok, vihogta, én is oszthatóvagyok öttel, közben elfonnyadt testéből áradt a bűz, kurrogott, gurgulázott, hörgött, miközben fellovagolt velem a saját egébe. Aztán... aztán elmondta. Elmondta a titkot, az álmát, amit megvettem tőle.

Senki sem viselt acéllemezeket az arcán, mesélte az öregasszony, számok sincsenek a homlokra vésve, mindenkit a nevén neveznek, vezeték- és kereszt-

nevük volt, az arcbőr puha és bársonyos, mint Sárgafény mosolya az égen, s ha végigsimítod, ujjbegyeid belesüppednek a bőrbe, de nem hagynak nyomokat rajta, ahogy a sirály szárnya sem hagy nyomokat a tenger vizében, s ha az arcot a tenyeredbe veszed és hosszan simogatod, a halvány pír, mely egyfolytában rajta van, hirtelen vérpirosra változik, és úgy remeg a kezedben, akárha sejtelmes mennyei áramütés kéjes bizsergését éreznéd az ujjaid alatt, s ez a remegés a testbe költözik, s még hosszú ideig ott marad. És az ajkak. Oh, az ajkak. A száj, a fogak s az ínyek is benne vannak a dalban; ahogy a megduzzadt ajkak piócaként feszülnek két másik ajakra, a nyelv nem tapad fel a szájpadlás kiszáradt boltozatára, lassan útnak indul, óvatosan áthalad az ajkak között, hogy megtalálja görcsbe feszült, remegve várakozó társát odaát, aztán emez indul útnak, egymáshoz súrlódnak, egymásra feszülnek, váltakozó ütemben kergetőznek a dúsnedvű alagút rejtekében, aztán ernyedten megpihennek egymás ölében; nemsokára újra kezdik, és megint és megint, mindannyiszor felcsendül a dal az ajkak melegében, és ezt nevezik csóknak az emberarcúak.

– Mi az... mi az, hogy emberarcú? – A lány hangját alig lehetett hallani, remegő teste ráfeszült a fiú remegő testére.

– Nem tudom – mondta a fiú. – Ezt nem mondta meg. Pedig háromszor egymás után fizettem, háromszor egymás után fuldoklott rekedten az átforrósodott gödör sötétjében.

És akkor hangzott fel a várva várt jel: hirtelen felzúgtak a harangok. Nem zuhantak be a templomi szentélybe, nem tolongtak, nem lökdösték egymást, csak a lélegzetvételük volt gyorsabb a megszokottnál, mindenki elfoglalta a helyét, amit már keresniük sem kellett, behunyt szemmel is megtalálták volna, maszkjukat ráhajtották a padokra, és várták a Törvényt. Az a négy cikkely mindennap elhangzott, hangosan és egyszerre ismételték végtelen szabadságuk négy részes himnuszát, a gondolat, a vágy, az ordítás és az álom jogát. Közben soha sem figyeltek egymásra, önmagukba néztek minduntalan, körbejárták önnön tudatuk egyformán tartalmatlan folyosóit, s ha a delejszint olyan fokra hágott, hogy sikerült lemerülniük a tudatalattiba, hosszan nézegették az itt kóválygó Semmit, ahogy útját állja az esetleg betolakodni szándékozóknak. Most azonban megváltoztak az erőviszonyok, noha azt a kócerájt, ahol a Semmi lakott, nem veszélyeztették az események, de a tudat folyosóin végigszáguldó jövevények szétzilálták a levegő után kapkodó egyformaságot, amely élete utolsó pillanatában annyit még felfogott, hogy a Templomban nem a Törvényt mondják, valami egészen mást, amit még soha senki sem hallott.

– Az egyformaságot nem szabályozzák törvények. A négy cikkelynek lábjegyzete sincs. Tudatunkból fakadt az igény az egyformaságba öltözött jelenre, öröklétünk jelenére. – A maszkok össze-összekoccantak a lesötétített Templomban, itt-ott suttogást lehetett hallani, s noha a Hang a koromsötétet nem tudta felszeletelni, világosságot lövellt a tartalmatlan agyakba.

– Valaki látni akarja a maszk alatt az arcát, valaki névvel akarja felcserélni a számokat, valaki álmokért fizetett a gödörben, valaki nem akar egyforma lenni. Legyen! – A Hang határozott volt, kíméletlen és kegyetlen.

– Legyen! – ismételte. – Legyen meg az ő akarata. Vetkőzzetek! Vetkőzzetek mindannyian! Maszkot, ruhát, cipőt, alsóneműt. Ki a szabadba! Nézzétek egymást maszktalanul és meztelenül, ahogy világra jöttetek. Menjetek ki a Templomból: emberarcban.

Senki sem szólt. Tudatukban elindult ugyan egy fénysugár, de a sötétben bolyongva nem talál fészket magának, de menet közben szétszaggatott mindent, ami útjába állt. Annyit megértettek, hogy vetkőzni kell. Vetkőztek. A maszkok is a padra kerültek. És egyenként jöttek ki a fényre. Hunyorogva, lehajtott fejjel álldogáltak a Templom előtti téren. Aztán egyikük felemelte a fejét, hogy körülnézzen. Nem sokáig bírta, hirtelen térdre rogyott, tenyerét rátapasztotta a földre, egy ideig levegő után kapkodott, aztán teljes hangerővel beleüvöltött a kövek közé. Ami ezután következett, hasonlatos volt egy földrengéssel párosult orkán ihlette kórusműhöz. Amelyben nem vesznek levegőt soha. Egyszólamban zúdultak a hangok egymás felé. A lecsupaszított arcok hullafehéren mozdultak el a térben, az egymástól is rettegő kísértetek lehetnek ilyen patyolatfehéren vértelenek, a hangtompítók szétgurultak a kockaköveken, a szopránok visongtak, a baritonok bőgtek, könnyeket senki sem ejtett, de nem lehetett nem nézni a meztelen testeket a derékig lötyögő, kiszáradt emlők százait, mint megannyi zacskót lengették magukkal az összevissza bukdácsoló némberek, combközépig lengő herezacskók, pókhasak, aszott végtagok, fogatlan szájak és csupaszra kopott, szőrtelen ágyékok, és a számok, ahogy röpdöstek a fejek fölött, mindenki keresett valakit, néha önmaga számát ordította kétségbeesetten, ám a számok is egymást taposták agyon, ahogy a mindenkitől undorodó meztelen testek is tiporták egymást minduntalan, koraszülött, öreg arcú csecsemők jöttek világra a köveken, mindenki menni akart valahova, csak nem tudta, hova, a szerelmes fiú tébolyultan kereste a szerelmes lányt, de nem találta, nem ismert rá, ahogy mások sem találtak egymásra, nem is találhattak, mert az arcok, a hófehér, vértelen vámpír-arcok egyformák voltak. Mindenki egyforma volt. Aztán mintha karmester intett volna be, megálltak és szobormereven nézték megsokszorosodott önmagukat, önnön tükörképük százait. Arcukon semmi sem volt, sem gyűlölet, sem félelem. A tudatban elhamvadt a fény, maradt a sötét s mögötte a Semmi. Vártak. Várták a harangszót. Hogy újra felvehessék a ruhákat, a maszkot.

Az öregasszony, aki álmokkal üzérkedett a gödörben, keresztre feszítve csüngött az oltár mellett, a templomfalon.

„bennem annyi optimizmus sincs, mint egy buldózerrel letaposott kétéltűben...”

BESZÉLGETÉS SIGMOND ISTVÁNNAL

Pomogáts Béla írja Az újabb magyar irodalom 1945–1981 *című művében: „Sigmond István a lírai regény, a parabola és a groteszk művészi eszközeit veszi birtokába.” Mi erről a véleménye?*

Az elmúlt harminc évben a kritikusok ritkán tüntettek ki megtisztelő figyelmükkel, ám a Pomogáts Béla vélekedése mellé hadd idézzek még néhány ezt alátámasztó, vagy ennek homlokegyenest ellentmondó vélekedést.

„Sigmond oly szívesen él a szentimentalizmus nagy műfogásaival...” (K. Jakab Antal, 1969);

„Sigmond István a lélektani realizmus hagyományos eszközeit meglepően jól kezeli...” (Gálfalvi György, 1969);

„...romantikus parabolával indít, majd remek érzékkel varázsolja vissza történetét gyönyörű valósággá.” (Czakó Gábor, 1970);

„Feltétlenül hangsúlyozni kell Sigmond regénye kapcsán, hogy az abszurd irodalom minden látszat ellenére sem szimbolikus.” (Lászlóffy Aladár, 1970);

„Sigmond István az *Egy panaszgyűjtő panaszai*ban a tudományos fantasztikus prózát az abszurd kifejezésmóddal egyesítette.” (Kovács János, 1972);

„...utópisztikus és abszurdoid vonásokat sem nélkülöz regénye...” (A. G., 1972);

„Sigmond István ösztönös tehetség...” (Páskándi Géza, 1973);

„Szimbólumok fürtjein csillog a napfény Sigmond novelláiban...” (Bata Imre, 1978);

„Sigmondnál minden illuzórikus...” (Keszthelyi András, 1978);

„Kafkai eszközökkel ír...” (Czakó Gábor, 1978);

„...valamiféle absztrakt modernizmus megnyilatkozása...” (Kőháti Zsolt, 1982);

„.. egy lefojtott, olykor pedig feltoluló költőiség jellemzi...” (Kőháti Zsolt, 1982);

„Valamennyi említett... paradoxon-, paródiajelleg összetalálkozni látszik egy síkon, a szakrális vonatkozásokban...” (Széles Klára, 1988);

„Sigmondtól nem idegen a groteszk szemléletmód...” (Chovan István, 1996).

Mindezekhez mit tehetne hozzá az író? Semmit. Az író ír. Ez a dolga. A kritikusok meg mondják a magukét. Ez az ő dolguk.

Kántor Lajos véleménye az, hogy a Félrevert harangok *című regényét Bálint Tibor regényei mellé lehet állítani. Sigmond István vállalja ezt a rokonságot?*

Nem vagyok rokona senkinek. Néha még önmagamnak sem. Lehet, hogy ez a kijelentés magyarázatra szorul, de kijelentéseimet nem szeretem magyarázni. Ezt persze gőgnek is fel lehet fogni, de hogy nem az, abból is látszik, hogy szóvá tettem. Mindez nem jelenti azt, hogy ne ismerném el Bálint Tibor írói erényeit. Csakhogy nem vagyok barátja a divatossá vált írói rokonítgatásoknak, hitem szerint ugyanis ezeknek nincs reális alapja. Persze egy irodalomkritikus másképp látja, láthatja a dolgot, mint egy „egyszerű" író, aki ha tényleg az, vagy legalábbis annak tartja magát, egyáltalán nem érdekli, hogy kinek a rokona, azazhogy kivel rokonítják, ő csak görnyed a papírlap fölé, és megpróbálja megváltani a világot. A világ persze fittyet hány mindenre és mindenkire, és természetesen nem hagyja megváltani magát. És akkor fuccs? Nem, nem fuccs, mert egy újabb papírlap kerül elő, amelyen egy újabb világot kell megváltani. Ennek se vége, se hossza; ebben az időtlenségben állandóan közel érzed magadhoz a végtelent, s néha elhiszed, vagy elhiteted magaddal, hogy azoknak a bizonyos párhuzamos vonalaknak a találkozásánál te is ott leszel, sőt, te magad fogsz bábáskodni a várva-várt frigynél. Hogy ez sosem fog sikerülni, jelentéktelen tényező. Hinni kell benne, ez a lényeg.

Ebből arra is lehetne következtetni, hogy Sigmond Istvánnak példaképei sincsenek?

Ebben a tárgykörben számomra elfogadhatatlan a példakép fogalma, vagyis hogy amit ez a kifejezés sugall. (Lehet, hogy ezelőtt harminc évvel másképp vélekedtem erről.) A példakép ugyanis, az én megfogalmazásom szerint, nemcsak a példaképül kiszemelt személy (jelen esetben alkotásai) előtti szakmai-szellemi leborulást jelenti, hanem útmutatót is, követendő példát is. És akkor már csak egy hajszál választhat el a plágiumra késztetés sikamlós területétől. Furcsán hangzik, ha ezek után azt mondom, hogy szinte minden egyes jelenkori író művét jelentősebbnek tartom, mint a saját tíz kötetem vélt vagy valós erényeit. Csak egy példát mondok. Michael Ende egyetlen novellája sokkal fontosabb, mint az én egész eddigi életművem. De azért őt sem tekintem példaképemnek, mert ha annak tekinteném, egy nagyon aprócska Michael Ende válhatna belőlem, s ennek aztán végképp nem volna semmi értelme. Az epigon-lét az öngyilkosok létformája, de csak azoké, akik lassan ölő méreggel végeznek önmagukkal. Mindezektől függetlenül nekem is megvan a Bibliám. Nevezzük annak, jobb kifejezés híján. S ezt Hamvas Bélának hívják. Pontosabban „Karnevál"-nak. Ő az „egyedülálló". A Mindenség maga. Ha újra lehetne teremteni a világot, belőle kellene kiindulni. Hamvas Béla társaságában könnyedén járkálhatnánk gyalogszerrel a tengerek vizén. Sajnos, erről is le kellett mondanunk, mint sok minden másról. Marad a mocsokban, a szennyben

való botorkálás. Persze hajlamos vagyok túlzásokra ragadtatni magam, erre gyakran figyelmeztetnek, ezeket a figyelmeztetéseket legalább három évtizede hallgatom, s talán el sem hiszik nekem, hogy én a saját túlzásaimban jól érzem magam, annál az egyszerűbb oknál fogva, hogy nem érzem túlzásoknak az úgynevezett túlzásaimat. Az örökös botorkálásunk témájához hadd tegyem még hozzá, hogy irigykedve nézem mindazokat, akik az alagút végén fényt látnak derengeni. Ezeknek megadatott a mennyek országa a földön. De most már tényleg abbahagyom, mert e gondolatsor végét csak egy ordítás zárhatná be.

Az utolsó dobbantás *című novellája kapcsán kérdeznénk, hogy ebben a Karinthy Frigyes-vers gondolatát fogalmazza újra, vagy egy groteszk élethelyzet kifejezésének szánta?*

Nem egy élethelyzetről van szó, hanem magáról az életről, nagy É-vel. Noha ez olyan optimista színezetűnek tűnik, pedig bennem annyi optimizmus sincs, mint egy buldózerrel letaposott kétéltűben, de ezúttal, azaz ennek a novellának a megírásával hitet akartam tenni a hit mellett. No lám, megint egy bombasztikus kijelentés, de én megengedhetem magamnak az ilyen kitételeket, mert én nem hiszek, tehát hit-ügyben senkinek sem kell elszámolnom, még önmagamnak sem. Akik hitben élnek, legyenek ők szerények, megfontoltak, kiegyensúlyozottak és joviálisak. A magamfajta hitetlentől nem vehetik rossz néven, ha a megszokott formákat nem tartja tiszteletben, és határeseteket használ fel írásaiban, hogy a hit mellett kardot rántson. Persze itt a földi élet értelméről van szó, az ebben való hitről, nem a halál utáni életről, vagy a reinkarnációról, menny és pokol, üdvözülés, miegymás. Itt csak az életről van szó, erről a kicsi nyomorultról. Ahogy sáfárkodunk vele. Ez olyan „bácsis" kitétel volt pedig tőlem, igazán távol áll mások vállonveregetése, vagy biztatása, vagy jó útra terelése, netalán a gondolatok, eszmények befolyásolása, a hitre vagy a hitetlenségre való buzdítás. Egyszer, valamelyik könyvem fülszövegében írtam le, hogy én semmiben sem hiszek, de hiszek abban, hogy hinni kell, s noha ez a hit árnyéka csupán, ez is valami, azazhogy ezzel már meg lehet élni. Nos, az *Utolsó dobbantás* öregasszonya még akkor is hisz önmagában, amikor múltja feledésbe merült, jövője már nincs, s jelenét hol kiröhögik, hol szidalmazza a környezet, a világ. Így lehet, vagyis csakis így lehet, egész pontosan: csakis így kellene viszonyulni az élethez, ahogy a novella öregasszonya. Hogy erre én magam, a novella írója képtelen volnék? Ez evidencia. De a lelkem mélyén (nevezzük tudatalattinak) irigylem azokat, akik hisznek. Nekik van igazuk.

Néhány novellája fiktív levél-formában íródott. Ez talán az erdélyi, mikesi hagyomány folytatása, vagy csupán egy szubjektív, egyes szám első személyű közlésmód alkalmazása?

Formai kérdés, de lényegbe vágó. Lehetne mikesi hagyományként is felfogni, de az én esetemben nem az. Pedig jobban hangzana ezzel magyarázni. Csakhogy az én önpusztító igazmondásom már csírájában megöli a mellébeszéléseket. Ez erénynek tűnik, pedig lényegét tekintve gyarlóság. Arról van szó ugyanis, hogy az egyes szám első személyű közlésmód behatárolja a közlési lehetőségeket, azazhogy leszűkíti az „én" dimenziójára. Ilyenkor egy megoldhatatlan egyenletet próbál megoldani az író. Képzeljünk el egy több ismeretlenes egyenletet, amelyet a két ismeretlenes egyenlet közismert megoldási képletével próbálunk megoldani, miközben már a kezdet kezdetén tisztában vagyunk azzal, hogy az egyenletben legalább három ismertetlen tényező van. Körülbelül ilyen „könnyű" az író munkája. Na most, ha az író ráadásul mazochista is, akkor kitalálja az egyes szám első személyű közlésmódot, és ezt írásai nagy részében megpróbálja használni. Ilyenkor elveszi a világtól azt a lehetőséget, hogy apró szeletekre boncolgatva önmagát, kitárulkozzék, és ő maga, vagyis az író próbálja átvenni ezt a szerepkört. Így persze sokkal nehezebb, mármint „én"-ként világot láttatni. És ebbe sokszor beletörhet az írói bicska, de ebből is van kiút. (Mindenből van kiút, a gondolati szférában bizonyosan. S a gondolat mindig fontosabb, mint a tények sorozata. Mert a gondolat csak a gondolattól függ, a tények pedig a gondolatok és az eredendő bűnök rabszolgái.) Szóval: kiút. Ha a világ nem hagyja láttatni magát „én"-perspektívából, az író kitalál egy másik „én"-t, az ellenkező pólus házatáján, s a két „én" együttes erővel, legtöbbször egymásnak ellentmondva (konfliktus) képes megoldani bármilyen egyenletet. Ehhez nem tehetség kell, csak munka. Rabszolgamunka. Ez az a rabszolgamunka, amelyik szép. Tehát éppen nekem való.

Egy ideig a kolozsvári Magyar Opera művészeti igazgatója volt. Kapott-e az író a másik Múzsától valamilyen ösztönzést?

Nem. Nem kaptam semmiféle ösztönzést. Mondhatnám azt is, hogy sőt. Mindenekelőtt azért, mert az előadóművészet világa (különösen az operáé) – noha valamelyest bohémságot, felszabadultságot, lezserséget sugall – hajszálpontosan és nagyon tudatosan megtervezett és kidolgozott létforma, ahol milliméternyi és tizedmásodpercnyi pontossággal élik a mindennapokat. Ebből, gondolom, világosan következik, hogy egy ilyen intézmény irányítása egész embert kíván, napi 10–14 órás ottlétet, jelenlétet. Életemből három évet erre áldoztam, viszont ez azzal is járt, hogy szinte teljesen le kellett mondanom az írásról. Akkor viszont ezt nem éreztem lemondásnak. Az egyetlen, Erdélyben működő magyar Opera irányítása sokkal fontosabb volt, mint a saját írói pályám. Ösztönzésről tehát nem beszélhetünk, de okulásról igen. Ez az úgynevezett okulás az írói lélektanhoz és persze az előadóművészek lélektanához kapcsolódó téma. Arról van szó ugyanis, hogy az írónak, vélekedésem szerint, úgy kell hozzáfognia az íráshoz, hogy telítve legyen a saját zsenialitásával. Írás közben hinnie kell abban, hogy gondolatai egyedülállóak, a forma, amelyet

mondandója rögzítésére használt, kizárólag az ő találmánya, sem előtte, sem utána soha senki nem volt és nem lesz képes ilyen mélységekben brillírozni, egyszóval maga a tökély, a szoborba öntött Nobel-díj. Na már most. Ha az író nem szkizofrén (én nem vagyok az), akkor másnap elolvassa a saját „remekművét", és elkezdődik egy másik folyamat, a csömörig vezető önsanyargatás az előző nap elkövetett tehetségtelen, semmitmondó fércmunka miatt. És következik a harmadik felvonás: olyanná kell átálmodni az írást vagy az írás-részletet, hogy legalább önmagunkkal elfogadtassuk valahogyan, hogy aztán bátorságunk legyen kiállni vele a világ (olvasó) elé. És persze ez a folyamat mindennap elölről kezdődik. Az előadóművészeknél ez egészen másképp van. Itt mindenki zseninek érzi magát, most és mindörökké, reggel, délben, este, születés előtt és halál után. (Szabályt erősítő kivételekről nem beszélhetünk, noha ebben a szakmában is vannak öngyötrő típusok, akiket az önmaguk művészete iránti örökös kételyek marcangolnak, de ezeknek a létezéséről én csak science fictionokban olvastam.) Nos, ebből lehetett okulni. Ne higgyük azt, hogy ki tudjuk énekelni a felső C-t, ha a sors úgy hozta, hogy basszbaritonként kell leéljük az életet.

Kolozsvár, 1996. november 14.

Erdélyi Erzsébet-Nobel Iván

SIPOS LÁSZLÓ: KAKAS

ÚJ REGÉNYKORSZAK?

Ezredvégi gondolatok a regényről

Az irodalom századvégi alapkérdéseiben való eligazodás igénye vezetett bennünket, amikor vitaindító kérdéseinket megfogalmaztuk. Nem a regény „helyzetére", netán „válságára" voltunk kíváncsiak. Ezekről egyébként is Esterházy Péter sorai jutnak eszünkbe: „A regényírás pillanatában a regény nincs válságban. Illetve hányavetin úgy kell pontosítanom, hogy regényírásom pillanatában a regény nincs válságban, s a regény nem-írásom pillanatában, vagyis amikor csak az én-t találom, és amikor az én-t se találom, akkor válságban van. Amúgy fütyülök a regény helyzetére."

Nem akarunk átfogó képet adni, inkább a műfaj mai dilemmáit próbáljuk körüljárni. Fölkért hozzászólóink (gyakorló, ám a regényírás gondjait teoretikusan is végiggondoló írók, prózaelmélettel is foglalkozó tudósok) válasz helyett olykor újabb kérdést, sejtést, kétséget fogalmaznak meg. Így az itt olvasható öt írással nem zárni, hanem nyitni szeretnénk témánkat.

Íme az eszmecserét indító négy kérdés:

1. Miben látja a jelen regényírásának újabb, a közelmúlt korszakaitól különböző problémáit? Valóban válaszúton van a regény most is, s ha igen, miért és miben?

2. A magyar és a világirodalomban milyen jelentősebb művekben, milyen poétikai válaszokban lehetnek jelen a változó regénykorszak jelei?

3. Milyen előnyös vagy zavaró kapcsolatot lát a regényműhelyek és az eluralkodó regényelméleti teóriák között?

4. Mi a véleménye a rövidpróza és a regény poétikai formáinak helyzetéről, viszonyáról a mai fiatalabb irodalomban?

O. S.

CSÁNYI ERZSÉBET

Új reneszánsz?

EZREDVÉGI GONDOLATOK A REGÉNYRŐL

Az 1. és a 2. kérdés megközelítése:

A regényműfajnak Cervantes óta eredendő játékterévé vált a saját létét, műviségét tematizáló beszéd. A műben szövegszerűen megjelenő önreflexió, az ún. *explicit metanarráció* divatja egész korszakokat uralt, megteremtette a regény metanyelvi hagyományát. Ugyanakkor kialakult az a megszólalásmód is, amely taszította ezt a divatot, s a valóságillúzió végzetes megsértésének tekintette.

A műfaj alakulásának e kétágúsága a legmarkánsabban a jelenkori nézőpontból rajzolódik ki, amikorra e kérdés művek sokaságán keresztül válik vizsgálhatóvá. A metanarratív diskurzus eluralkodása nemcsak a jelen és a közelmúlt irodalmát fémjelzi, hanem a 20-as, 30-as évek paradigmaváltásától kezdődően kiéleződő probléma. A regény századunkbéli metamorfózisa részben éppen az önreflexiós tünetek miatt tűnt a műfaj válságának, mert nem tudatosodott kellőképpen, hogy a metanarráció „ennek az olyannyira változékony irodalmi kategóriának kezdettől fogva a sajátja volt". (Viktor Žmegač) Megváltozott azonban az öntudat explikálásának funkciója. Az elmúlt századok irodalmában ugyanis a metanarrációk paradox módon a mimetikus illúzió táplálására szolgált, az olvasói elvárásokkal összhangban a műben ábrázolt világ hitelességét fokozta. A huszadik századra ez a beszédmód teljességgel anakronisztikussá válik, s a metanarratív szólamok szembe kerülnek az ábrázolt empíriákkal. Felszámolják a valóságanalóg ábrázolás szikrányi képzetét is.

A metanarráció funkcióváltása egyben mennyiségi átfordulást is jelent, s a fikció immár csupán a metafiktívvé váló műegészben nyilatkozhat meg.

Mivel a metanarrációnak nemcsak explicit, szövegszerű, hanem implicit tünetei is vannak, véleményem szerint a közelmúlt és a jelen regényírásának jelenségei, lényegi problémái is mind ehhez a kérdéshez kapcsolódnak.

Az *implicit metanarráció* az önkommentár *formába* rejtett megnyilvánulásait hozza létre. Végső soron *implicit metanarráció* mindaz, ami egy irodalmi alkotást hangsúlyozott módon, az önismétlés, önvariálás kitapintható eszközeivel művészetté tesz.

A regény századunkban elsősorban az *explicit metanarráció* útjait, lehetőségeit járta/járja kerül az új ontológiai helyzetben. Ezek a prózaművek még többnyire mechanikusan elkülönítik a narrációt a metanarrációtól, a világszerűséget a szövegszerűségtől.

A metatextualitásra irányuló kutatások azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a metanyelv egyre inkább implicitté válik, s e folyamat következménye, hogy a regényfikció egésze metafikcióvá lényegül át. Ilyképp a mű eleve az önmagáról való gondolkodás, az öntükrözés jegyében jön létre. Minél artikuláltabb a formában működő öntudat, annál kimunkáltabb a regény konfigurációja.

A műfaj metamorfózisa tehát az önszemlélet függvénye, s mint ilyen, folyamatos, szerves, egyre intellektualizálódóbb zajlás.

3. kérdés

A regényműhelyek és regényelméletek, egyáltalán, az elvont teóriák iránti fogékonyság szükségszerű velejárója a mai prózaírásnak. Ami megreked a divat, a sablon és a rutin szintjén, úgysem tarthat igényt hosszú távú érdeklődésre. A tényleges erőfeszítések viszont véletlenül sem nélkülözhetik az elvont viszonyhálózatok megidézését. A tudományos elméletek, szemléletformák formaszervező erővé tudnak válni a posztmodern regényben, gondoljunk Umberto Eco „szemiotikus" regényvilágára, vagy Peter Sloterdijk pszichoanalitikai szellemi kalandjára.

4. kérdés

A regény – a többi műfajjal szemben – ma reneszánszát éli, kárpótlásul azokért az évszázadokért, amelyek során nem tudott felemelkedni az arisztokratikus műnemek közé. Sokkal több esélye van, mint a rövidtörténetnek, mert kibontakoztathat egy heterogenitást, önidézetre és intertextualitásra építő térszerkezetet, amely nélkül nem képzelhetők el az *implicit metanarráció* öntükrözési felületei.

Márton László

Válasz a Tiszatáj körkérdésére

Tisztelt Szerkesztőség,

azzal kell kezdenem, hogy mi az, amire nem tudok válaszolni. Először is, nem ismerem a jelenkori regényírást, annak tendenciáit és teljesítményeit. Azokból a művekből, amelyek az általam ismert nyelveken fordításban hozzáférhetőek, jó esetben is csak az előző, mondjuk húsz-harminc évvel ezelőtti korszak tendenciái rajzolódnak ki viszonylag hiánytalanul. Ez nem azt jelenti, hogy a kortárs világirodalom reprezentatív alkotásai ne volnának magyarra (vagy legalább világnyelvekre) lefordítva, hanem azt, hogy alkotóik – Grasstól Garcia Marquezig, Vargas Llosától Okudzsaváig és Kunderától Pynchonig hosszú névsor volna mondható –

1./ többnyire már idősek (hiszen egy író, mire világszerte ismertté válik, megöregszik, hacsak meg nem halt fiatalon), és fiatalkori eszményeiket igyekeznek megvalósítani, régi felfedezéseiket hasznosítják, amennyiben új műveiket nézzük, és:

2./ együttesen olyan heterogén könyvhalmazt hoznak létre, amelynek műveiben jóformán csak az a közös, hogy mostanában jöttek létre, és valamiért jelentős művek.

Ám hogy ezek a művek (nem az egyes írók életművén belül, hanem mint az ezredvégi regényírás reprezentatív alkotásai) miért jelentősek, az csak abból a (későbbi) nézőpontból fog látszani, amelyből a jelen regényírás mint egész észrevehető. Tudom, illetve sejtem, hogy ilyesmi létezik, de észlelni nem vagyok képes.

Nem tudom, hogy jelen pillanatban mit csinálnak azok a velem egyidős vagy nálam tíz évvel fiatalabb japán, észt, azerbajdzsáni stb. (vagy akár angol, francia, spanyol, orosz stb.) kollégák és kolleginák, akik műveikkel meghatározzák az ezredvégi regényírás erővonalait; mire megtudom a válaszokat, a most élő kérdések már rég a múltéi

lesznek. Ez persze nem elsősorban nyelvi okokkal magyarázható, inkább a (régebben is bizonytalan) kánon, illetve kánonrendszer széthullásával és a „világirodalom" koncepciójának tarthatatlanná válásával. Ezt a folyamatot a nyomtatott könyv mostanában kezdődött visszaszorulása, az írói közlés hálózatba és képernyőre való száműzése (végső soron a megélt, közvetlen tapasztalattól való teljes elszakítása) tetőzi be. Ennek következményei egyelőre beláthatatlanok, és nem biztos, hogy valaha is beláthatók lesznek. Az sem biztos, hogy a hálózat átláthatóbbá teszi a kortárs írói észjárások összességét; inkább csak a gondolkodásmód leegyszerűsítését és anyanyelvtől való elszakítását követeli meg.

Másodszor: nem ismerem a regényteóriákat, sem a mostaniakat, sem a régebbieket. Nem szeretném az arrogáns ignorancia látszatát kelteni: íróként nem ismerem őket, érdeklődő olvasóként pedig hézagosak az ismereteim. Amikor éppen dolgozom egy regényen, mint most is, kifejezetten zavar a műfajra vonatkozó általános, teoretikus tudás. Régebben komoly erőfeszítésembe került, hogy munka közben szabadulni tudjak a reflektáltság terheitől, mostanában már magamtól is elfeledkezem minden olyan tudásról, ami nem írói tudás. Ezzel szemben, amit íróként – esetleg – tudok a regényről, az nincs megfogalmazva, nem is igazán szeretném megfogalmazni, mert inkább megvalósítani szeretném. Arról nem szólva, hogy: amit mégis tudok, azt nem a regényről úgy általában tudom, hanem a saját munkáimról, főleg arról, amin éppen dolgozom, valamint azokról a művekről (ha azok éppen regények), amelyeket munka közben, részint kíváncsiságból, részint a szellemi és lelki feszültség levezetése végett, olvasok.

Furcsán hangzik, mégis így kell fogalmaznom: íróként másképp olvasok, mint olvasóként. Nem annyira az érdekel, hogy milyen a mű, hanem inkább az, hogy a mester (akár kismester, akár nagy) hogyan csinálja. Mit akar elérni és az mennyiben sikerül neki, milyen egyéb lehetőségeket szalaszt el közben, milyen kompromisszumokat köt, miről nem akar vagy nem tud beszélni, mi van elszúrva – ilyesmik. Például: miért érezhette szükségét Evelyn Waugh, hogy az *Utolsó látogatás*t beszorítsa egy szervetlen kerettörténetbe? Ha a történet perspektíváit akarta ezzel kitágítani, akkor miért egyes szám első személyben adja elő a művet, miközben minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy magáról az elbeszélőről (aki pedig aktívan résztvesz a cselekményben, és „szerzői jellegű" kommentárjaival aktívan szervezi a mű belső formáját) semmi lényegeset ne tudjon meg az olvasó?

Vagy például a *Hiúság vásárá*ban világosan és mulatságosan látszik, hogy a kitűnő szerzőnek menet közben (különösen a mű első harmadának írásakor és részletekben való publikálásakor) kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogyan fogja a történetet befejezni; ugyanakkor óvakodik a viszonyok és a jellemek elmélyült boncolgatásától is: figyelmét és energiáját leginkább a tabló felvázolása köti le. Nagyvonalú. Nem pepecsel. A történet kellős közepén elpakol két főhősnek induló hőst (az egyiket lelöveti a waterlooi csatában, a másikat, aki már két-háromszáz oldal óta folyamatosan haldoklott, váratlanul hagyja meghalni), hogy megspóroljon különféle drámai konfliktusokat, amelyek kezelésére valószínűleg csakugyan képtelen volna. Különösebb hűhó nélkül átalakítja a szereplők jellemvonásait, ha úgy hozza a szükség; márpedig úgy hozza, mert az ábrázolásmód a szatíra sémáiból indul ki, ám azokat a művön belül fokozatosan szétfeszíti.

Harmadszor: még ha létezne is nagyjából egységes (vagy közös nevezőre hozható) belső értékek szerint átjárható világirodalom; és még ha ismerhetném is a benne zajló, *most élő* regénytendenciákat (nem annyira a poétikai kérdésfelvetéseket, mert azok in-

kább félrevezetnek, ha magukban állnak, hanem jelenlétüket a kész művekben), ezeket akkor sem tudnám az elmúlt évszázadok törekvéseitől és eredményeitől különválasztva szemlélni.

Amire viszont, a föntiekből következően, tudok felelni: „a" regény mint művek összessége természetesen változik, méghozzá gyorsan változik, hiszen a regény (ellentétben például az eposszal) már kialakulásakor az egyik legváltozatosabb és legrugalmasabb műfaj volt. A kérdés inkább az, hogy ennek a változásnak meddig vannak belső tartalékai: meddig futja az olvasók és az írók kíváncsiságából a létező (vagy lehetséges) világ újabb és újabb aspektusainak fölfedezésére?

Azokkal értek egyet, akik úgy gondolják, hogy a regénynek megismerő és fölfedező funkciója van. Nem azért, mintha ez a műfaj vagy akár az egyes írók erkölcsi kötelessége volna, hanem azért, mert egy regényen belül akkor jöhet létre intenzív írói világ, ha az íróban él valamiféle fölfedezői (és, ami ezzel összefügg, demonstrátori) szenvedély: akár a történetmondás, akár a tanúságtétel, akár a leleplezés szenvedélye. (Leleplezésen, ezúttal, főként a kiüresedett gondolkodásbeli sémák és beszédformák leleplezését értem. A magyar próza a nyolcvanas években ennek, illetve az ebből adódó éthosznak köszönhette híres megújhodását.) A regény másik fontos funkciója: a világról való ismeretek egységes keretben való közvetítése, nagyrészt veszendőbe ment: a huszadik századi regény, annak legjava éppen azt fedezte föl, hogy a világról alkotható ismeretek a maguk eredeti összefüggéseiben nem közvetíthetők, legalábbis nem hitelesen. Az a fajta regényírás viszont, amely erről a problémáról nem vesz tudomást, az utóbbi száz évben nyelvi-stilisztikai tekintetben is, morálisan is igen sokat züllött; a polgári olvasóközönséggel együtt eltűnt az írásművészet megbízható, jó minőséget produkáló másod- és harmadvonala is. Ez persze irodalomszociológiai probléma, vagyis nem tartozik a műfaj immanens kérdései közé; de a regény eddigi fejlődésében mindig többszörös kölcsönhatás volt egy korszak átlagos és kiemelkedő teljesítményei közt.

Átlagos művekben felbukkanó kétes értékű, bizonytalan kezdemények, önmagukban semmitmondó próbálkozások, kiüresedett toposzok, visszájukra fordítható konvenciók: ezek adtak ösztönzést és indíttatást a nagy művekhez. Sorolhatnám a példákat: lovagregény nélkül nem lett volna a *Don Quijote*, „Párizs rejtelmei"-féle ponyva nélkül nem lett volna sem a *Nyomorultak*, sem az *Emberi színjáték*, gótikus rémregény nélkül nem jött volna létre sem Beckford, sem Hauff írásművészete, népszerű útleírások nélkül nincs *Arthur Gordon Pym*, „Heimatliteratur" nélkül elképzelhetetlen volna Storm vagy Fontane prózája, bűnügyi történet nélkül *Bűn és bűnhődés;* még hosszan sorolhatnám a példákat a XIX. század végéig.

Másfelől a nagy művek példát mutatnak, hagyományt teremtenek, epigonokat bátorítanak, vagyis visszahatnak, illetve a múlt század végéig visszahatottak az átlagregényre. Ez persze nem ilyen egyszerű, régebben sem hatott minden fontos regény egyformán; régebben is voltak bajok az úgynevezett „közérthetőséggel" (elég, ha Sterne-re vagy Novellisra gondolunk), számos regény jelentőségére pedig csak utóbb derült fény. Mégis: valamiféle kölcsönhatás volt egy-egy kultúrán belül az irodalom különböző rétegei közt; és ez a XX. században megszűnt. Megváltozott ugyanis az irodalom funkciója és – tudós módon szólva – az irodalmi műveltség megoszlása. A huszadik századi regényírás protagonistái többnyire légüres térben mozognak, és ez, noha, ismétlem, irodalomszociológiai kérdés, mégis megkívánja a műfaj törvényszerűségeinek újragondolását. Az érdekelteknek munka előtt (de még inkább a munkán belül!) nem árt eltöprengeniük, hogy miféle tapasztalatok fogalmazhatók meg (már és még) a regényben.

Mindent összevéve: a változáson belül a folyamatosságra helyezném a hangsúlyt. Már csak azért is, mert az írásbeliség rétegei közt nincs átjárhatóság; ha pedig így áll a dolog, fokozottan érdemes odafigyelni a régebbi korokban működött kisebb és nagyobb tehetségű kollégákra, dilemmáikra és trükkjeikre; talán ezáltal tudunk érdemben a mai dolgokra is reagálni (ha ez egyáltalán fontos – szerintem nem az), és (ami tényleg fontos) elődeinken keresztül tudunk odafigyelni kortársainkra is.

Az irodalom súlyosbodó elszigeteltségéből következik az is, hogy szerintem nem a regény van válaszúton, hanem a regényíró; mégpedig egy egészen egyszerű, gyakorlati kérdéssel kerül szembe. Úgy sejtem, hogy rövid időn (mondjuk, húsz éven) belül mindenkinek el kell döntenie, hogy kitart-e a hagyományos értelemben vett irodalom, az írott és nyomtatott szöveg mellett, vállalva az ezzel járó sarokbaszorítottságot, vagy inkább átpártol a közlés legkorszerűbb formáihoz, lemondva ezzel az epikai történetformálás legfontosabb feltételéről, a szerző–mű–befogadó viszony egyértelműségéről és szemléletességéről. Az, hogy a dolgok, a történetek elmondhatósága, az összefüggések bemutatása (és egyáltalán, megteremtése) megint fontossá vált, a fenti problémával függ össze; s ha vannak még a regénynek nagy megújulási, vagyis túlélési esélyei, azoknak ez a szükségből csinált erény az egyik forrása.

Végül, egészen röviden a negyedik kérdés. A magyar regény fejlődésére a fönt említetteken kívül más problémák is hatottak, elsősorban az, hogy a magyar széppróza nem magától alakult ki, hanem, annyi más magyar tüneményhez hasonlóan, meg kellett alapítani, méghozzá egykettőre és idegen minták nyomán. A magyar regény sajnos nem Szalárdi Jánossal vagy Mikes Kelemennel kezdődik, hanem a Walter Scottot követő Jósikával; ennek következményei mindmáig érezhetők, akkor is, ha az elmúlt százötven évben sokszor bebizonyították az írók a magyar regény önállóságát – ám éppen arról van szó, hogy ezt újra meg újra bizonyítani kell. (Az utolsó látványos bizonyításra tíz-tizenöt évvel ezelőtt került sor.)

Ennek egyik következménye, hogy az elmélyült nagyepikai forma újra meg újra megfeneklik nálunk. Figyelemre méltó, hogy olykor éppen a legnemesebb írói tehetségek (Kemény Zsigmondtól Mészöly Miklósig és Bodor Ádámig) mennyi formai szilánkosságot produkálnak, mivel *megvan* bennük az érzék a nagyepikai kompozícióhoz; más nagy írókból viszont, akik kitűnően tudnak atmoszférát teremteni vagy környezetrajzot adni, ez az érzék mennyire hiányzik (gondoljunk Krúdyra vagy Mándy Iványra). Ugyanakkor a nyolcvanas években több olyan regény is létrejött, amely a magyar próza belső feszítettségét széleskörű, gazdag esemény- vagy korrajzba ültette át; mindenekelőtt az *Emlékiratok könyvé*ről, *Az Ikszek*ről és a *Sátántangó*ról beszélek. Azt még nem lehet megítélni, hogy ezek a jelentős művek teremtenek-e hagyományt; az biztos, hogy mércét és kihívást jelentenek. Kihívást azért is, mert hosszú idő óta most először megszűnt a fönt említett bizonyítási kényszer – miközben az írói problémák nem változtak lényegesen.

Nem szeretnék a kilencvenes évek eredményeiről és lehetőségeiről beszélni; irodalom csak visszamenőleg van, a jelenben csak írók és művek vannak, azonkívül írói problémák. Ez utóbbiak közül kettőt szeretnék kiemelni, két olyan kérdést, amellyel előbb-utóbb minden magyar regényíró szembekerül. Az egyik: a perspektíva és a belső forma feszültsége. Vagyis: miképpen tudja megteremteni az író a mindenkori leírás belső tágasságát? Figyelemreméltó vívmány a nagy történéssor kis formába való sűrítése; ezt a magyar próza Mikszáth és Petelei, illetve Móricz és Kosztolányi óta kitűnően tudja csinálni; Örkény pedig ugyanezt a belső tágasságot a poénra hegyezett

magyar anekdotában fedezte fel, egy-egy intenzív pillanatban (illetve „egypercben") egymásra vetítve az anekdota meghittségét és a viszonyok ezen keresztül mutatkozó abszurditását. Ezzel szemben a kilencvenes évek több fiatal elbeszélője inkább építkezéssel, mint sűrítéssel kísérletezik.

A másik: az epikai forma mint gondolkodói folyamat. Nem olyasmire gondolok, amit sokan mondanak, hogy a regény állítólag átveszi a teória világmagyarázó szerepét, hanem arra, hogy minden jelentős regény világmodellt hoz létre, és e modell mélyértelműsége teszi jelentőssé a regényt. Ezek a modellek teremthetnek átjárást az úgynevezett „nemzeti hagyományok" (amelyek nagy része köztudottan konvertálhatatlan) és a nemzetközi kulturális folyamatok között; belső értékeink világmodellbe illesztése pedig annak is a tétje, hogy a mindenkori elbeszélés végig tudja-e gondolni önmagát.

SÁNDOR IVÁN

A regény jövője

„Hová meneküljünk élni, irgalmas Isten! Szent Polikárpnak az volt a szokása, hogy befogta a fülét, úgy futott el onnét, – ahol éppen volt, és közben ezt hajtogatta: 'Uram, teremtőm, milyen századba kellett születnem!' Én is olyan leszek maholnap, mint Szent Polikárp."

(Gustave Flaubert)

„...annyi másféle regényt is el tudunk képzelni... öntudatlanul is érezzük, hogy valamivel túl a látóhatáron tucatnyi különféle regény várja a megírást. Ezért olyan hiábavaló minden elmélet, amely manapság a 'regény jövőjéről' szól. Tíz év múlva bizonyára megdől mindegyik, a jövő század pedig még a hamvukat is szétszórja a szélben."

(Virginia Woolf)

A regény válaszúton van, amióta megszületett. De a búcsúztatása nemrégiben kezdődött el, amikor az európai és az Európán túli szellemi életben megjelentek a „történelem vége"-vel kapcsolatos teóriák. A regény „kimúlásától" azok tartottak (tartanak), akik nem tudtak megbarátkozni az élet változásaitól kikényszerített új regényírói nézőpontokkal, formákkal, technikákkal.

A zavar *nem* a modern és a posztmodern regényformálási elvek ellentétei nyomán terjed. Az aggodalom egy táborba sodorta mindazokat, akik valójában a linearitás jegyében értelmezik a regény történetét, s ezért kétségesnek látják a jövőjét. Ha ugyanis a regénynek a modernitásban született fokozata utáni posztmodern regény a formája, akkor hamarosan (mikor?) ezt is túlhaladva mi más következhet, mint a „semmi" könyvei, aztán pedig a regény „vége".

Az újdonságok, útkeresések, neurózisok lázban tartották (tartják) a regényírókat is, a teoretikusokat is. Az európai és az Európán túli regény évtizedekre elnyúló forrongása nálunk az elmúlt évtizedbe sűrűsödött. Ezért nagyobb lázat is keltett, mint az olyan irodalmakban, amelyekben már az ötvenes-hatvanas években felerősödtek az új regénykorszak poétikai változatai, átformálódó eszközei, illetőleg az ugyan belőlük szublimált, ám sokszor a regényváltozás elé rohanó és a tempót diktáló teóriák. Nálunk tíz esztendő alatt – a közismert okokból, a közismert körülmények között – egy lélegzetvételre történt meg a tradíció átértelmezése, a posztmodern eszközök elterjedése, a teoretikus iskolák kiépülése, kánonjaik ütközése. Közben új korosztályok léptek a színre, a mindenkori nemzedékváltások viharaival erősítve föl a forrongást.

De a lázak mintha csillapulnának. Egyre jobban kialakul a közmegegyezés, hogy „valamivel túl a látóhatáron tucatnyi különféle regény várja a megírását". A világirodalomban (is) tucatnyi regénypoétika tipologizálható. Abban is kialakulóban van a közmegegyezés, hogy a regényírókat, a teoretikusokat, a kritikát egyaránt foglalkoztató kérdésekre *csak maguk a regények* válaszolhatnak.

Milyen különbségeket láthat a szemlélődő a közelmúlt és a ma között? Túljutottunk a tradíció értelmezéseinek mindenirányú végletességein. A regényanyag kezelésében, a formaeszközökben, a hangzásokban kezdenek *együtt* megjelenni a „folytathatóból" és a „felfedezettből" kialakított *új* változatok. Ez nyitottá, egyben befogadóbbá alakítja a regényt, és az ilyen szemlélet miközben vitathatatlanná teszi, hogy milyen formálási elvek, technikák tartoztak egy korábbi szakaszhoz, *ugyanakkor* az újabb formaelveket *is* a regényútonlét *egyik* szakaszához tartozónak látja; vitathatatlannak tekinti továbbá, hogy az újabb technikák *sem* dominanciára születtek, hanem a tágabb tradícióba épülnek be; az is vitathatatlan, hogy a teoretikus megközelítésekben sem lehet egyetlen nézőpont-beszédmód-katedra uralkodó. A kánonok között nincs hegemón regényelmélet. Még a magukat a különböző megközelítésektől elválasztó teoretikus kódok műhelyei is megoszlanak a dekonstrukciós, a nyelvkritikai változatokat képviselő, illetve a hermeneutikai iskolák szerint.

Nyilvánvaló a kulturális miliők pluralitása. Nemcsak az követhetetlenül sokféle, amit európai regénynek, az európai regényről való gondolkodásnak nevezünk. Magának az európai (észak-amerikai) regénynek a dominanciája is a múlté. Használhatatlan a regény egységességének, illetve egységes megítélésének a nézőpontja. Viktor Žmegač, aki azok közé tartozik, akik úgy dolgoznak ki tételeket, hogy a problémákat a regényből magából közelítik meg, azt mondja: „Nem lehet megvédeni a 'modern regény' fogalomhasználatának egységességét." Ugyanígy: nem lehet megvédeni a posztmodern regény fogalomhasználatának egységességét sem, illetőleg a különböző regényformáló eszközök egységes kánon szerinti megítélését. Még az olyan fogalmak egységes használatát sem, amelyek a „modernitás *lezárulásának*", vagy akár a „posztmodernitás *lezárulásának*" fogalmán át közelednek a regényhez. A korszakok regénykánonjainak, alkotó elveinek, eszköztárának azonossága: fantomkép. Az ilyen azonosítás „általános megközelítést sugall azokhoz a jelenségekhez, amelyek természetük alapján differenciált megközelítési módot kívánnak". (Žmegač) Egy-egy korszak stílusairól csak a művekből kiindulva érdemes gondolkozni, annak a mintájára, hogy amiként sohasem új világképet (világképeket) fedezünk fel, hanem mindig mozzanatokat veszünk észre, amelyekből aztán hosszú idő alatt alakítható ki világkép, ugyanúgy mindig regényeket „veszünk észre" előbb, s aztán hosszabb idő múltán belőlük alakulhat ki egy korszak regénytipológiája. Semmiben sincs tehát egység. Van regényíró, akit nem foglalkoztat-

nak a mai regénykorszakot a közelmúlt korszakaitól megkülönböztető problémák, van, akit foglalkoztatnak; vannak, akiket kizárólagosan a *saját* munkájuk kérdései foglalkoztatnak, függetlenül attól, hogy azok különböznek-e vagy nem különböznek *saját* korábbi műhelyproblémáiktól.

Nem tudom, melyik regényíró „fajtába" volnék sorolható. Nem hagynak hidegen írótársaim nézőpontjai, formatalálmányai, főképpen azonban a *regényeik*. Thomka Beátával beszélgettünk a regény problémáival foglalkozó tanulmányairól. Éppen akkor jelent meg az Alföldben a beszélgetés, amelyben Budai Katalin kérdezett munkáim kapcsán regénypoétikai kérdésekről. Beáta azt mondta: hát igen, az *is* érdekes, hogy felőletek, a regényírók felől, milyen küzdelmes ez az egész.

A regényíró számára minden munkaóra küzdelemóra. Minden mondatával végiggyalogol az életen, megméri azt a kapcsolatot, amely a regénye anyagán át (akkor éppen) a világhoz fűzi. Az egész-rész, rész-egész hálóban rezdül meg az, amit Ember és Föld viszonyában a regény időkezelésének, emlékezettanának nevezünk. Ebből születik meg a valós, a fiktív, a sejtésekből, az álmokból, űrökből álló regénytér, s alakul ki a linearitások és redukciók komplexicitása nyomán, a folyamatosságok, jelszóródások, minimalizmusok technikáinak alkalmazásával a világ mélyebb kaotikusságának szerkezetét mintázó szöveg.

A regény nyelvi világának, konstrukcióinak létrehozásához szükséges mesterségelemeknek, a struktúrák módszertanának, illetőleg az értelmezésüknek, az elmúlt fél évtizedben – a láz tetőzéseként – „túlsúlyos" szerep jutott a regényírói műhelyekben, a teoretikus megközelítésekben, a kritikai életben. Ennek az lett a következménye, hogy „takarásban" maradt, amit a mai regény *egyik* alapkérdésének tartok: a Személy, az Én kimozdulása, elroncsolódása a regény poétikai centrumában. A regény Cervantesszel maga mögött hagyta az addig a poétikai centrumban álló szakralitást, az eposz mitikus közösségét. Kafkával a történelem terhei alatt bogárrá törpülő, a tulajdonságait elveszítő Én kezdett kiszorulni a regényből. A századvégi paradigmaváltásban minden lényegi kérdés kapcsolatban van azzal, hogy mi kerül a regény poétikai középpontjába a fölmorzsolódó Én helyére, illetőleg hogy lehet-e a regénynek – a megelőző korszakhoz hasonlóan – egyáltalán poétikai centrumként az Én köré rendezhető lényegisége.

Arról, hogy a szétvert, az eltűnő személyiség milyen nézőpont kialakítására képes *még* egy regényben, hogy képes-e valamire egyáltalán, olyan árnyalatokat érzünk, amelyeknek a nyomába próbálunk eredni. Azt keressük, amit még nem kutattak fel. Ennek a keresésnek ma sok iskolája van a világirodalomban. A legismertebbek a „Beckett-iskola" változatai. Beckett az *eltűnt személy* után nyomozva olyan mélyre jutott, mint Proust az *eltűnt idő* nyomában járva. Vannak más iskolák is. Ez adja a századvégi regény jótékonyan elrendezhetetlen sokféleségét. Mindegyik törekvés mögött a Személy küzdelme áll az Élet és Föld kapcsolatrendszerében. Az, ahogyan töredékeire osztódik. Ahogyan ellenáll a Történelem nyomásának. Ahogyan őrizni próbálja a visszahozhatatlan, a már egy másik korszakhoz tartozó értékeket. Ahogyan uniformizálódik és elveszíti a „tulajdonságait", az álmait. Ahogyan ítélni próbál akkor is, amikor már senki nem fogékony a nyelvre, illetőleg amikor már hiteles szavakkal sem rendelkezik az érzések, a fogalmak megnevezésére.

A ma egyik legtermékenyebb paradoxona az, hogy a szavak hitelvesztése *utáni* regénykorszakban vagyunk. A kérdések egyike: kinél miképpen „épül meg" az a regény, amelyben a nézőpont, a beszédmód, a részek összekapcsolódásának tektonikája, a hangrend teremti meg a *hiteltelen szavakból a hiteles regényszöveget*? Számomra ami-

lyen ijesztő, annyira inspiráló ez a „lehetetlenülés". Minden, az élet mélyére való regényleérés azt fejezi ki, amit a nyelv *még* nem fejezett ki. Több mai regény (Ransmayr, Handke, hogy csak a számomra legérdekesebbeket említsem) központi eseménye a szavak alkalmatlansága, a megnevezések elégtelensége következtében előállott emberi (és írói) alaphelyzet. Az elszigetelt tudat kísérlete az észlelésre akkor, amikor már nem találja a lehetőséget az elbeszélő közlésre és nem is hisz az indokoltságában. Sokasodnak a tradicionális szövegek és a mítoszok átírásai, kommentárjai, a világoknak a betűkbe való álmodása, a megismétlődések (egymásraírások) mint olyan elbeszélések, amelyekben a folytathatatlan élet magában a *leírásban* folytatódik.

De minden regényíró mást vesz észre és más megközelítést keres. Mészöly jegyzi fel: a legnagyobb kérdés a számára az, hogy az anyagának milyen regényformát találjon. Ez nem „egyszerűen" a nyelv kérdése. A nyelv *mint olyan* az elmúlt fél évtizedben misztifikálódott. Persze, hogy a regényt (is) a nyelv teremti. Illő volna mégis többet foglalkozni azzal, hogy a szöveget generáló nyelv az élet és alkotó kapcsolatából születő írói anyag termőtalajából hajt ki. A „talaj" sói között sok minden van (alkat, sugallat, beszédmód, hangrend, redukciós technikák, mesélő-intuíciók stb.). Van, akit Ransmayr irritál, mert olyan manieristának tartja, aki „ráteszi" a mítoszra a barokkot. Engem szórakoztat azzal, hogy a mítoszokat – rájuk dolgozva a kommentárt – szétporlasztja, s így az egész európai kultúra omlásának vízióját adja. De akár „manierista" szövegnek, akár „felfedező" szövegnek tekintjük az *Utolsó világ*ot, kikerülhetetlen, hogy egy klasszika-filológus regényíró *anyagát*, anyagkezelését, a kultúrához, az élethez való viszonyát is megpillantsuk a nyelvében, amely a szövegét megteremti.

A regény „a szemünk láttára hasad sok-sok különféle könyvre, melyekben semmi sem közös, csak ez a pontatlan műfaji meghatározás. A regényírók máris olyan messzire kerültek egymástól, hogy alig van köztük érintkezés, és egymás műveit valóban érthetetlennek vagy semmitmondónak érzik". Virginia Woolf ezt háromnegyed évszázada írta. Ha a mai regénykorszak és az előző regénykorszak különbözőségeit keressük, akkor arra is vethetünk egy pillantást, amiben *nincs, nem lehet*, nem is lesz különbség. Legfeljebb annyi, hogy a regényírók még messzebb kerültek egymástól. A mai – mondjuk – tucatnyi legérdekesebb regényíró között a világirodalomban (a magyar irodalomban) nincs semmi érintkezés, mindegyik másféle. Ha vannak is összetartások és barátságok, azért a lelkünk mélyén meg vagyunk győződve arról, hogy létezik nem egy (a legmélyebbre vezető) dolog, amit a másik nem talált meg, és ennek az ismeretlennek a keresésére elindulunk.

Regénykorszak, poétikai azonosságok – az ilyen csoportosításokban óvatosak lehetünk. Abban is, hogy egy-egy kritikai irányzat, egyetemi tanszék, teoretikus iskola kiket kikkel kapcsol össze, milyen prózapoétikák alapján szelektál, melyik írót, melyik regényt hová sorolja. A változó regénykorszak *sajátos* jegyeinek rendszerbefoglalását is érdemes fenntartásokkal figyelni. Az elme különös dolgokra képes azért, hogy valamit megismerjen és teljesen különbözőképpen szereti azt, amit megismert. Mindig az a vágy vezeti, hogy higgyen abban, amit létrehozott. Vekerdi László, aki bölcs és szarkasztikus megközelítéseiről, néha túlzó, de a túlzás mélyén is racionális maggal rendelkező megközelítéseiről ismert, mondta egy ízben az egyik teoretikus irányzat általa nagyon vitatott teljesítményeiről, hogy nem az a probléma, amit mondanak, mert abban nagyon okos és használható gondolatok vannak, az a probléma, hogy „feltétel nélkül hisznek a maguk hülyeségeiben". (Sic! V. L.)

József Attila Tudományegyetem I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Szeged

Virginia Woolf az angol regényt a poétikai elvei szerint *igazmondókra*, *romantikusokra*, *pszichológusokra* osztja fel. Szerb Antal – szinte ugyanakkor – a korábbi regényformákhoz való viszony tekintetében osztályoz: *hűségesek, lázadók, tudatregényírók*. Virginia Woolf szerint Proust és Joyce pszichológusregényt ír, Szerb Antal már a tudatregény terminust használja. Virginia Woolf keresi azt, ami Joyce-ban egészen más, Szerb Antal szerint viszont Joyce legjobb tanítványa Virginia Woolf. Több mint fél évszázaddal később Viktor Žmegač, aki már egészen más tipológia szerint sorolja be a Virginia Woolf és Szerb Antal által tárgyalt regényírókat, azt írja, hogy „a Virginia Woolf és James Joyce közötti különbséget nem szabad semmibe venni, mert különböző a poétikai nyelvhez való viszonyuk". Kalapot emel Virginia Woolf előtt, amiért az megértette, hogy nem létezik az, amit „a próza sajátos anyagának" neveznek, ugyanis, mint Woolf mondja, „minden anyag lehet sajátos prózai nyersanyag, minden érzés és gondolat", ám Žmegač hozzáteszi, hogy ez a gondolat a körülhatárolhatatlansága miatt nem kielégítő, hiszen az írónak „a világról alkotott egyik víziója kizárja a másikat és mindegyik önmagának akarja kisajátítani a választást".

Ezek szép és fontos gondolatok. Termékeny mezőkre vezet el a vágy, hogy higgyünk bennük. Engem rendkívüli módon érdekelnek a regényteóriák. Néha általuk ismerek fel egy-egy ösvényt, amelyről korábban semmit sem tudtam. Máskor azt ismerem fel, hogy mire nem vagyok alkalmas, milyen irányba nem érdemes elindulnom. Kudarcaim is fűződnek a teória eredményeihez. Mindez már összekapcsolható azzal az izgatottsággal, amely a különböző elméleti, esztétikai, kritikai iskolák összecsapásai nyomán a műhelyek és műhelyek közötti küzdelmekből átszivárognak a regényíró és a regényteória közötti kapcsolatba.

Milyen előnyös vagy zavaró összefüggés látható a regényműhelyek és az eluralkodó regényteóriák között? Az előnyökről már mondtam valamit. Azt tenném még hozzá, hogy a teoretikus megközelítések segíthetnek összegezni az íróban homályosan forrongó problémákat, koncentrálhatják útkereséseit, fényt bocsáthatnak olyan lehetőségekre, amelyekről csak homályos sejtései voltak. Érdekesnek tartom, ha valamelyik munkámról különböző nézőpontú tanulmányokat olvasok. Ilyenkor úgy érzem, mintha a regény olyan terep volna, amelynek hol az egyik, hol a másik részletére hullik fény, de maga az egész jótékonyan megvilágítatlan marad és éppen ez ad bizonyosságot arról, hogy eljutott valameddig azon az úton, amelyen járnia kellett; így lépett tovább az ismeretlenhez, meghagyva értelmezői és írója számára is azt az örömet, hogy ne keressenek fogalmi eszközöket annak a meghatározására, ami túl van azon, hogy fogalmi eszközökkel meghatározható legyen. Közhely, hogy a mű mindig rejtélyesebb, mint az értelmezés, az is, hogy a regény mindig „többet tud", mint az írója.

Az elmúlt évek (nemcsak hazai) jelensége, hogy a regényteória – mint értelmezői tudat – kissé ránehezedett a regényre, a regényírásra. Nemrégiben végigböngésztem néhány ma elismert és divatos európai teoretikus véleményét a regény problémáiról. Bennük magukban találtam meg a legerősebb kételyt saját felfogásaikról. A jelentős teoretikus tételeinek a mélyén mindig meghúzódik annak a beismerése is, hogy a művészi elem mélyebben van, mint ahová az értelem le tud érni. Ezt a szép talányt az elméleti kódok sem tudják feloldani. Azért hivatkoztam legtöbbször Žmegačra, mert az ő írásaiban találtam meg legpéldaszerűbben ezt a tudósi-etikai makulátlanságot. Proustot idézve mondja, hogy a művészi alkotás maga „a tartósság emlékműve", ugyanis

általa tárul fel az, ami tudatosan hozzáférhetetlen, s nélküle örök titok is maradna. Hozzátenném: magát a „valóságot" is az emberi szellem munkálja meg olyannak, amilyennek tartjuk. Maguk a jelenségek is, amelyeket rögzítünk, a már kialakított értelmezési keretek között felbukkanó jelenségek. Ha a regényt magát is (egy-egy művet) jelenségnek tekintünk, akkor megpillanthatjuk a bármilyen teoretikus kánon felől való megközelítés dilemmáit. Főképpen ha valamely kánon hegemóniára, vagy akárcsak „szerényen" dominanciára törekszik.

Kitűnő teóriák és teoretikusok akadnak meg egy-egy ponton. Ebben nincs semmi lehangoló. A szellem, mióta „tud" önmagáról, mindig ki volt téve ennek. A művészet teoretikusainak legjobbjai, a regényt megközelítő rendszerteremtők és követőik legjobbjai éppen azért lehettek a legjobbak, mert eleve beépítették a tudásukba, megközelítéseikbe az önmagukban való kételkedés parancsait.

A magyar regény közelmúltbeli önfelszabadítása elképzelhetetlen lett volna az európai regényt vizsgáló nézőpontok, esztétikai paradigmák érvényesítése nélkül. Közben felosztódott a tudományos-esztétikai-kritikai mező azokra, akik a művek „válaszaiban" bíznak és ebből haladnak tovább, illetve azokra, akik a maguk válaszaiból építenek ki fogalmi hálót és mértéket. Egyik kitűnő teoretikusunkkal leveleket váltottunk néhány idevágó kérdésről. Felmerült az „Én metafizikai odaveszéséből" adódó néhány regénypoétikai probléma is. Pályatársam éleslátóan úgy vélekedett, hogy egyrészt ezt az „odaveszést" mint történeti jelenséget „nem-tragikus" tapasztalatként kell kezelni, másrészt hajlott arra, hogy megerősítse a vélekedésemet, miszerint figyelemre méltó az *adott* tér-idő specifikuma. Azt írta, hogy nem katasztrófa, ha az Én metafizikája odavész, de másrészt valóban a mi *sajátos* téridőzónánkban a probléma másként jelentkezik, mint Nyugaton, mert valóságos és megválaszolatlan kérdés, hogy mi lép az Én helyébe (az életben és a regénycentrumban egyaránt). Ám mégis – folytatta – „nem lenne szabad idenyomulni engednünk ezt a kelet-európai horizontot, mert megmaradunk az európai peremzónán. Ugyanakkor meg milyen emlékezet az, amelyik ezt a szituáltságot kész elveszíteni. Talán ördögi a csapda, de..." Gondolom, ez annak az elismerése volt, hogy az elméleti megközelítés képes új utak megpillantására, alternatívák felsorakoztatására, de ahova nem tud leérni, oda nem tud leérni. Nemrégiben Tarkovszkij *Áldozatát* néztem meg újra. (Szándékosan nem magyar példát keresek.) Az *Áldozat* az Én-odaveszés sajátosan kelet-európai motivikájú, a „pereméletből" születő, azaz az 1985 előtti „szituáltság sajátos téridejű horizontjának" egyik alapműve. De vajon nem alapműve az 1995 utániságnak is? A „horizontjának az idenyomulása" vajon elválaszt az európai nézőpontoktól? Nem hiszem. Éppen olyan kérdésekig megy el, amelynél a kánonok, a szerkezetvizsgálatok legfeljebb a hiteles kérdésfeltevésekig jutnak el.

A besorolások hálójából sok minden „kifolyik", ami a művet jelenti. Ismét Žmegačra hivatkozom: „...fenntartással kell lennünk a tipológiákkal szemben (amelyek egytől egyig a megismerés gazdaságosságát szolgáló leegyszerűsítések, modellkészítések), hasznos lehet megfigyelni az újabb regény domináns (de nem egyetlen!) irányultságában fellelhető kettősséget." Vagy még inkább sokféleséget. Nem tudnék megnevezni két jelentősebb regényírót, aki hasonlóan próbálná az *anyagát* megformálni. Vannak persze egyidejű felismerések. Az ilyenek nyomán *feltételezhető*, hogy miért nyúlt mostanában négy olyan *különböző* regényíró, mint Darvasi, Háy, Láng és Márton – egyszerre tizennyolcadik század előtti témához. Feltételezhetően mind a négyü-

ket foglalkoztatta, hogy a kis és a nagy formák komplexicitásából együttesen alakítsanak ki újabb regényformát; feltételezhetően mind a négyüket foglalkoztatta a linearitásnak a korábbi egyértelmű elvetése után egy újabb szövegkontextusban – a „részbeszédekkel", a redukciókkal való kombinatorikákban – való „visszahozása"; feltételezhetően mind a négyüket foglalkoztatta, hogy az elmúlt fél évtized a huszadik század, a tizenkilencedik század, de még a tizennyolcadik század életvilágát is történetileg annyira banalizálta, retorikusságaival annyira lepusztította, hogy regényük téridő dimenzióját, az Én felszámolódásának problémaszínterét egy távolabbi vízióhoz visszanyúlva keressék.

Változás, hogy a teóriák, a különböző művészetfelfogások, habár úgy tesznek, mintha a regényt kívánnák értelmezni, inkább egymás felé fordulnak és felfogás csap össze felfogással, miközben sok méltó regény és életmű ha nem érintkezik az összecsapások színterével, homályban marad. Változásnak érzem, hogy vannak regényírók, akik a közfigyelem elnyerése, az „ügyeletes regényteljesítmény-körzetben" való szereplés érdekében a regényről alkotott újabb, egymással perlekedő felfogások „erőhelyzetét" is figyelembe veszik beszédmódjuk, formakészletük kialakításánál. Nem tisztázzák eléggé, hogy mi az ő anyaguk és milyen organikus hangot-poétikát hívhat elő belőle *valóságos* regényírói énjük, inkább a divatos megoldásokat kényszerítik magukra. Ennek volt egyik következménye a közelmúltban a kisformák posztmodern eszközeinek azonosítása a nagyformák eszközeivel. A rövidprózában jól alkalmazható redukciók, kihagyások, sűrítések, minimalizmusok végiggondolás nélküli átvitele a nagyszerkezetekbe nem mindig volt előnyös. Mára ezen a vonalon is csillapult a forrongás. A kis- és nagyszerkezetek öntörvényei, amelyek nem szembenállóak ugyan, de kétségtelenül különbözőek, jótékonyabban érvényesülnek. A teória ítéletei és ajánlatai sem diktálnak olyan erősen. Időleges visszaszorítottságuk után újra méltó helyükre kerülnek azok a megközelítések, amelyek a mű struktúravilága, szerkezeti működése, nyelvfilozófiai értelmezhetősége mellett, *élet és mű kapcsolataiból kiindulva* alakítják ki esztétikájuk sarkpontjait, anélkül, hogy visszakövetelnék a kizárólagosan affirmatív megközelítést.

A világegész helyén a töredékvilág (benne az értékvesztés) regénybe foglalhatósága még hosszan meghatározza a korszak jellegét. De az már érzékelhető, hogy árnyalja a paradigmát mindennek a regénnyel mint nyelvvel való megközelíthetősége, illetve a megközelítés nehézsége. Megjelenik a kifejezhetőség, illetve a benne való kételkedés *regényeseményként.* Más változatokban a kifejezhetetlenség mint médium „működik" (rendelkezik modalitással), az írás tónusa mintázza a szétesés, kifáradás, omlás „történetét", esetleg árnyalva az önirónia rájátszásával, egy mitikus kozmosz mintázataként. Megjelent a megnevezésekre való rátalálás vagy rá nem találás mint értékőrzés, illetőleg értékvesztés a regénycselekményben vagy a cselekmény hiányában. Modellekminták lehetségesek, de nem feledhető, hogy minden nagy mű mindig is az *uralkodó paradigmákkal szembeni igénybejelentés* volt és maradt.

Idáig érve letenném a tollat. Miközben ugyanis részt veszek a dialógusban, arra gondolok, hogy mennyivel többet tud változó helyzetéről az a regény, amelyik *írja* önmagát. Amennyire elterjedt, hogy minden regény nemcsak az értelmezőinél, de az írójánál is többet tud, annyira nyilvánvaló az is, hogy ha a soron következő munkareggelen képes leszek két „jó" regényoldalt írni, akkor azok a mondatok lehetnek a fe-

leletek arra, amivel *itt* foglalkoztam. Azt is tudom, hogy mire reggelenként a második regénymondatot leírom, ezekből a töprengésekből semmi sem marad, és vágyódom rá, hogy *ez* a semmi megvalósuljon. Azért erős a vágy bennem, mert a regényíró a ránehezedő, sokszor elméletileg offenzíven kinyilvánított sztereotípiák nyomásában keresi az anyagát, a hangját, gondozza a formaeszközeit, és a nyomás alatt talán nem is veszi észre, hogy elterelő sávba került, nem a *saját* anyagát találja meg, nem az organikus formakészletét használja. Ez a veszély is benne volt az elmúlt fél évtized önkereséseiben. Azt nem tudom, hogy mennyire jellemzőek az ilyen paradoxonok kizárólag egy-egy korszakra, és mennyire állandóak a regény hosszú, folytonos útonlétében.

De valami megtörtént. A művelt ember tudatát évszázadokon át az alapkönyvek formálták, közöttük a regények. *A regény, a regény szelleme ma már nem támogatja a századvég emberét.* Nincsenek olyan regényírók, akiknek a művei a korszak tudatába behatolva támpontok lehetnek. Legfeljebb néhány mű iránt mutatkozik érdeklődés, de ez is inkább a divatnak, a díjaknak szól. „A tekintélyes könyvek egyetlen kizárólagos sorozata nem létezik többé. Az összes nyugati kultúrák közös alapja kicsúszott a lábunk alól... A Nyugat népeinek nincs többé közös irodalmuk, sem ősi bölcsességre épült rendszerük." Ezt Huxley írta le hatvan éve. Nem biztos, hogy *akkor* igaza volt. Bizonyos, hogy *ma* érvényesek a gondolatai. A legjobb új magyar regények ritkán emelkednek ezer példány fölé. A legjobb új magyar regények Budapesten két-három boltban, néhány vidéki nagyvárosban egy-egy boltban kaphatók. A legjobb új magyar regényeket alig-alig ismerteti, értelmezi az olvasókhoz is eljutó kritika. Néhány tucat kitűnő szellem közötti szakmai és érdekharc ütközőpontjai. A regény jövőjén gondolkozva nem hallgathatjuk el, hogy az omlásban lévő európai kultúra körülményei között arról a regényről gondolkozunk, amelyik éppen az omlás formábaöntését keresi. Erről a regényről sok minden elmondható. Jó volna azonban, ha inkább maga a regény beszélne, a korszakról is. Az emberről is. A tudatról is. Bizonyosak semmiben ne legyünk. Legfeljebb abban, hogy a regényíró mégsem lesz Szent Polikárp. Nem mintha nem volna elege a szörnyű századok sorozatából, nem mintha nem kívánna hátat fordítani annak, ami körülveszi. De eszébe jut, hogy ha ezt tenné, már nem mint regényíró tenné, hiszen ha befogja a fülét, akkor elzárja magát a saját anyagától, amelyből megformálhatja azt, ami habár különbözik a megelőző korszak regényétől, azonban mégsem más, mint: *regény.* S hogy ennek a másféle valaminek, amit még mindig regénynek nevezünk, mi lesz a jövője? Erről valóban elég hiábavaló elméleteket alkotni, hiszen látjuk, milyen gyorsan megdőlnek, „a jövő század pedig még a hamvukat is szétszórja a szélben".

Szilasi László

Éppen most pörög

ÚJ REGÉNYKORSZAK? EZREDVÉGI GONDOLATOK A REGÉNYRŐL

1. Miben látja a jelen regényírásának újabb, a közelmúlt korszakaitól különböző problémáit? Valóban válaszúton van a regény most is, s ha igen, miért és miben?

1880-ban épült házban lakom. A WC kint van a gangon. Korántsem bizonyos, hogy éppen a gondolataim lennének ezredvégiek. Új regénykorszak? Nem tudom.

A regény viszont valóban válaszúton van, most is. A válaszúton-lét azonban a regény esetében nem probléma, hanem *definíció*. Azoknak a műfajoknak, amelyeknek nincs antik poétikájuk, ez a sorsuk: folyamatos választásokkal újra meg újra létrehozni a felismerhető különbözőséghez, a saját arculathoz elegendő differencia-mennyiséget. Csakhogy míg az első regények és elméletíróik (Huet, Blanckenburg, Scudery, Birken) más műfajok: eposz, dráma és történetírás vonzásterében keresték a lehetséges specifikumokat, addig mára a regénynek: vonzásoknak és választásoknak ez a folyamatos története megizmosodott annyira, hogy a (múlt korszakaitól talán tényleg különböző) probléma immár éppen ehhez a saját történethez fűződő viszony. *Más* (nyilván: nemegyidejű) *jelen*ek felől a *saját* (nyilván: ha valahogyan, akkor egyidejűen jelenlévő) *múlt* felé fordul a figyelem: hiába érkezik a kihívás elsősorban talán valóban David Bowie, az Internet vagy a *Pulp Fiction* felől, a válasz meg az új kérdések menthetetlenül a *Don Quijote* megnyitotta diszkurzus terében fogalmazódnak.

Vagyishogy, ahogy Kundera mondja az *Elárult testamentumok*ban, itt (volt) a harmadik félidő. Proust után Kafkának, Musilnak, Brochnak, Gombrowicznak és Fuentesnek újból meg kellett határozniuk és ki kellett bővíteniük a regény fogalmát: az első (Rabelais, Cervantes, Diderot, Laclos, Sterne) és a második félidő (a XIX. század) újraolvasásával, a regény *egész* történelmi tapasztalatával kellett megalapozniuk.

Az eredeti dallam és feldolgozása közé pedig észrevétlenül belopakodott egy mosoly.

De Milan Kunderának a magyar irodalomban felettébb aktív gondolatai megérdemlik ennél alaposabb figyelmünket is. Szépen (és sokakkal – számomra leginkább Ingardennel és Rortyval – összehangzóan) mondja: a regény leglényege az erkölcsi ítéletek felfüggesztése, a tántoríthatatlan megismerési szándék, a jelen illanó valóságának megőrzése, valamint a mindennemű rendszerszerűségnek és metafizikának való ellenállás. Mindennek tengelyében a következő tételszerű főmondat áll:

„Ha a regény egy művészet és nem csak egy 'irodalmi műfaj', akkor a próza felfedezése a regény ontológiai küldetése*; ezt a küldetést egyetlen más művészet sem tudja teljesíteni."*

E mondat kontextusa szerint ugyanis a próza nemcsak a verstől különböző beszédmód, hanem a valóság egyik aspektusa is, a valóság mindennapi, konkrét, pillanatnyi aspektusa. Azonban semmi sem olyan rejtett, mint *az élet prózája*, mert a teatralizáló, a lírizáló, a mitizáló, a giccsesítő és egyéb értelmezések a közhelyek fátylát borítják a jelen pillanatra, hogy eltűnjön mögötte *a valóság arca*. *„Hogy ne tudd meg soha, mit éltél meg."* Nos, ettől a fátyoltól szabadítana meg bennünket a regény: Flaubert, Joyce, Hemingway.

Szép és problémás beszéd ez: nem áll ellent sem a rendszernek, sem a metafizikának. Kundera azt ugyan nem mondja, hogy az élet valóságát *an Sich*, közbevetett (giccses, mitikus, teátrális, lírikus vagy éppen prózai) értelmezésektől érintetlenül is meg lehetne pillantani, de azt igen, hogy az élet valóságának van egy mindennapi, konkrét, pillanatnyi aspektusa is, s hogy ez az aspektus a regény által birtokolható, majd pedig azt, hogy a valóság igazi arca prózai, végül pedig azt, hogy ezt az (igazi) arcot az (átlátszó) regény teszi megpillanthatóvá. A valóság arca tehát az élet prózája, az élet prózája pedig a regény. A regény az élet prózája, ez a próza pedig maga a valóság.

Jól látható, hogy Kunderának a valóságot a jelenlét és az átlátszóság metafizikus fogalmaival kisajátítani igyekvő érvelésében van néhány nehezen indokolható s a szöveget megrepesztő logikai ugrás. Ezekből a repedésekből nézve a *Don Quijote* végén ugyan tényleg lehullik a világról a lovagregények varázslata, de nem *az igazság pillanata* jön el, hanem *a regény korszaka*. Az életnek sok műneme van, e műnemeknek számos műfajuk, valóságnak, embernek számtalan arca, a regény pedig nem az élet prózája, hanem a szóképeké, amiknek a neve Légió, mert sokan vannak.

A *negyedik félidő* kérdései ezekben a repedésekben tenyésznek.

2. A magyar és a világirodalomban milyen jelentősebb művekben, milyen poétikai válaszokban lehetnek jelen a változó regénykorszak jelei?

Válaszok? *Mindezek után* még az sem bizonyos, hogy a regény beszéde valóban ér annyit, hogy érdemes legyen mindenáron fenntartani. Cioran szerint mindenesetre az anyagtalan regény eljövetele halálos csapást mért a regényre. Napjai meg vannak számlálva, mert nincs erkölcsi tanulság, nincsenek szereplők, nincsenek bonyodalmak, nincs oksági viszony, s a megtagadott téma, a megszüntetett esemény azt a holnap nélküli ént tartja fenn csupán, aki csupán arra emlékezik, hogy valaha volt. Jó ízlésre vallana hát, ha a kibúvóitól megfosztott regény kihirdetné csupaszságát, mert ha csökönyösen tovább akar élni, a hulla sorsával kell beérnie.

„Eljutván az alkonyatba, a Sors utolsó napjaiba... nézzük sodródó isteneinket: szegények, sokat értek nekünk."

És Hrabal is meghalt.

A magam részéről a művészetek, az irodalom és a regény végét hirdető, ilyen és ehhez hasonló (bár általában jóval színvonaltalanabb) apokaliptikus hangoknak nem csak azért nem hiszek, mert a vég pontos és közeli időpontját hirdető beszéd szerintem is tényleg feltűnően gyakorta érdekelt a fennálló (s persze maximálisan uralni vélt) pillanat azonnali hibernálásában. Hanem azért sem, mert (egyetértek Kovács Sándor barátommal és Lyotard-ral: nem posztmodern művészetről kellene beszélni, hanem a művészet posztmodern interpretálásáról, a posztmodern: olvasás) itt vannak a *régiek* is. Valamint mert a világirodalomban dél-amerikaiaktól (bevallom: főleg tőlük) az angolokon és az amerikaiakon keresztül mondjuk Ransmayrig számos olyan *mai* szövegbe lehet beleszaladni (nem kell aggódni, ennél részletesebben nem mondom fel a kánont, nem is nagyon tudnám), amely már rég otthonosan berendezkedett a repedésekben, s az egyre inkább elinalni látszó valóság helyett a *kép*nek, az ábrázolásnak a *szimulákrum* felé gravitáló történeteit faggatja.

A magyar irodalom sajnálatos módon most is igencsak más ügy. De hiányok a negyedik félidős regények tekintetében sem oly nagyok, hogy az eredeti kérdés a *„mit akarok olvasni én"*, nem éppen kedvem ellen való, de sem nem nagyon örömteli, sem nem túlzottan hasznos kérdésébe torkollna.

Távolról kezdem. Kundera regénykoncepciója magyarországi fogadtatásának fontos darabja Bán Zoltán András Mészöly Miklós *Családáradás*áról írott kritikája. Bán, (némiképp apokaliptikus zárlatú) dolgozatának széles fesztávú alapozásában, a nyugat-európai regény (Hildesheimer) *intellektualitás*át és az oroszok (Szorokin) véres, lucskos *valóságközeliség*ét hiányolja a magyar regényből, s az ezeket helyettesítő, a nagy és véglegesen kidolgozott nyugat-európai formákon való élősködést kárhoztatja benne. Bán szerint az ok jórészt abban rejlik, hogy Magyarországon nem volt első félidő: a mi harmadik félidőnknek nincs mihez visszanyúlnia. Kritikájának pusztító tüzéből mindösszesen három hegedűt hajlandó kimenteni: Kertész Imrét, Nádas Pétert illetve Tar Sándort.

A látomás karakteres, az alapjául szolgáló applikáció azonban némiképp elnagyoltnak tűnik: Kundera ugyanis a harmadik félidőt, mint az első félidő rehabilitációját, a *modernizmus* nagy műveihez köti, egy esetleges modernitás *utáni* szemléletről viszont (a történet közeli lezáródását ezzel is sugallván) feltűnően keveset beszél. Szerintem kár hinni neki: ha fenntartjuk a negyedik félidő lehetőségének esélyét, a korábbiak mellé (tokkal, vonóval együtt) kimenthető még néhány hegedű.

Nem csupán (a Bán által is emlegetett) Weöres Sándor *Psyché*jének az irodalomtörténetet újraíró transz-intellektualitására gondolok (mai regény az is, hiába régi, hiába vers), de a mi kései, elhúzódó és csodálatos harmadik félidőnkre: Csaplár Vilmosra, a kései Esterházyra, Krasznahorkaira, Lengyel Péterre, Márton Lászlóra, vagy az idős Mészölyre, vérlucsok tekintetében pedig Szijj Ferencre és Bodor Ádámra is, mindenekelőtt pedig olyan *echt* (bár több esetben még csak készülő) negyedik félidős szövegekre, mint Darvasi László: *A könyvmutatványosok legendája*, Garaczi László: *Mintha élnél*, Háy János: *Dzsigerdilen*, Hazai Attila: *Feri: Cukor kékség*, Láng Zsolt: *Bestiarium Transsylvaniae*, Németh Gábor: *A Semmi Könyvéből*, Závada Pál: *Jadviga naplója* című regényére. Meg Ottlik Géza *Budá*jára, naná. (Ha az elbeszélés a regény kisformája lenne, ahogy – az oroszlán is macska – Kundera gondolja, örömmel bővíteném a sort. De nem az.) Ezek a szövegek a szimulákrum elharapódzásának tudatában (és sokszor hangján) úgy állnak dialógusban a regény egész történetével, hogy közben nem csupán a magyar regény harmadik (Csáth! Csáth! Csáth!) és második (Eötvös, Kemény, Jókai, Mikszáth) félidejét olvassák meglehetősen radikális módon újra, hanem azzal, hogy olvasásukkal olvashatóvá teszik például a *Salamon és Markalf*ot, Heltai Gáspárt, Bornemisza Pétert, vagy a régi magyar emlékiratokat és útleírásokat, vagy akár Gvadányit, valójában *megteremtik* a magyar regény történetének eleddig tényleg hiányzó első félidejét is.

3. Milyen előnyös vagy zavaró kapcsolatot lát a regényműhelyek és az eluralkodó regényelméleti teóriák között?

Teória és praxis. Mivel, mint tudjuk, Goethe azt ír, amit akar, mindenki más viszont azt, amit tud, a teória azonnal teljesíthető megrendelést sohasem tud adni. Viszont képes annyira átjárni az irodalmi gondolkodást, hogy bármiféle konkrét ukáz nélkül is kívánatossá vagy kevésbé kívánatossá tesz bizonyos fajta megszólalásokat, például a regény diszkurzusában is. Éppen ezért a rosszemlékű, de (vagy: *mert*) tényfeltáró magyar kritika–vita pl. úgy vélem, mellékesen nagyonis lényegi dolgokról szólt: Esterházy Péter egy Babarczy Eszterről szóló kritika apropóján nem véletlenül fejti ki a vitával kapcsolatos utólagos értelmezését oly lobbanékonyan.

A mai magyar kritikai közgondolkodás túlnyomó hányada annyira konzervatív, hogy John Braine (egyébként kitűnő) *Hogyan írjunk regényt* című 1974-es traktátusának utasításait legalább nagyjából betartva hosszú ideig háborítatlan nyugalmú, bérelt helye lehet bárkinek a mindenkori magyar irodalmi toplista mind a tíz első helyén. Ez nem baj. Ám ez az ízlés érzésem szerint annyira átitatta a rendszert, hogy minden külön értesítés nélkül is roppant hatékony, ha viszont az újabb kritikai beszédmódok adnak hangot ízlésüknek, esetleges várakozásaiknak, netán (posztkolonializmus, feminizmus, intertextualitás, frissebb szubjektum- és nyelvelméletek vagy bármi más fehér ember huncutsága ihlette) elvárásaiknak, akkor a rendszer hajlamos perzekútor esztétikát és perskripciót kiáltani, s ebből következően, persze, fordul majd a kocka, mert éppen most pörög, de a végeredmény – innen nézve úgy várható – legalább ilyen siralmas lesz. Pedig abból, ha az irodalomról szóló teoretikus gondolkodás kicsit türelmesebben társalogna önmagán belül, nem adódnának különösebb gondok. Legfeljebb valamivel több teória látszana valamivel világosabban mások számára is, ami azért mégsem teljesen lényegtelen. Már csak azért sem, mert tényleg úgy van, ahogyan regényei szerint talán már Somerset Maugham is tudni vélte: mindaz, ami a szerzői jog nézetéből szerzői teljesítményként jelenik meg előttünk, sokkal inkább egy-egy korszak irodalmi-művészeti tudatának, stílus-együttállásainak, irodalmi beszédmódjai rendjének és lehetséges alkotásmódjainak a szerzői alkotásban megvalósult összehangzásából származtatható, mintsem a mítoszi távolságokban lakozó, hozzáférhetetlen, egyedi eredetiségből. Az elméletek kölcsönös diszkvalifikációja viszont csak a lehetséges összhangzatok számának csökkentésére, meg a többszörös mércék elterjedésének késleltetésére alkalmas.

4. Mi a véleménye a rövidpróza és a regény poétikai formáinak helyzetéről, viszonyáról a mai fiatalabb irodalomban?

Mondom: az oroszlán ugyan tényleg csak egy nagyobbacska macska, de a rövidpróza (akárhogy is fáj) nem kicsiny regény.

Mármost, mint másutt részletesen kifejtettem, a magyar irodalomrendszer pillanatnyilag inkább igényli a prózát, mint a verset, inkább a történetet, mint a szöveget, inkább a novellát, mint a tárcát, inkább az elbeszélést, mint a novellát, és *(sic itur ad gloriam mundi)* inkább a regényt, mint az elbeszélést. Részben ezek a felfokozott igények, az olvasói elvárások műfaji aránytalanságai vezetnek ahhoz, hogy jószerivel észrevétlenül épülnek olyan, véleményem szerint igencsak kitűnő rövidprózai teljesítmények, mint például Podmaniczky Szilárd, Solymosi Bálint vagy Zeke Gyula szövegei, és ahhoz is, hogy a regénnyel már rendelkező szerzők novellásköteteinek fogadtatását gyakorta színezi annak a valóban vitathatatlan ténynek a sajnálkozó taglalása, hogy az adott szöveg, bizony, nem regény. Ennek pedig az a (szerzők nem lebecsülendő fájdalmánál is fontosabb) következménye, hogy a mozgékony rövidpróza poétikai újításai jóval nehezebben kerülnek be az irodalom újabb lehetőségeinek áramába, ami többek között a regény elnehezedéséhez is vezet, miközben a felé irányuló várakozás egyre inkább fokozódik, egész a beteljesíthetetlenségig. A rövidpróza egyenrangúsítása aligha könnyen megoldható feladat, hiszen a regény túlzó, előíró felértékelése örökletes görcs a magyar irodalom történetében. Mégis felettébb szükségesnek és érdemesnek látszik lehetőleg minél hamarabb szétmasszírozni. (Az elméleti alapállása miatt *rövi-*

debb szövegeket egész egyszerűen gyakrabban – cserében persze: lassabban – olvasó honi dekonstrukciónak e téren vannak még bizonyos lehetőségei.)

Az irodalom mindig és mindenütt, minden pillanatban és minden műfajban: dolgozik. Ha mindazt, ami éppen most történik, egy szerencsésebb csillagzat alatt, valamiféle módon együtt lehetne látni, olyan regény születne, de olyan, milyen is.

IRODALOM

Szajbély Mihály: *Regényelméleti gondolatok a XVIII. század második felének magyar irodalmában.* ItK, 1982. 1. 1–14.

E. M. Cioran: *A regényen túl.* Nagyvilág, 1995. 1–2. 101–108.

Milan Kundera: *Elárult testamentumok.* Bp. 1996.

Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás.* Bp. 1977.

Richard Rorty: *Heidegger, Kundera, Dickens.* Holmi, 1993. 2. 238–252.

Hayden White: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás.* In: *Testes könyv.* Szeged, 1996. 333–354.

Jean Baudrillard: *A szimulákrum elsőbbsége.* In: *Testes könyv.* Szeged, 1996. 161–194.

Hegyi Lóránd: *Kísérlet a posztmodern zeitgeist körülírására.* '84-es kijárat, 1990. Július II. 3. 53–61.

Bényei Tamás: *Posztmodern utak a prózában és a kritikában. (Takáts József beszélgetése.)* Jelenkor, 1996. március, 234–242.

Bényei Tamás: *Az angol posztmodern regény tanulságai.* Jelenkor, 1997. január, 73–80.

Bán Zoltán András: *A retorika vízjele.* Holmi, 1996. január, 137–140.

Bán Zoltán András: *Az Üresség Könyveiből.* Holmi, 1992. szeptember 1333–1337.)

Kulcsár-Szabó Zoltán: *A szív, az olvasás és a gyönyörűség.* (Háy János: *Dzsigerdilen*) Jelenkor, 1997. február, 209–216.

Esterházy Péter: *1 könyv.* ÉS, 1997. január 31. 3.

John Braine: *Hogyan írjunk regényt.* Bp. 1987.

Somerset Maugham: *Sör és perec.* Bp. 1956

Kulcsár Szabó Ernő: *Irodalom Megértés Történetiség.* Bp. 1995.

Szilasi László: *Jánoskám, egyetlenem – mégis oly sokféle (Darvasi-trilógia, ráadással)* Nappali Ház, 1995. 2. 85–93.

THOMKA BEÁTA

A fikció újjáalakított valósága és a nyelvvé váló forma

A Tiszatáj „ezredvégi" körkérdése olyan problémákra irányul, melyek több mint két évtizede foglalkoztatnak. Töprengéseim irányát öntudatlanul is meghatározzák korábbi írásaim[1], ugyanis a narráció, a regény, a rövidpróza, illetve az elméleti reflexió folyamatait nem érzem szétválaszthatónak sem a kritikai, sem a történeti poétikai vizsgálódásban. Az elbeszélő tevékenység jelenségeket, eljárásokat kínál föl, narratív formatervezést folytat, a kritika megértési és értelmezési stratégiákat keres, fogalmi nyelvi háló kialakításán fáradozik. Eközben szüntelenül módosul *az olvasói tudat narrativitása* (Th. M. Leitch), prózaként, regényként olvasunk olyan szövegeket, melyeket beszédmódja, szövegalkotása más korban kirekesztett volna a formai kánonból.

A mai regény nem kívánja föláldozni hagyományát, fölidézi, újrarendezi a formatörténeti tapasztalatot. Az allúziók, átvételek, torzítások, átírás, másolás korának dinamikáját nem az eszmék, hanem a jelek felidézése biztosítja. A magyar próza felszabadultabban társalog saját előzményeivel, merészebben teremti és teremti újra tradícióját, mint évtizedekkel korábban. A nagyszerkezetek narratív jelenetekből (Ricoeur, Derrida) szövődnek, párhuzamosságokkal, tükörszerkezetekkel élnek, lazán komponált együttesre emlékeztetnek.

A regény megújítja saját problémáit, áthelyezi hangsúlyait, mégsem hiszem, hogy történetének bármely pillanatában indokolt lenne válságról beszélni. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a regény saját válaszútjaival, kihívásaival együtt jelenik meg a klasszikus műfajformák körében. A felforgató, átrendező dinamikától sem megjelenésekor, sem azóta nem vált meg. A válaszút és a krízis sosem saját műfaji rendjének határain belül, hanem az egyéb formák kanonizálható jegyeihez, vagy az érvényben levő művészetszemlélethez, poétikai normákhoz viszonyítva tűnik válaszútnak és krízisnek, mert a műfaj poétikai szubsztanciáját maguk az átalakulások jelentik.

Az epikát mint művészi világteremtést a regény és a regényelméleti reflexió is időnként átértelmezi. Ma egy meghatározott nyelvfilozófiai hátérre alapozó elgondolás nemcsak az epika, hanem a világteremtés fogalmat is kategorikusan elutasítja, más szemléletmódok megtartják és árnyalják a fikció, fiktív univerzum, világ, világrétegek stb. fogalmait. A historikus művészetkoncepciónak a regény mint az átfogó ábrázolás formája felelt meg, s ezt vetette el az individuum önkifejeződésének igényével fellépő modernitás.

Rilke *Die Aufzeichnungen Malte Laurids Brigge* című művét 1910-ben senki sem fogadta regényként, maga Rilke sem ezzel a tudattal bocsátotta útjára. A művet a re-

1. *Regényjelenségek; újabb magyar regényjelenségek.* In. Narráció és reflexió. 1980; Prózapoétika vagy narratológia? Híd, 1981. 11.; A műfajteremtő elvek változásai és a prózakritika; Prózaelméleti dilemmák (1990) In. Áttetsző könyvtár. 1993. A pillanat formái. 1986. című könyvem tárgya a rövidtörténet poétikája.

génytörténeti folyamatok avatták regénnyé, hisz hálózatos szövedéke, töredékes belső íve, metaforikus elbeszélő szerkezete, valamint a beszélő személy szemlélődő, reflexív tevékenységének átengedett regénytér olyan lehetőséget vetített előre, melynek jogosultságát hamarosan Proust vállalkozása erősítette meg. A külső történésfolyamatot belsőre, a cselekményt tudattörténések elbeszélésére váltó koncepció csak átmenetileg tűnt veszélyes válságnak. A parole de l'idée, a 20. századi esszé- és eszmeregény, a bölcselet fogalmi nyelvének behatolása a narrációba, az intellektualizált próza is kikezdett valamit a végsőkig soha meg nem szilárduló regényformán. A szerzői tudat kiiktatásával, a szerző halálának meghirdetésével hasonlóképpen lezárult egy korszak, s ez sem járt együtt a műfaj halálával.

A nagyszerkezet destruálását, a szólamváltások és szövegszólamváltások eluralkodását, a központi történetfolyam szálakra való lefejtését, a vágások, törések által eredményezett folyamatossághiány új rendjét is adott pillanatban regényformáló eljárásként kellett elfogadni. Amikor a leírás a történetmondás szerepében lépett föl, a francia nouveau romant, a fabula jelentőségének lefokozása miatt, a műfaj fennmaradását veszélyeztető áramlatnak tekintette a hagyományos kritika. Ezzel szemben Mieke Bal a *leírás világteremtő funkciójáról*, Ph. Hamon a deskripcióról mint *lexikográfiai tudatról* kezdett beszélni, J. Sławiński pedig kitartott az irodalmi formáló eljárások heurisztikus jellegének értelmezése mellett. *(A sorrend, ami szerint a megnevezések a leírásba épülnek, sajátos leképezése a megismerési folyamat fázisainak, a leírás rendszerezés, a bemutatott világról való tudás rendezett formája.)*[2]

A fikcionális narráció jelenkori átfogó, nagy szerkezetei a belső törvények módosulásai és a fragmentalizálódás ellenére fölidézik a regénynek mint a modern kor reprezentatív formájának szituációját. A nem mimetikus elbeszélői beállítottság, a világszerű jelleget elutasító narráció, a szövegszerű fikció, a szöveggé, nyelvvé váló forma ma újabb átmeneti korszakot jelölő és meghatározó magatartás, melyet az ábrázolást és a nyelv eszköz voltát elvitató szemléleti háttér alakít. *(Az irodalom nem azért fikció, mert valamiképpen megtagadja a „valóság" elismerését, hanem mert nem* a priori *bizonyos, hogy a nyelv a jelenségvilág* szabályainak *vagy azokhoz* hasonlóknak *megfelelően* működik. *Tehát nem* a priori *bizonyos* az, *hogy a saját nyelvén kívül bármire nézve is megbízható információforrás lenne. P. de Man*[3]*)* A fiktív idő-, tér- és én-tapasztalat a regényt változatlanul a kutatás és kísérlet terepévé teszi. A forma tehát mintha nem csupán Michel Butornál, hanem a műfaji önértelmezés értelmében sem lenne más, mint le roman comme recherche.

A történeti és az interpretációs tapasztalat tehát elvitatja a krízist, s azt sem hiszem, hogy a teoretikus gondolkodásból kiválna valamilyen uralkodó regényelmélet. A magyar irodalomtudomány kitekintő igényessége még mindig elégtelen, ezért tűnhet úgy, egy-egy módszertan befolyásolja a regénykritikát, és nem érvényesül benne a polémikus hangnem és szemléleti változatosság. Az európai és amerikai kutatásokat nem kíséri kellő figyelem, s ha egyetlen kérdéskör kapcsán (pl. fikció, műfaj, szöveg, formálás stb.) szembesíteni tudnánk az egymástól merőben eltérő nézeteket és módszereket, saját kritikai gyakorlatunk válna elevenebbé.

A prózakritika és az elbeszélés-elméleti reflexió több javaslatot tett az elmúlt évtizedekben a klasszikus, a modern és a kortárs próza folyamatainak megértésére és ér-

2. *A leírásról.* Helikon, 1993. 4.
3. *Ellenszegülés az elméletnek.* In. Szöveg és interpretáció. Bacsó B. szerk. 1991.

telmezésére, mint a korábbi korok poétikái együttvéve. M. M. Bahtyin, V. Žmegač, H. R. Jauß történeti poétikai kutatásai, R. Barthes, Tz. Todorov narratológiai munkássága, G. Genette műfaj- és regényelméleti tanulmányai, W. Iser fikcióelmélete, M. Foucault és P. Ricoeur filozófiai műfajelmélete biztos alapozásként épül be a mai regénykutatásba. A francia nouveau roman ötvenes, hatvanas évekbeli tendenciáival együtt alakul ki a második világháború utáni regénykritika egyik legjelentősebb, narratológiai és filozófiai interpretációval kísért áramlata. Michel Foucault a Débat sur le roman vitavezetője az Une littérature nouvelle? témájú Cerisybeli tanácskozásnak.[4]

Barthes *újraírás*, illetve J. Kristeva *továbbírás* fogalmai megváltozott teoretikus keretben jelennek meg N. Goodman meghatározásában, amikor *a fikcióról mint újjáalkotott valóságról* beszél. Ricoeur újrajelölést emleget: *le faire narratif re-signifié le monde dans sa dimension temporelle* (Temps et récit I. 1983.). A gondolat, mely szerint a narratív cselekvés újra-jelenti a világot időbeli dimenziójában, távlatot ad egy olyan tevékenység megértéséhez, mellyel a szöveget a szövegbe, nyelvet a nyelvbe kényszerítő felfogásmód nevében lassan nem is tudunk mit kezdeni. Ha kissé kritikusabban olvasunk regényt és teóriát, P. de Manhoz hasonlóan rájövünk, hogy *igen nehéz nem olyan idő- és térrendszerekkel való megfeleléskénti elképzelni múlt és jövőbeli létezésünk képét, melyek a fikcionális narrációkhoz és nem a világhoz tartoznak. Ez nem azt jelenti, hogy a fikcionális narrációk nem a világ és a valóság részei; hatásuk a világra túlságosan is kellemetlen lehet.*[5]

A hetvenes, nyolcvanas években a francia narratológia hatására kialakuló amerikai műhelyek az új prózaszemléletet meghatározó fogalmi rendszereket kínálnak fel. John Barth 1967-ben a *kimerültség* (The Literature of Exhaustion), 1980-ban az *újrafeltöltődés* irodalmáról (The Literature of Replenishment) beszél. N. Goodman, D. Caroll fikcióelmélete, P. de Man dekonstrukciós elemzésmódszertana, valamint a posztmodern prózaelméletek, a szuper-, szür- és metafikció kutatói (R. Sukenick, J. Barth, B. Mc Hale, R. Federman, R. Scholes, D. Lodge, R. Kostelanetz, D. W. Fokkema stb.) jelentősen hozzájárultak az új narratív lehetőségek felismeréséhez és rendszerezéséhez.

Amikor egyidőben tevékenykednek különféle fenomenológiai, hermeneutikai, nyelvkritikai, dekonstrukciós, narratológiai, történeti és poetológiai irányzatok, eleve lehetetlen uralkodó elméleti rendszerekről beszélni. Ennek alapja a hagyományos műfajelméleti orientáció lehetne, ám a szöveg-, tudomány-, kultúra- és médiaközi kapcsolatokra figyelő jelenkori érdeklődésben ez a leíró diszciplína háttérbe szorult. Ha nem így lenne, akkor sem hiszem, hogy befolyásolhatná a műfaj öntörvényű folyamatait. A regényjelenségeket és a forma alakváltozásait sosem a kritika alakítja, amely vagy fogékony, eleven s ekkor egyidejűleg osztozik a regény szellemi hatásában és a hatás interpretációjában, tehát előnyös, vagy teljességgel értetlen, tehát érdektelen.

A magyar rövidpróza nemcsak ma, hanem olyan életművekben is, mint a Krúdyé, Máraié, Kosztolányié, rendkívül alkalmas a tömbökbe, ciklusokba való tömörülésre. Cserépdarabkái önállóan is, sorozatban is megállnak, és töredékszerűségük nem akadálya annak, hogy adott helyzetben alternatív nagyszerkezetként működjenek. A fiatalabb elbeszélők prózája hangnemben, beszédmódban, érzékenységben és az alakításban megnyilvánuló frissességet hozott a magyar irodalomba. A rövidforma által megköve-

4. *Décade de Cerisy 1963.* In: Tel Quel 1964. 17.
5. P. de Man i. m.

telt tömörítő, sűrítő, elhagyásos szerkesztés elbeszélői tapasztalata sok esetben előkészítője a fikció összefoglaló rendjének, mely nélkül akkor sincs regény, ha a teljesség fogalmát meghaladottnak érezzük. Az elmúlt évtizedet a kis és nagy elbeszélőformák területén is értékteremtő művek határozzák meg. Ha az előbbiben többek között Parti Nagy Lajos, Darvasi László, az utóbbiban Nádas Péter, Márton László műveire gondolunk, nem a műfaji válaszutak, hanem a meglelt utak képe merül föl bennünk. E kis- és nagyszerkezetekben nem szembeállításként jelentkezik a fikció öntörvényű, újjáalakított valósága és a nyelvvé lett forma. Kritikai reflexeink elevensége mindenkoron az efféle feloldások iránti érzékenységen múlik.

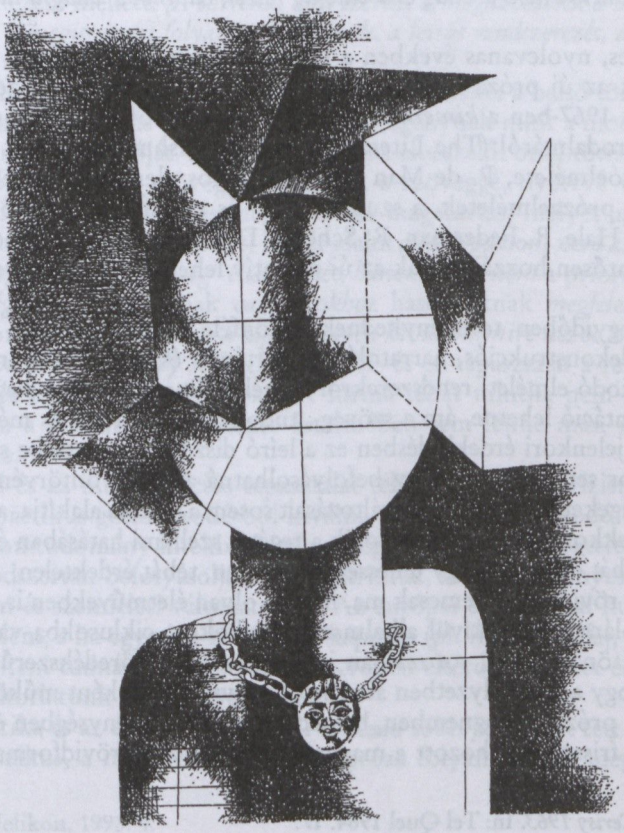

SIPOS LÁSZLÓ: TIBETI APÁCA

Magatartásformák poétikája és mítoszok interakciója

EISEMANN GYÖRGY: ŐSFORMÁK JELENIDŐBEN

A 20. század végének episztemológiai szituációjában egyre nyilvánvalóbb, hogy az eredet kérdésével összefüggő észlelési sémák azért válnak felettébb problematikussá, mert maga az eredet a hozzáférhetetlen jelenségek körébe sorolódik. A jelenvaló mítosz képzetének elutasítása is jelzi, hogy mivel a rekonstruált mítosztól valójában nem vezet út az eredetihez, „A mítosz recepciótörténete [...] éppen az eredetiként tételezett variáns eltűnésének a története". (Kulcsár-Szabó Zoltán) Eleve kérdéses lehet tehát egy olyan vállalkozás, amely az irodalmi szövegek értelmezését valamely tételezett mítosz variánsaként gondolja el, illetve egy adott történetsémára redukálja. Hiszen a mítosz eredeti formáját nyilvánvalóan lehetetlen meghatározni.

Bár Eisemann György *Ősformák jelenidőben* című könyvének jó néhány tanulmányában (pl. *Sziszüphosz köve és csillaga, Midász a századfordulón, Tantalosz a századfordulón, Szophia mítosza Komjáthy Jenő lírájában, A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében*) kísért e redukció veszélye; e rövid recenzió inkább azokra az elemzési szempontokra tekintene, melyek nagymértékben hozzájárulhatnak e kötet észrevételeinek, következtetéseinek hatásához.

Az Angyali igék címet viselő tanulmány

Madách Imre főművének motivikus összefüggésrendszerét vizsgálja:

a három főangyal szózatából kiindulva kíséri nyomon a létértelmező alapelvek (anyag/létező, változatlan/öröklét, boldogságúr/tér, idő/változás, bölcsesség/tudás) alakulását a mű szövegkörnyezetében, mely folyamat a küzdés és a bizalom fogalmának implikációjához vezet. *Az ember tragédiájának* kiterjedt recepciójában mindezidáig többnyire a hegeli történetfilozófia és a kierkegaard-i egzisztencializmus kínálta értelem-összefüggések felőli kérdezés képezte a megértés irányát. E szintézis-centrikus gondolatmenetek mellett, Eisemann György tanulmányának tanúsága szerint, beépülhet *Az ember tragédiájának* hatástörténetébe

a kanti kriticizmus által nyitott horizont tapasztalata is:

„Anélkül, hogy túlértékelnénk a *Tragédia* koncepciójának filozófiai gyökereit, a tér, idő és tudás motívumaiban, különösen azok »antinomikus« beállítottságában, fontosnak és jogosnak érezzük a kanti bölcselet néhány vonatkozásának megemlítését,

Orpheusz Könyvek
Budapest, 1995
212 oldal, 349,- Ft

a mű értelmezéséhez hozzájáruló szerepének felhozását. Úgy tűnik, az emberi szemléletre »lefordított« abszolút igazságok kifejeződése sok mindenben támaszkodik, de legalábbis hasonlít Kant elméletének néhány mozzanatára." (96.) A kanti bölcselet applikációja szerint „Ádám metafizikai abszolútumokra vonatkozó kérdéseire az Úr erkölcsi feleletet ad" (97.) a *Tragédia* zárószínében. Vagyis a metafizikát (kanti értelemben) „át kell alakítani az ész határairól szóló tudománnyá, mégpedig azért, hogy utat nyithassunk a »morális hit« előtt. Ugyanis szerinte az ember »posztját«, rendeltetését nem a metafizika, hanem az etika tárja fel". (97.) A gyakorlati ész elsődlegessége a szabadság gyakorlását posztulálja s így az ember *két világ* polgáraként az erkölcsi cselekvésben találhatja meg egzisztenciájának pozitív aspektusát. A *Tragédia* zárlata tehát értelmezhető úgy is, hogy „etikai felelet adódik a metafizikára és a teleológiára, az etika maga pedig visszavezet az Úrhoz, a szabadság révén. Ezzel a kör bezárult; az embert éppen az autonómia vágya vitte bűnbe, s tette »önállóvá«, s íme, történelmi tapasztalatai és az Úrhoz fordulása után ugyanez az autonómia jelenti a lehetőséget »posztjának«, valódi helyének megtalálásához". (98.) Vagyis a létperspektívák megnyílásának következtében „az Úr kezdeti világrendje nem az eredeti formájában kerül vissza a hősök tudatába és életébe". (103.) Éppen ezért Eisemann György, tanulmányának végén, így foglalja össze a kanti forma iterabilitásának tanulságait: Ádám és Éva számára „a jövőbe futó idő végeláthatatlan folyamatában mutatkozik meg az abszolút törvény, vagyis a jelenben sohasem teljesen átvilágíthatóan. Mindig tartalmaz ismeretlen elemet – a jelen küzdésének metafizikáját ennek megfelelően egészíti ki a jövő bizalmának etikája". (104.) *Az ember tragédiájáról* folyó diszkurzusban kétségtelen, hogy leginkább a Kant szövegei felőli interpretáció teszi lehetővé a mű modalitásának értelmezését, mivel ebben a konstrukcióban mutatkozik meg a nem identikus motívumok átrendeződése és a nyitottság jövőorientált funkcióinak hermeneutikai következménye:

valaminek a vége egyben valaminek a kezdetét is jelenti/jelöli.

Éppen ezért az olyannyira elterjedt katasztrofista érvelésekkel szemben Eisemann György olvasata rá tud mutatni arra is, hogy a *Tragédia* modalitását nem feltétlenül a tragizáló látásmód keretei között kell elgondolnunk, hiszen mint írja: „Az abszolútumnak, a mű isteni igazságának szemléleti időbelisége, vagyis a múlt és jelen után a beláthatatlan jövőben való folytatódása tehát ellenáll a tragikus formának, ugyanakkor megnyitja az egzisztencia jövő-aspektusának újabb, más lehetőségeit. [...] Azáltal, ahogy a végső kérdésekre azok megkettőzésével, pontosabban kettősségük viszonylataival ad választ." (104–105.)

Eisemann György Madách-értelmezése a hozzá való kapcsolódási lehetőségek szempontjából is fontos lehet. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy *Az ember tragédiája* a történelemben benne-álló szubjektum létezésének alapszerkezetét érintő kérdéseket implikál, melyek szükségszerűen jövőorientáltak, akkor e szöveg utáni közbejövő beszédek szólamait is játékba hozva

horizont nyílik a Madách-mű hermeneutikai olvasatának.

Mivel a *Tragédia* megalkotottságának fundamentumát egy heideggeri értelemben vett *előrefutás* képezi, ezért a mű történeti szubjektumfelfogása alapján a halálhoz mint egy lehetőséghez viszonyuló lét ontológiai megalapozásához, értelmezéséhez juthatunk. „A halálhoz viszonyuló lét előrefutás annak a létezőnek egy lenni tudásába, amelynek a létmódja maga az előrefutás. E lenni-tudás előrefutó lelepleződésében tárul fel önmaga számára a jelenvalólét a maga legvégső lehetőségének te-

kintetében. A legsajátabb lenni-tudásra kivetülni azonban nem jelent mást, mint önmagát megérthetni az így lelepleződött létező létében, azaz egzisztálni. Az előrefutás nem más, mint a *legsajátabb*, legvégső lenni-tudás megértésének lehetősége, *vagyis a tulajdonképpeni egzisztencia* lehetősége." (*Lét és idő*. 447.) Tehát a halálhoz való előrefutás struktúrája a létezőt saját egzisztenciájának feltárásához és megalkotásához, de ami fontosabb, *megértéséhez* vezeti (ezért lesz szinonim az egzisztencia és a megértés fogalma). Az így értett előrefutásnak két igen fontos velejárója van. Az egyik az *időbeliség* tapasztalata, melyet a létmegértés horizontjaként Heidegger a következőképpen definiál: „Az előrefutásban az ittlét *már a maga* jövője, oly módon, hogy ebben a jövői-létben, ebben a jövőiségben (Zukünftig sein) múltjára és jelenére visszatér. Legvégső létlehetőségében megragadva, az ittlét nem az *időben* van, hanem *maga az idő*. [...] Az időre nézvést mármost ez azt jelenti: az idő alapfenoménje a jövő." (Az *idő fogalma*. 41.) A másik a *történetiség*, a történelmileg lenni kérdése, melyről Heidegger ezt mondja: „*A történelemhez való hozzáférés lehetősége abban a lehetőségben gyökerezik: mi módon képes mindenkor valamely jelen arra, hogy jövőbe futó, jövőt formáló legyen. E tétel minden hermeneutika első tétele.* E tétel az ittlét létéről mond valamit – valami olyat, ami magát a történetiséget alkotja." (uo. 49.) Az említett három fogalom *(előrefutás, időbeliség, történetiség)*, mely (az Eisemann György által nyitott horizontot továbbgondolva) véleményünk szerint a *Tragédia* arkhimédészi pontját képezi, olyan hermeneutikát körvonalaz, amelyet

a létértelmezés
alapszerkezeteként érthetünk.

E körkörös interpretációban, a beépülő és a szelektálódó tapasztalatok nyomán, az elvárási horizont mindig jövőorientált marad; a megértés applikatív aktusában pedig (mivel megértő és megértendő nem választható szét) az értelmező mindenkor másképp képes érteni önmagát. Ezért készíti elő a jövőre való emlékezés ádámi szituációja a történetileg módosuló létkérdések fenoménjét és a szubjektum identitásának folyamatosan átrendezhető-átrendeződő konstrukcióját.

Eisemann György könyvének egy másik jelentőségteljes tanulmánya Ady Endre költészetének újraértelmezésére tesz javaslatot. Ez azért is időszerű (mondhatni líratörténetileg megkerülhetetlen) kérdéskör, mert az ezredvég felé közeledve mintha csökkenni látszana az Ady-líra hatása; pontosabban mintha annak lennénk tanúi, hogy a magyar klasszikus modernség e reprezentánsának versei nem jelentenének továbbírható hagyományt a posztmodernségben. Mindenesetre a kortárs irodalomértés nemigen büszkélkedhet azzal, hogy horizontot tud nyitni az Ady-líra fejleményeire; illetve, hogy valamilyenfajta perspektívaváltás jellemezné e költőiség értelmezéstörténetét. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy

Ady költészetének aktualitása manapság korántsem problémamentes.

Ebbe a diszkurzusba szól bele Eisemann György *A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében* című dolgozata, amelynek egyik előfeltevése a következő: „Tanulmányunk címe [...] a lírai én sajátos időbeliségére, pontosabban időt magába rejtő jellegére utal." (128.) Ady költészetének individuációs mechanizmusa így a „mitikus világérzékelés időbelisége" felől válik értelmezhetővé, azaz „olyan kétirányú időperspektívát teremt, mely az alany őt megelőző és rajta túlmutató dimenzióit is [...] belátni képes, a sorsot létesülése őseredetében és pusztulása utáni távlatában is felfogván." (131.) E dolgozat elsősorban arra koncentrál, hogy az Ady-líra miként szólaltatja meg a görög mitológia emlékezetét; de legalább ennyire fontos, hogy a versekben revelálódó szubjektum funkció-

váltásait tárgyalja az életmű kontextusában. Az elemzés igen jól láttatja azt a keretet, melyben az Ady konstituálta individuum rögzítettsége megmutatkozik. Ugyanis annak ellenére, hogy egyes szövegekben akár más-más szubjektum tematizálódhat (a tanulmány három ilyet említ: eredet, születés-halál fázis, újjászületés), a verstest homogenizációja nem teszi lehetővé a lírai alany költeményen belüli elhajlásait. Vagyis e szövegek nyitottságát korlátozza az én szuverenitásának praxisa (vö. „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga"). S bár Eisemann György érvelése Ady poétikai látásmódjának egy olyan lehetséges értelmezését adja, amely annak történeti elhelyezésére is vállalkozhat („e költészet sok vonatkozásban egyszerre teljesíti ki a romantikus hagyományokat, s nyit horizontot a huszadik századi modernség felé." 148.); nem hagy kétséget afelől, hogy a szimbolizmus eme válfajának jellegzetességeit éppen nem a vers centrumaként játékba hozható én garantálja. És itt kell visszautalnunk a tanulmánynak arra az alapgondolatára, mely szerint a tárgyalt alkotások interpretálhatósága

hagyományfüggő eljárásokat léptet életbe.

Meggyőződésünk szerint ugyanis Ady költészetében megfigyelhető egy olyan tendencia, amely problematizálja a versek beszélőjének tradícióhoz való viszonyát, s ebből a szempontból e líra korántsem tekinthető egységesnek. Ha abból indulunk ki, hogy a modernség attitűdjének egyik legmarkánsabb jellemzője „a jelen heroizálására irányuló akarat" (Foucault), mely a jelkörnyezet radikális elutasítását vonja maga után; akkor könnyen arra a belátásra juthatunk, miszerint a hagyomány – mivel egyetlen perspektívából belátható e szisztéma alapján – homogén formációként exponálódik a modernség tudatában. Azonban Ady kései lírájában megjelenik egy olyan látásmód, amely differenciálni képes a múlt különböző (megszólítható vagy nem megszólítható) rétegei között. Vagyis a tradíció monolit képződményként való elgondolásával szemben (pl. *A magyar Ugaron*) feltűnnek azok a jegyek Ady poétikájában, amelyek a múlt szerkezetét összetett szisztémaként je' 'tik meg. Példaként említhető *Az eltév lovas* című vers, amelyben a múlt kétarcúságának antropomorf (a lovas alakja) és dezantropomorf (a vegetáció, illetve a rémek) összetevői közötti distancia az utóbbi dominanciáját mutatja, bizonyítva: a tradíció bizonyos elemeinek elvesztése (a kondíció hiánya) a történelem állandó identikus ismétlődéséhez vezet. A tradíció kiiktathatatlanságának tapasztalata itt már más kérdésiránnyal társul, hiszen eszerint maga a múlt képzete válik többértelművé. E logika tehát már nem abból indul ki, hogy „ami mögöttünk van" az lezárt képződmény, hanem abból, hogy alakítható, a jelen által befolyásolható; fenntartva azt a játékteret, amelyben kiépülhet annak hatása (a vers látásmódja szerint ez egyben azt is jelenti, hogy a mindenkori „most és itt" ugyanígy kiszolgáltatottja az időnek, azaz a jövőből is történő formáció). Tehát az Eisemann György tanulmánya által felvázolt alakulástörténet nem csak az Ady-líra kontinuitására nyit horizontot, hanem szükségképpeni vaksága által e poétika „devianciáira" is fényt derít. S ezen a ponton óhatatlanul felmerül a kérdés: az öröklötten „Ady szimbolizmusa" címszó alatt tárgyalt alakzatokat nem kellene-e inkább a retorikai eljárások körébe sorolni és élesen elhatárolni e költőiség tematikus rétegeitől (vö. pl. „magyarság problematika", „mégis morál", „kuruc versek", „istenes versek", „forradalmi versek", „létharc versek" stb.). Ez utóbbiak ugyanis inkább allegorikus megfeleltetései annak, amit értelmezőik szimbolizmusként vélnek meghatározni, vagyis

redukálják a költői nyelv figurativitását.

Eisemann György dolgozatát olvasva annyi mindenesetre bizonyosnak látszik,

hogy az Ady-líra tapasztalatának megújulása eleve rá van utalva a hozzá való viszonyulási lehetőségek kritikai önreflexivitására. Hiszen ahogy a szerző gondolatmenetének legelején fogalmaz: „keveset tudunk arról, hogy mit is jelent itt voltaképpen az »alanyi létmód«, hogyan revelálódnak »élményei«, min alapszik egyáltalán a lírai én manifesztációja. Tehát nemcsak a tárgyhoz való viszony a fontos, mint a lírai szemlélet perspektívájából adódó spontán-közvetlen tematizálás kerete, közege. Hanem az is, hogy e viszony teremtője, a líra énje, ezen belül milyen formában alkotja önmagát, ama bizonyos alanyi természetét." (128.) És éppen ezért zárulhat az alábbi nyitott válasszal e fejtegetés: „Az Ady-líra gazdagsága még számos felfedezésre és további árnyalásra adhat alkalmat e téren." (148.)

A könyv zárótanulmánya *(Jelek az apokalipszisről)*

több szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel.

Már maga az a tény, hogy többnyire a mítoszi gondolkodás árnyékában mozgó interpretációk kontextusában jelölődik ki a posztmodern próza egyik kanonikusnak tekinthető művének értelmezése, rendkívül szerteágazó kérdéseket vet fel. Hiszen éppen *A rózsa neve* című Umberto Eco-regény az egyik „legfrissebb" példa arra, hogy az intertextualitás akkor is specifikuma lehet az irodalmi beszédnek, ha az esetlegesen konstituálódó befogadói szólamok nem részesednek a szöveg mögött nyíló szövegek tapasztalatából. Eisemann György elemzése elsősorban a műben tematizálódó jelfejtési stratégiák és a detektívhistória logikai játéka közötti összefüggésekre koncentrál: „A bűnesetek nyomozása és a bölcseleti jelleg [...] egymást feltételezik a regényben. [...] a nyomozás története a gondolkodás és a bűnösség kapcsolatáról szól. Arról, hogyan válik le a logika a logoszról, hogy merőben technikává legyen, s ennek nyomán hogyan függ össze a konkrét bűneset a bűn metafizikumával, a nyomozás a megismeréssel, az eredményes leleplezés az igazsággal stb. [...] Az ismeretlen kutatásának elvi kérdései ekvivalensek lesznek a bűnüldözés dilemmáival." (198.) Bár a tanulmány megemlíti a regény intertextuális eljárásainak sokrétűségét (mindenekelőtt *A rózsa neve* és *A varázshegy* párhuzamaira utal), ezen a ponton újabb kontextusok rendelhetők az Eco-műhöz. Jauss hívja fel a figyelmet arra, hogy „Mint [...] *A rózsa* nevében vagy Hildesheimer *Marbot*-jában, úgy Pavić művében is [...] el van törölve a szokásos határvonal a fikció és a realitás között" (*Wege des Uerstehens.* 260.). Ezzel függ össze az is, hogy a *Kazár szótár* és Eco regénye egyaránt összekeveri a fikciót és a történelmi bizonyítékokat. Mindkét alkotás történeti dimenziókat nyit fel és középkori hitviták emlékezetét írja újra, melyről Jauss a következőket mondja: „a hitvita a nagy ideológiai mozgalmak keletkezésének ellenpólusán áll. A kezdetnek az a nyitott játéktere, amelyben egy új eszme nem jelentheti ki egyszerűen igazságigényét, hanem beláthatóvá és más eszmékkel szemben érvényesíthetővé kell tennie, már nem létezik. A hitvita véghorizontot feltételez: lezárt igazságot és a vallási tan szilárd alakját. Itt már nem keresik sokáig az igazságot, hanem kijelentik a bizonyosságot. Itt a vallási tartalmak dogmákká lesznek, amelyek elvitatásától nem jobb okok tartanak vissza, mint az eretnekség gyanújának elkerülése. Mihelyt minden párt már csak a saját vallása uralmának kiterjesztésére vagy védelmére gondol, az egyedül üdvözítő hitnek vakká kell lennie a mások vallásával szemben." (uo. 253–254.) A hitvita tehát a vég olyan figurációjaként értelmezhető, amely

dialógusellenes s így nem teszi lehetővé az igazság módosíthatóságát,

hanem rögzíti azt egy vagy több perspektívában. A *Kazár szótár* és *A rózsa neve*

azonban (bár más-más módon) azt a folyamatot beszéli el, amelyben megkérdőjeleződik a hitbéli igazságok egyeduralma. Mindkét regény érvényteleníti a dogmák eleve eldönthetetlen harcának kérdésirányait: átjátssza a dolgok elbeszélhetőségét egy kriminarratívába. Ezáltal nem csak a populáris regiszter és a magas irodalom szimbiózisát idézi elő, hanem *a világtudat végső alakjának ideáját ironikusan feloldja.* Éppen ezért (s itt határozottan vitába szállunk Eisemann György végkövetkeztetéseivel)

A rózsa neve nem az apokalipszis bekövetkeztével,

hanem annak új, nem végként definiálható értelmezési lehetőségével zárul *(Utolsó lap).* (Ezt támasztja alá többek között a könyvtár szövegeinek hatástörténetére való utalás is.) Talán nem meglepő, hogy a posztmodern próza legnagyobb hatású szövegeinek jelentős hányada (Pavić és Eco itt tárgyalt alkotásai mellett mindenképpen ide sorolható Ransmayr *Az utolsó világ* című regénye is) éppen a vég figurációjának retoricitására játszik rá: *miközben az olvasó számára elzárja* azt a *világot, mely a véget elvárhatóvá teszi, horizontot nyit egy másikra, mely az utolsó igazságok ideiglenességét állítja.* Eisemann György tanulmánya szerint Eco műve „túlmutat esztétikájának törvényein és határain – s ennyiben, bár minden iránymutatás nélkül, de mégiscsak transzcendens vonatkozású." (210.) Az előbb elmondottak alapján azonban látható, hogy Eco poétikája az instanciák relativálását éppúgy, mint a transzcendens értékképzetek leépítését belekalkulálja mű és olvasó dialógusába. Nyitottsága tehát inkább diszkurzív tapasztalatként, mintsem (Eisemann György zárószavát idézve) „misztériumként" válik körülírhatóvá.

És ha már ez idáig többször a vég alakzatairól esett szó, talán időszerű e recenzió zárlatát is e kérdéskör figyelembevételével megfogalmaznunk. Vessünk tehát egy pillantást Eisemann György könyvének hátlapjára. Kétségtelen, hogy a paratextusban nem szokás vitába szállni az írások állításaival. Éppen ezért „a transzcendencia lángjának" (34.) fényében és az Individuum est ineffabile (60.) tételének vonzásában fogant ajánló sorok szerint „Eisemann Györgyöt a középnemzedék egyik legkiválóbb irodalomtörténészeként kell számon tartanunk". A vég eme figurációjának itt valóban követhető a retorikai teljesítménye. A kötet összefoglaló méltatása azonban

olyan jelölősor lesz, amelynek jelöltje elillanni látszik

– a szerző „Művének alcímében mindent elmond az esszék motivációjáról s ehhez aligha kell hozzátenni valamit is". Nos, valóban nem kell, hiszen a korpusznak egyszerűen nincsen alcíme. Az azonban már vitatható, hogy e hely beszélne a tanulmányok motivációjáról. E kérdést relativálva inkább azt írhatnánk az *Ősformák jelenidőben* végére: *Itt nyugszik az az olvasó, aki sohasem fogja felütni ezt a könyvet. E helyt mindörökre holt. Lezáratlan alkotás, sokféleképpen lehet olvasni, a jövőben újabb írói, folytatói és kiegészítői akadhatnak.* (Orpheusz,1995.)

H. Nagy Péter

Kulcsár Szabó Zoltán Oravecz Imre kismonográfiájáról

Kulcsár Szabó Zoltán Oravecz Imre költészetéről szóló kismonográfiája 1996-ban jelent meg a Kalligram Kiadó *Tegnap és Ma (Kortárs magyar írók)* sorozatában. A valamivel több mint kétszáz oldalas kötetet előszó és egy hosszabb bevezető tanulmány nyitja meg. A főszöveg Oravecz Imre köteteinek értelmezését adja. A zárórész Oravecz vázlatos életrajzát (bio-bibliográfia), műveinek és a szekunder irodalomnak jegyzékét, és a költő néhány fényképét tartalmazza. A kismonográfia így a sorozatban eddig megjelent kötetekhez hasonlóan felépítésében is határozottan elkülönül az írói-költői életműveket bemutató kötetek (Magyarországon eddig) uralkodó típusától, a biografizáló, regényes összefoglalásoktól. A főszöveg következetesen kerüli az életrajzi utalásokat, az irodalmi anekdotákat, forrásai tudatosan megrostált, kritikával kezelt tanulmányok, esszék. Kulcsár Szabó Zoltán nem próbál összefüggéseket felállítani a szövegek és az ember között, és

kizárólag a művekre, az irodalomra koncentrál

(utóbbi alatt természetesen a szerző tág irodalomfogalmát értve).

Az író az előszónak fülszövegként is közölt részében explikálja azt a szellemtudományok közfelfogásában az utóbbi időben senki által meg nem kérdőjelezett tételt, hogy: „egy interpretáció csak részleges és kontextushoz kötött igazságpotenciállal rendelkezhet." Ennek a (/majd/nem) mindenki számára nyilvánvaló megállapításnak az ilyen erőteljes hangsúlyozása talán jogosan ébreszti fel az olvasóban a kérdést: vajon melyik ez a bizonyos kontextus a jelen monográfia esetében. Kulcsár Szabó Zoltán azonban erre vonatkozólag már nem igazít el minket olyan gyorsan, így a kötet olvasásához többször is járul valamifajta határozatlan irodalmi érzés: vajon jól értem-e, amit a szerző mond?, én is abban a kontextusban vagyok-e, mint a szöveg?

A *Kontextusok* című fejezetben Kulcsár Szabó Zoltán részben az előző kérdésekre is válaszolva az irodalom történeti felfogásának és leírásának jogosultsága mellett érvel, és kritizálja a diakronikus horizontot elvető felfogásokat. A német hermeneutika fogalmaira támaszkodva

határozottabban körvonalazza saját preszuppozicionális hátterét.

(„...a történeti tapasztalat irányítja az olvasást", „az irodalom története ... a recepció, az olvasás története".) E fejezet komoly

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 1996
208 oldal, 550,- Ft

elméleti apparátust felvonultatva vázolja a modern és a posztmodern mibenlétéről vallott jelentősebb felfogásokat, és a hetvenes évekre végbemenő „episztemé-váltás" irányait, erővonalait. Ezzel kapcsolatban Kulcsár Szabó Zoltán párhuzamot von a szellemtudományok és az irodalom megújulása között, a nyugat-európai környezetben eddig a fordulatig datálva a (lírai) modernséget. Bár definícióval (a téma szempontjából hagyományosan) nem szolgál, mind pozitív, mind negatív kategóriákkal érzékletesen határozza meg a modern legfőbb vonásait. Érdekes, hogy a szerző itt nem utal újra az irodalom történeti felfogását elutasító nézetekre, bár korábban körvonalazott koncepciójának elvben következménye lenne, hogy ezek preszuppozíciói analógak a modern (vagy a modernt meghaladó?) szépirodalomével. Így az ahistorikus elméletek tagadása, és a szépirodalom (automatikus) elfogadása (sőt legitimációja) között feszültség keletkezik, tekintve, hogy az ellentétes reakciót azonos képletek váltották ki: Kulcsár Szabó Zoltán nem tudja/akarja hasonló olvasási stratégiákkal értelmezni az írott korpusz e két komponensét. A fejezet sok szempontot felvonultatva mutatja be a modernségből kivezető utakat (concrete poetry, confessional poetry, új szenzibilitás), és jelöli a modernség utáni (de nem posztmodern) irodalom egyes vonásait. A világirodalmi kitekintés után Kulcsár Szabó Zoltán hasonló szerkezetben foglalja össze a modern magyar líra főbb vonásait és időhatárait, illetve az ezeket áttörő újító kísérleteket (Weöres, az Újhold-költészet, Tandori, Petri, Oravecz fellépése).

A következő öt fejezet már szigorúan Oravecz Imre költészetével foglalkozik, és részletesen tárgyalja a *Héj*, az *Egy földterület növénytakarójának változása* köteteket, a *Hopi verseket*, az *1972 szeptembert* és a már megjelent *Szajla-verseket*. A *Héj* kötetről Kulcsár Szabó Zoltán megállapítja, hogy az még erősen különbözik Oravecz későbbi műveitől. Interpretációja a *héj* kép asszociatív jelentéseit érinti, és a kortárs magyar irodalom más szövegeiből (Tandori, Petri, Esterházy írásai) vett példákkal illusztrálja megfigyeléseit. A kötet értelmezésekor

a töredékes-kihagyásos (vers)építkezés, az objektivitás és az asszociativitás

fogalmaival dolgozik. Értelmezési stratégiájának (melyet a többi kötet interpretációjakor is követ) centrumában az emlékezet struktúrája, az én versekben rögzített helyének időviszonya (a *Héj* esetében előidejűsége) áll. Előbbiben találja meg Kulcsár Szabó Zoltán azt a szálat, mely Oravecz összes kötetén végigvonul, vissza-vissza tér, és mely alapján az egyes kötetek szét is választhatók. A *Héj* esetében „az emlékezés a legfőbb megismerési műveletté válik", „az időtapasztalat a múlt köré szerveződik". Kulcsár Szabó Zoltán kiemeli a kötetkompozíció szerepét (a töredékesség ellenére) az egyes versek olvasásakor, és az énnélküli megnyilatkozási formát.

A *Költészet a láthatáron* című fejezet az *Egy földterület növénytakarójának változása* című kötettel foglalkozik, és azt kifejezetten a paradigmaváltás dokumentumaként exponálja. Oravecz elfordul a modernség poétikájától, antipoetikus szövegek, epikus és prózaversek születnek tollából, vagy az eurocentrizmust megtagadó haikuk. Kulcsár Szabó Zoltán (és a kortárs kritika) kiemeli ezeket az idegen nyelven írott szövegeket, mint a civilizációkritika darabjait. A *Héj* elemzéséhez hasonlóan itt is feltűnik egy motivikus asszociatív elem, az *út*, mely

egyszerre a célhoz eljutás médiuma és maga a cél.

Az emlékezés-struktúra itt is meghatározó kódként értelmeződik: a konstruált emlékezet-múlt kerül a centrumba. A versekben megjelenő én-képre vonatkozólag Kulcsár Szabó Zoltán Oravecz radikális újítá-

sának nevezi a kötetben felismerhető, önmagát visszavonni képes szubjektumot.

A nyelv mint mítosz című fejezet az 1983-as *Hopik könyvéről* szól. A szerző a mítoszkritika szempont és fogalomtárával interpretálja a szerinte konstruált múltként tételeződő nem létező, de valóságos világot. Utal a nyelvteremtés és a nyelv általi teremtés aktusának önreflexív jelenlétére, e kettő interferenciájára; az olvasó számára a szövegen keresztül kínált önidentifikációs képletet a mítoszba való belépésben határozza meg. Kulcsár Szabó Zoltán megemlíti még a kortárs kritika önellentmondásait a szövegek esztétikai dekódolásával kapcsolatban, igaz, megoldással nem szolgál. A szerző a *Hopik könyve* (mely szerinte az új szenzibilitás egy változatát szólaltatja meg) poétikai kódjaként a monoton ritmikát és a gondolatritmust emeli ki.

A lírai én (ki)alakulásai című fejezet Oravecz Imre gyerekverseit *(Máshogy mindenki más)* tárgyalja. Kulcsár Szabó Zoltán

felveti a gyermekversek esztétikai megítélésének, értékelésének problematikus kérdését is.

A kötet fő témáját – hasonlóan a *Hopik könyvéhez* – a nyelvhasználat, a nyelvalkotás kérdésében, a nyelv határaiban jelöli meg. A fejezet második része *A tettenért emlékezet* alcímmel az *1972 szeptember* című kötettel foglalkozik. Kulcsár Szabó Zoltán a kritikával összhangban e kötetet tartja Oravecz legfontosabb alkotásának, a modern poétikát meghaladó líra jellemző darabjának. Az interpretáció első kérdése a kötetet alkotó versek műfajiságára irányul: a lírai epikus prózaversek a műfajhatárok elbizonytalanításával az olvasási stratégiák megváltoztatását sürgetik. A *Héj* poétikai elveihez visszatérve itt ismét jellemző a töredékes szerkesztésmód. Az Oravecz prózavers sajátságai a monologikus körmondat, a deretorizált, zárt struktúrájú, tárgyát megteremtő (az *1972 szeptember*-ben személyes) beszéd. Az emlékezés, a múlt le- és átírása itt is központi helyet foglal el. A múlt újrateremtése folyik, mert a jelen(beli) reprezentációja lehetetlen. Elemzésében Kulcsár Szabó Zoltán az elbeszélő igazságosságra, pontosságra törekvő műveleteinek körülményességéből

az elbeszélő megbízhatatlanságára következtet,

vagyis a két idősík közé ékeli be azt a választékot, amit talán egyszerűbb volna az elbeszélő és az olvasó (vagy akár az elbeszélő és az „implied author") közé lokalizálni. A szerző hitelesen és részletekbe menően bontja ki az emlékezet sémára épített interpretációját: szerinte az emlékezet már önmagát teremti újjá (és természetesen a múltat is), amennyiben az eredethez elérni képtelen(ség); a szubjektum saját identitását is a visszaemlékezésen keresztül konstruálja. Kulcsár Szabó Zoltán az eredethez el nem jutó emlékezés motívuma alapján az *1972 szeptember* egyik fő szervező elveként szerepelteti a *hiányt*, némileg talán túlzásig fokozva ezt a tetszetősen koherens képletet. „A jelen értéktelen és lényegtelen állomása a beszélő életútjának..." írja, és példaként említi a kötet címadó versében felbukkanó önkielégítés motívumát, mint negatívan meghatározható aktust. Talán nem jogtalan a felvetés: a nyelvi teremtés és a nyelvteremtés, a múlt és a jelen megalkotása – legalább annyira, mint a hiányét – hordozza a túltelítettség képzetét is, a túlcsordulását, mikor a jelen annyira megterhelt, sűrű, hogy

teremteni is tud éppúgy eredetet, ahogy jövőt is

(„...csak jövő lesz"). A fejezet harmadik része az autorizáció állomásait idézi fel, ezzel a zárófejezet *(A személyesség diadala?)* is részletesen foglalkozik.

A *Szajla-versekről* szóló fejezet alkotás folyamatában lévő ciklust(?), kötetet(?) elemez, és reflektál is saját beszédhelyzetének problematikájára. A *Szajla-versek* alap-

stratégiája is leírható az emlékezési struktúra alapján: a szülőfaluhoz való visszatérés és a szülőfalu nyelvének használata (megalkotása) kapcsolja össze a korábbi kötetekkel. Az elemzés a versek motivikus, asszociatív mezőjének bemutatására is kísérletet tesz. A szerző által kiemelt motivikus centrumok az *erdő* és a *sírok*. A hangvétel a megszokott monoton rezignáció, a szerkezet a zárt körmondat.

A zárófejezetben Kulcsár Szabó Zoltán összefoglalja elemzése tanulságait, és reflektál más kritikai írásokra. Utolsó kérdése Oravecz posztmodern besorolására vonatkozik: a szerző a modern poétikát meghaladó, de nem posztmodern lírának nevezi Oravecz Imre költészetét, mely „a különböző hagyományok által kondicionált esztétikai elvárások számára is beszédképesnek és egyben megszólíthatónak tűnik".

Ezt Kulcsár Szabó Zoltán kismonográfiájáról is elmondhatjuk. A könyv szerkezete világos, logikusan felépített, arányos. Az elméleti alapvetés széleskörű, az idézett források között megtaláljuk Maturana, Derrida, Hassan, Jameson, Gadamer és sok más elmélet és irodalomtörténet-író szövegeit. Hasznos és indokolt a világirodalmi kitekintés, összehasonlítás, és a hazai kritikai visszhang ismertetése. A kritikának ki kell fejeznie hiányérzetét a szoros értelemben vett szövegelemzésekkel kapcsolatban, hiszen – bár Kulcsár Szabó Zoltán minden kötetből sok címet felsorol és bőven idéz is – önmagában megálló verselemzés egy sincs a kötetben. Ez annál is meglepőbb, mivel többször az éppen vizsgált kötet legjobbnak ítélt verse, prózaverse teljes terjedelemben is idézésre kerül, sőt a szerző még „tipikus Héj-versről" is tud. Az egyes kötetek mégoly kimerítő elemzéséhez is tudott volna valamit hozzátenni egy-egy vers pár oldalas interpretációja. A kötetelemzések egyébként nagyon jók, Kulcsár Szabó Zoltán kérdésfeltevései, szempontjai izgalmasak, az emlékezés-struktúra köré szerkesztett értelmezések problémacentrikusak, és főleg eredményesek.

Medgyes Tamás

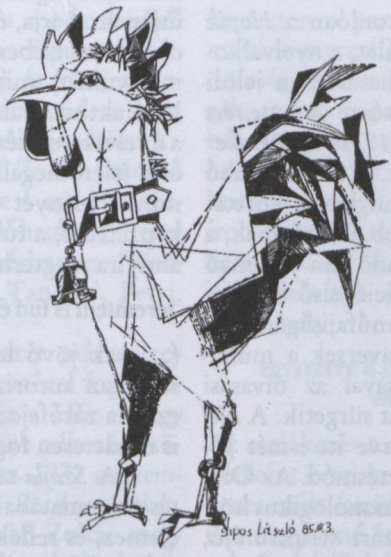

SIPOS LÁSZLÓ: KAKAS II.

Sándor Iván: Tengerikavics

„Meglátta munkájának hatástalanságát, ám ez a látvány nem ejtette kétségbe, ellenkezőleg, fölszabadította.*"*

(Sándor Iván Bibó Istvánról)

Az írástudók árulása – Julien Benda könyve, Babits Mihály korszakos jelentőségű tanulmánya – máig időszerű problémát vet fel. Babits Mihály arról ír, hogy amikor nagy az ember mondanivalója, önkéntelenül szerény lesz, visszafogja szertelen gondolatait. Lelkiismereti, erkölcsi kérdéseket tett fel, és a pártokhoz, csoportokhoz való tartozás kérdésességéről vallott. A szellem emberének – tette hozzá Babits –, az írástudónak mindig felül kell emelkednie az egyes tényeken, az esetlegességeken, és ezekkel szemben az általánosra, a tiszta erkölcsre, a logika tekintélyére, az igazságra kell figyelnie. Majd később, 1930-ban Babits és Ezüstkor című tanulmányában fájdalmasan vette észre, hogy „tornyunk sem véd többé", „barbár erők feszülnek körülöttünk a sötétben. Érett vulkánon áll a mi palotánk..." Akkor már valóban gyilkos gázok forrtak a laboratóriumokban, és „gyilkos ideológiák a lelkekben". Sándor Iván évtizedekkel később válaszol és folytatja Az írástudók árulása vitáját a *Karácsonyi szövegrétegek* című kötetében 1993-ban. Sajnálatos az, hogy a hat évtizeddel korábban felvetett kérdések napjainkban is élő problémák, hiszen állandó politikai és gazdasági válságban élünk,

s rész- és csoportérdekek állandó feszültségben tartanak mindnyájunkat.

Olasz Sándor amikor Sándor Iván esszékötetét elemzi, felveti azt a kérdést, hogy az írástudók nemcsak akkor válnak árulóvá, ha a „politika arénájában" tevékenykednek. Babitsra hivatkozik joggal, aki a következőket fogalmazta meg: „Az »áruló« írástudó tehát nem avval lesz áruló, hogy lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujja mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra." A szellemi élet napjainkban még mélyebb válságba süllyedt, és az új, a felelős, az erkölcsi értékekre alig figyelnek. Tágabb értelemben „vigasztalónak" érzi Olasz Sándor azt, amit Bibó Istvánról mond Sándor Iván: „Meglátta munkájának hatástalanságát, ám ez a látvány nem ejtette kétségbe, ellenkezőleg, *fölszabadította.*"

A Tengerikavics – Sándor Iván eredeti és értékes regénye, mely különös esszé-elemekkel fonódik össze. A mű egyértelműen a regény műfajához kötődik: félig én-regény, az író sorsát követjük például a nagyapja halálától a közelmúltbeli kiskunhalasi látogatásig. De félig családregény, hiszen nyomon követjük a család sorsát apjától Anci néniig, nagynénjéig.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1996
210 oldal, 690,- Ft

Harmadsorban a regény

meghatározott idősíkok közötti cselekményrészletekből épül fel,

a múlt századtól a mostani századvégig. Közben a modern regény sajátos idősíkjának felbontásával a lehető legtermészetesebben él: a főhős-író a jelenből kiindulva jut el az amstelveeni nagynéniig, a kilencvenéves Ancihoz. S ekkor hirtelen kb. fél évszázadnyi időben lép előre és vissza, idéződik fel egy korábbi esemény egy fénykép kapcsán élőszóban, emlékezve. Ez a „modernség", ez az ún. időrend-felbontás nem felesleges, külsőleges, formai játék, hanem az önvizsgáló regényforma természetes megoldása. Az író, a regényhős a valóságos jelenben indul el Kiskunhalasra, a Bibó István Gimnázium avatására, a tudományos tanácskozásra, előadásának megtartására. Ebből a konkrét jelenből lép vissza a múltba, a temetőben lévő kövek évszámait kutatva. Hirtelen egymásután a maga lelkiismeret-furdalásos, jelenbeli önvizsgálatából lép vissza az 1848-as időbe, a maga *A futár* című regényéhez, az anyakönyv múlt századi adataiig, a Kaddisig, a régmúltig. A regény utolsó fejezetében, a „Most mondd a neved..." címűben az 1995 decemberében, a hatvanas évei közepén járó férfi (azaz az író) „valaminek a végére ér", „befejeződik számára az idő birtokbavételéért folytatott küzdelem". Ez a befejező regényfejezet világosan elkülönülő és természetesen eggyéváló szakasz: egyrészt a kiskunhalasi látogatás jelen idejében, másrészt a múltat idéző gyors váltások (1944, 1946, 1935, 1914, 1848, 1894 stb.).

S egyértelműen regényre jellemző sajátosságok keverednek esszészerű elemekkel.

A Kiskunhalasra utazó író eltűnődik a maga utazásán, a tágabb értelemben vett útján, a regényforma megtalálásán és maga képére formálásán, az idősíkok váltásán: „Miféle mechanizmus őriz meg, hív elő egy-egy arcot? Mitől mutat a belső kamera valamit hosszan? Mitől ugrik át másokon?" S mint a költészetben gyakori vizuális elemmel, most ő is, a prózaíró is más betűtípussal emel ki egy szót: „Kapcsolat." Igen, a kiskunhalasi anyakönyv és temető adatain elgondolkodva veti fel a „honnan?", a „mitől?" stb. kérdéseket, vall Bergson időszemléletéről, Goetheről, Spinozáról, Schopenhauerről stb. „Arra gondolt, hogy most megírta, amit a sorsa alakulásáról megismert, és néhány nap múlva még leírja majd ennek az utazásnak a történetét is, de kevesebbet mondott el annál, mint amennyi az övé, amit el kellene még mondania. Csakhogy a folyamatosan múlttá váló életébe már aligha fér bele mindaz, aminek a megragadására vágyik."

A regény szerkezeti felépítése határozottan eredeti: a már említett önvizsgáló, családjának tagjait bemutató regény – mint az előbb is említettük – esszé-elemekkel bővül. Sándor Iván maga is utal arra a regény végén, hogy korábbi műveiből, kötetben megjelent

esszéiből, írásaiból könyvébe illesztett néhány részt.

A harmadik fejezetben a Károly bácsi tragoncája című részben a családi fotóból indul ki, majd áttér az utolsó minisztertanács 1849. augusztus 11-i ülésének ismertetésére, melyet Aradon tartottak. „Az ülésen a kormányzó közölte Guyon jelentését a temesvári csata végeredményéről, és aztán előadta, miképp ezen szerencsétlen csata után többé lehetetlen a kormányt eddigi alakjában és egy meghatározott helyen tovább folytatni..." Ezt a részletet Vukovics és Horváth Mihály 1850 márciusában a Kölnische Zeitungban megjelent nyilatkozatból vette át. A Kossuth–Görgey párharc, a közöttük kialakult feszültség és ellentét – Vukovics emlékezését olvasva újra előkerül, kicsit más nézőpontból, s most maga az író, Sándor Iván folytatja a gondolatsort: mennyiben volt „ka-

tasztrofális" a forradalom vezérkara és a katonai vezetés közötti szakadás? Vukovics bizalmatlan Görgeyvel szemben, s az író történelmünk más korszakaiban meglévő „lezáratlanság," „zsákutcába is vezető kényszerűségek" létét is felveti. Vagy a regény első fejezetéhez, az 1940-es évekhez, a diákkori emlékekhez, Komlós Aladárra való emlékezéshez természetesen illeszkedik a világháború doni eseményeinek felidézése, a Kállay Miklós-beszédek dokumentumaival, háttér-magyarázatokkal. („A sebesültek zöme már az anyaországba érkezett. Ezek száma: 15500 fő.") A korábban családi vonatkozású regényrészlet így folytatódik a korban, témában logikusan idekapcsolódó szakasszal, kommentárral: „Mit jelenthet egy ilyen szám a korabeli újságolvasónak? Elsősorban azt, hogy *nem az összes* sebesült érkezett meg, csak a *zömük*". S így a „zöm"-höz hozzá lehet adni még sokat, a hivatalos adatok „szépítenek", s a veszteség tragikusan nagy. Ehhez a regényrészlethez, kordokumentumhoz fűzi az író a Magyar Csillag 1943–1944-es számaiban olvasható vitát a nemzeti önismeretről, Illyés Gyula, Balogh József, Keresztury Dezső véleményét idézve. Ezt folytatja Radnóti versrészletével, Bibó István tanulmányával a zsidókérdésről és Lajtos Árpád emlékezésével. (A budai Várban, a vezérkarnál „a legnagyobb meglepetésemre semmiféle izgalmat nem találtam, teljes békehangulat uralkodott ott a beosztott vezérkari tisztek között..." vallotta Lajtos Árpád.) A Nagymamát elénk varázsoló részt (2. fejezet) folytatja Borowski, a lengyel író koncentrációs táborbeli és börtönélményeivel. Az Auschwitz felé haladó vagonokba zsúfolják őket, szökni próbálnak, gépfegyverrel lövik őket. Az emberkupac alján reménykedik, hátha nem őt találják el elsőnek.

A táborokat túléli, író lesz,

vall meghurcolásairól – mint tanú, mint túlélő a Gestapo elembertelenedett „mechanizmusáról": „...kommandókban vonultunk munkára. Zenekar adta lábunk alá az ütemet..."

Az író élete és munkássága ezer szállal kötődik az irodalomhoz, más írók műveihez – még regényírás közben is. Sándor Iván Tengerikavics című regénye elé Rilkemottót tesz: „Várni kell, hogy emlékezni tudjunk ismeretlen tájak útjaira, váratlan találkozásokra, a búcsúzás percére, napokra, a szülőkre..." A véletlen iskolai évek Komlós Aladárhoz vezetik el: Ő hallja, értékeli először az ifjú diák írását, mely egy éhhalál előtti szegény emberről szól. Másutt a pesti cipészműhelyt Füst Milán világához hasonlítja. A tiszaeszlári perről írva Eötvös Károly *A nagy per* című könyvéből idéz. A különböző szövegrétegek egymásra épülésekor Ottlik Gézára hivatkozik („Minden megszakad, félbemarad, tépné ki magát belőlünk. Hát fordítsd el a fejed. Forduljunk el. Amikor a valóság széttépi folytonosságodat, iszonyattal és elborzadva fordítsd el tekintetedet..."). A szövegrétegek, az emlékképek kapcsán Mándy Iván jut eszébe, Párizsban járva Nemes Nagy Ágnes szavai Rilkéről, Alain Resnais filmje, *A háború vége* kapcsán Jorge Semprun, a század infernójáról Lengyel József művei stb. Itt az Auschwitz-világ és a Gulag-világ pokoljárásakor indokoltan elidőz az író Lengyel József írásainál, az *Elejétől végig*ből idéz: „A téli pirkadatban kísérnek bennünket a táborból. Megyünk: szálas, kemény arcú lettek, széles hátú oroszok, keskeny vállú kínaiak, nagy fejű, görbe lábú burjátok és örmények, zsidók, mindenféle népek." S Lengyel József álmainak mélyrétegében mindig ott él a börtönélet: „Állandóan visszatérő álmom: letartóztatnak, börtönbe visznek, és én tudom, hogy ezt a börtönt már nem bírom ki..." (1969. VII. 22.) És aztán az erdélyi tolerancia, Sütő András útijegyzete, az *Álomkommandó* drámája, az auschwitzi tizenkettedik Sonderkommando gyorsan levert felkelése idéződik fel benne. Később pedig a regény-

formán tűnődve Beckett szavaira hivatkozik a Proust-esszéből.

Ezen önvallomásos családregényben legfontosabb az „én", a „ki vagyok én" keresése, a „benső kamera" pásztázása. A kötetben is és

a regényszövegben is családi képek kerülnek elő,

közelhajol a fénykép alakjaihoz, kinagyítja őket. Sándor Iván maga emeli ki „belső történetének" első képsorát: nagyapja halálát. Valami „megérthetetlen" kezdődött akkor. Egy nyíló-csukódó ablakszárny „folyamatos látványa" él benne. Az író felnőttként visszajár gyermekkora színhelyeire, felidézi családtagjait. Anyja barna szemének csillogását látja, kilencvenéves nagynénjét látogatja meg Amsterdam kertvárosában. Nem tudja elfelejteni azt a pillanatot 1944 nyarán, amikor a nyilasok ajtóbetörésére ébredt Nagymamája, s ott ült a dívány szélén megdermedve, soványan, hálóingben. S azt sem, amikor a Dohány utcai templom kertjében megtalálják Nagymama sírját. Emlékképek élnek benne: a szülei által emlegetett „filléres vonatok", Károly bácsi targoncája, apja ismeretlen kiskunhalasi szülőházának képzeletbeli földes konyhája, a sárga csillag és az üldözöttség, a párizsi Café Luxembourg terasza. És ahogy Proust regényében a madelaine sütemény íze teázás közben, úgy az ő párizsi kávéjának gőzölgése a régi közös kávézásokra emlékezteti. De súlyosabb emlékek is feltolulnak benne: 1952-ben katonáskodásakor meghurcolják, munkaszolgálatos lesz „regényírás" bűntette miatt. Ezzel ellentétben feledhetetlen időszak az, amikor a Jövő Mérnöke című egyetemi lap szerkesztője 1956 októberében. És október 23-án a Bem-szobornál múlhatatlan emlékkép: „Tánczos mellett Sánta Ferenc, az író áll. Ketten egymásra pillantva énekelnek. Ez nekem jelképes erejű. '56 egyik főszereplője és Sánta Ferenc, az író, akkor a vallási, faji, hagyománybeli, netán politikai különbségeket nem érzékelve, együtt éneklik a Bem-szobor alatt a Himnuszt."

Sándor Iván féltetten őrzött emlékei, olvasmányai tükrében regényben-esszében vallva, szorongva a Németh László-i „hídszellemet" építi.

Szekér Endre

Júniusi számunk tartalmából:

BERTÓK LÁSZLÓ, BOGDÁN LÁSZLÓ, SZÖLLŐSI ZOLTÁN, VERESS MIKLÓS versei,

FERDINANDY GYÖRGY, GÁSPÁR B. ÁRPÁD prózája

Mai finn költők versei

KABDEBÓ TAMÁS esszéje: A negyedik parancsolat

FRIED ISTVÁN: Irodalomtörténeti/tudományos válaszutak

Van egy trilógiánk

TEMESI FERENC: PEST

Alighanem háromszor is meggondolja manapság a magyar író, hogy hozzáfogjon-e egy regényhez. Vajon hányszor kell meggondolnia magát, ha trilógiát szándékozik létrehozni? S ha hozzákezd, lesz-e kitartása mindvégig a munkához? Temesi Ferenc esetében ezek a kérdések feleslegesekké vagy költőiekké váltak: a *Por* és a *Híd* után megjelent a *Pest* is, s ezzel

teljessé vált a mű, a jelenkor hazai regénytrilógiája.

A jelenkoré abban az értelemben is, hogy megírása és megjelenése ide köti. A záró regényből tudhatjuk meg, hogy az alkotó egészen pontosan 1983. április 11-én 11 órakor fogott hozzá a *Por* megírásához – mellesleg a Költészet Napja, József Attila – és Márai Sándor születésnapja ez. A regény két része 1986-ban és 1987-ben jelent meg. A *Híd* 1993-ban, a *Pest* 1996-ban. Tehát 12–13 esztendő a regényhármas megalkotásának időtartama. Nagyjából ugyanennyi időt fog át a regénybeli jelen az önéletrajzias főszereplő életpályájából a hatvanas évek legvégétől az említett 1983-as tavaszi dátumig. Ez a főszereplő ugyanakkor voltaképpen három ember: előbb Szeles András porlódi egyetemista, aztán Zoltán István, a fővárosi Egyetemi Könyvtár pályakezdő könyvtárosa, végül Tengődi Zoltán művészeti előadó, angolórákat adó magánzó, pályakezdő író. A lexikonokból megtudható, hogy mindhárom személy adatszerűen is rokonítható életpályájú Temesi Ferenccel, a névhármas tehát inkább csak játék és semmiképpen sem csökkenti a trilógia egységességét.

E műveknek azonban nem önmagában a jelenközpontúság, hanem a jelen és a múlt, méghozzá a személyessé tenni kívánt múlt folytonos egymásra vonatkoztatása a lényegi ismérve. A *Por* cselekménye 1833-ban indul, az egyik szépapa Tisza-parti sétájával, s egy másfél évszázados családtörténet ér el az elbeszélés jelenéig. A *Híd* másik főalakja az a nagyapa, akit a könyvtáros unoka nem ismert, s az ő hagyatékának feldolgozásából bomlik ki egy hosszú és változatos életű közember huszadik századi sorsa. Egy hagyaték vezet el a múlthoz a *Pest* lapjain is. Az ifjú író megkapja Hidi Kornél (1888–1976) főesperes írásos hagyatékát, amely nyersanyaga egy tervezett, de soha meg nem írt porlódi regénynek, valójában anekdoták sorozata. A „szerző" különböző álneveken ezek közül csak néhányat publikált, s halála előtt azért bízza íróként már jelentkező, elsőkönyves földijére, mert azt reméli, hogy hátha ő megírja azt a könyvet, amelyre ő egész életében csak készülgetett.

Seneca Kiadó
Budapest, 1996
346 oldal, 780,- Ft

Már ennyiből is látható, hogy a *Pest* mindkét főszereplője és mindkét cselekménysíkja ugyanazt a kérdéskört vizsgálja: lehet-e, képesek vagyunk-e regényt írni? Kérdés ez abban az értelemben is, hogy van-e bennünk elég tehetség hozzá, s abban is, hogy

tudunk-e magyar regényt alkotni,

amely nemcsak azzal magyar, hogy ezen a nyelven íródott, hanem azzal is, hogy tudatosan és nyíltan kötődik a magyar történelmi és irodalmi hagyományokhoz. E kérdésekre már egy évtizede megadta a *Por* az igenlő választ, s ezt a *Híd* megerősítette. A *Pest* viszont éppen e kérdéseket állítja a középpontba, azt a folyamatot vizsgálja, amelyben a fiatal író – anyagával, önmagával, a gátló körülményekkel megküzdve eljut odáig, hogy elkezdi írni a művet. A *Pest* zárósorai azonosak a *Por* kezdősoraival, ráadásul a legutolsó mondat egy köszönés, egy jókívánság: „Szöröncsés jó napot agygyon Isten!" Hiszen meg is adta, nemcsak a szépapának, hanem az írónak is.

Hidi Kornél neve szinte áttetszően beszélő név. Életéről a közölt nekrológ adatain kívül szinte semmit sem tudunk meg, de azt tudjuk, hogy a trilógia középső kötete éppen a *Híd* címet kapta, s a sokféle értelmezési lehetőség mindegyikében szerepe van a kötődés, a kapcsolódás, az oda-vissza járhatóság motívumkörének. Hidi Kornél hagyatéka pedig egyértelműen hidat jelent Tengődi Zoltán számára, amelyen eljuthat a regényhez, ráébredve, hogy a porlódi apai család történetét kell megírnia. A főesperes úr keresztnevének is van jelentéssugárzása, annak eredete ugyanis a latin Cornelius nemzetségnévben lelhető fel, s egy nyelvészkedő és játékos hajlamú írónál még ez a vonatkozás is tudatos lehet.

A Kornél név viszont feltétlenül emlékeztethet bennünket Esti Kornél alakjára.

Nem a pap alig megismert alakja miatt elsősorban, hanem a kétszeres énkettőzés miatt. Hidi Kornél „kettős" életet élt: miközben tisztes papi pályát futott be, olyan irodalmi ambíciókat táplált, amelyek nem nagyon illettek a papi hivatás korabeli felfogásához. Nyilván ez is gátolta a hosszú életű embert a regényírásban. Másrészt a pap Tengődi Zoltánnak is alakmása, de itt nagyjából fordított a szereposztás Kosztolányi műveihez képest. Itt az elbeszélő-író az, aki bohém életet él, készülődik, de nem ír, s „Kornél" az, aki munkával tölti egész életét, készíti az előtanulmányokat a nagynak tervezett műhöz. A sors fintoraként ezt a művet ő nem képes létrehozni, munkája mégsem hasztalan, hiszen Tengődit inspirálja, segíti abban, hogy tudatos regényszerzővé váljon, hogy a tervezgetésből mű születhessen.

Hidi Kornél néhány megjelent munkáját álnevekkel jegyezte. Ez is, még inkább az alakmás-tézist elmélyítő írói közlések erősítik megérzésünket: ez a hagyaték-ügy írói fikció. A pap alakja csak ahhoz kellett, hogy a régi Porlódról összegyűlt anekdota-anyag szervezettebb formát ölthessen, betölthesse azt a feladatát, hogy ráébreszt, megihlet egy igazi porlódi regény írására.

Az anekdoták, anekdotikus történetek közkincsnek tekinthetők.

A regény elbeszélője eleinte még úgy gondolja, hogy „nem is vagyok én író. Ennek a vak papnak az olvasója vagyok", de már sejti, hogy ez még hasznára lesz (61. lap). Később már arról elmélkedik, hogy ha majd használni is tudja e történeteket, az „Akkor se lopás lesz, hanem átvétel. A kis porlódi írók is egymástól vették az adomákat, melyeket közös zsákmánynak tekintettek. Lopás az, ha elrontasz valamit. Ha jobbá teszed: a tiéd". (136.). Egy idő után, hogy a holtpontról kimozduljon az „olvasó", elkezdi legépelni a hagyaték céduláit, s elolvasni ismerőseinek. Egyikük megkérdi: „Ezeket te írtad?" „TZ Pista világoskék szemébe nézett és magának is vá-

ratlanul azt mondta: Én." (303.) Egy másik párbeszéd ugyanerről: „Azt tudom, hogy porlódi vagy, mondta Laci. A tájszólást ismered. De honnan tudod, mi, hogy volt száz évvel ezelőtt? Hát a képzelet semmi?, mondta Zoltán, és tovább olvasott." (323.) Majd még ugyanezen felolvasás zárásaként: „Hát ez is, mondta Laci, és krákogott zavarában. Ezt sem hiszem, hogy az ujjadból szoptad! Nem csak írni kell, Lacikám, mondta Zoltán, olvasni is!" (324.) S végül egy talányos jelzőjű mondat illik még ide: „Most is csak fél szemmel pislantottam a tükör felé nagy néha, Hidi Kornél, álruhás író úr két dolgozata között." (333.) (A tükör előtt egyébként TZ kamaszkorú nevelt lánya billegett, de TZ önmagát is láthatta a tükörben is, az álruhás író úr dolgozataiban is.

Az anekdotákat a „porlódiság" köti össze, „Hidi Kornél" gyűjti egybe, s rendezi el harminchat borítékba, s Tengődi Zoltán olvassa-írja regénnyé. A „borítékok" anyaga ugyanis azért lehet több puszta gyűjteménynél, mert folyamatosan beépül közéjük Zoltán élettörténete, s annak részeként az íróvá válás folyamata. Hidi Kornélnak valójában nincs se „életrajza", se „története", neki csak 36 borítékja van, mozaikok, forgácsok alig rendezett halmazaként. Ezt az előrendezést TZ is tiszteletben tartja, alakmásának munkáját nem finomítja, de hozzáadja a maga történetét, s azt szintén megszerkeszti, összhangban a borítékokkal. A két világ: a múlt és a jelen, Porlód és Pest, apró, érdekes történetek az alföldi városból és a történő élet a hetvenes–nyolcvanas évek fővárosában. Persze ez a történő élet is tele van anekdotikus elemekkel. Az irodalmi-művészeti élet számos figurája bukkan fel,

s nem mindig előnyös oldalukról mutatkoznak be.

Persze ez TZ-ről is elmondható, akinek mindennapjait három fő réteg szervezi: a nők, a szex, a szerelem az egyik, a művészeti élet a másik, a hivatás, az irodalmi alkotás a harmadik. Ez utóbbihoz kötődik legerősebben a borítékok tartalmának olvasása. S van még egy fontos réteg: Zoltán egyik barátjától kínaiul tanul. Túljárván már a kezdeteken, a Harminchat hadicsel című könyvet forgatják, s ennek megfelelően alakul a *Pest* szerkezete is. 36 boríték – 36 hadicsel osztja hat kötegre a regényt, ezek mindegyikének címe: valamilyenfajta csaták hadicselei. A „kötegek" egyenként további hat részre oszlanak, ezek élén kínai írásjelek és magyar jelentésük található. Az *Első köteg*ben ezek: kölcsönvesz holttest visszaad lélek; akar elfog szántszándékkal eloldoz; elfog tolvajok elfog király; odadob tégla fog jáde; üt bambusz fölriaszt kígyó; ingerel tigris elhagy hegy. Az egyes fejezetek további részekre tagolódnak, különböző változatokban a jelent elbeszélő és anekdotákat soroló részek következnek egymásra. A „háború", amihez hadicselekre van szükség egyrészt általában maga az élet, a munka, a baráti kapcsolatok, a szerelem, másrészt kiemelten az alkotás, az eljutás a regényhez. A *Pest* világában a legfőbb értékek: Nadine az élettárs, majd feleség, a nevelt lány és a közös gyerek; a borítékok olvasásának segítségével megtalált írói anyag, azaz a személyessé tehető múlt; végül mindennek kifejezési képessége: a regény.

TZ a regény kezdetén a Fiatal Művészek Klubjának titkára, s a továbbiakban is rendszeres résztvevője az „irodalmi" élet bohémkodó eseményeinek. Így számos pályatársával kerül kapcsolatba, s ezek közül sokakat meg is jelenít. Hol a valódi nevet használja, hol viszonylag könnyen felfejthető álnevet, hol csak a bennfentesek, a közös ismerősök számára azonosíthatót. Egyesek szinte csak névsorokban szerepelnek, mások történetek szereplői lesznek. Egyesek tárgyilagosan, mások szeretetteljes csúfolkodással, ismét mások gyilkosan szatirikus miniportrékkal szerepelnek, s a meg-

nevezés módja nem függ össze ezzel a csoportosítással. Bizonyára

több nemzedéktárs fog vérig sértődni,

bár valószínű, hogy a regényben leírtakat, ha módja volt rá, már korábban is közölte velük az elbeszélő közeli ismerőse: Temesi Ferenc. TZ szeretni és gyűlölni is tud, végletesen ítélkezik fiatalabb és idősebb pályatársairól, mint általában teszik ezt a fiatal emberek. Lényeges azonban, hogy elsősorban emberként, etikai lényként ítél meg s utasít el, s nem az a bűne vagy erénye valakinek, hogy milyen szintű író az ítélkező értékrendje szerint. TZ nyilván nem mindig igazságos. A regény legutolsó s legtömörebb fejezetének kínai írásjeleit azonban már nem tanára fejti meg, Zoltán maga dolgozik, segítség nélkül, s a jelek értelme: „menekülés, valamiből valamit csinál, előny". S úgy gondolja, hogy „a menekülés megmenekülés is lehet". S vitatkoznak benne a hangok: „De hova meneküljek én? Haza, a múltadba, gerlicemadár. Porlódra. Ahol a hátrányodból, hogy Pesten nem vesznek semmibe, előnyt faraghatsz. Azt akarod, hogy provinciális író legyek? Azt. Az a szerep nem kell senkinek." Pesten tehát nem otthonossá, hanem Porlód írójává válik az elbeszélő, s mint hajdan Móricznak a népköltési gyűjtőutak, neki a porlódi–szegedi anekdoták hozzák meg az írói fölszabadulást.

Hidi Kornél legutolsó jegyzete nem anekdota, hanem személyes emlék az első világháborús frontról. Életprogramja: „Szeretni kell az embereket: Csak ez az út." Ez bizony Isten szolgájának sem könnyű feladat. TZ azonban ekkor már van annyira bölcs, hogy tudja: nem általában és minden embert kell feltétlenül szeretnie, hanem elsősorban azokat, akikhez a legtöbb köze van: „Akkor már régen tudtam, hogy édesapám családjának történetét írom meg, melyről mint korán árvaságra jutott gyerek, állandóan beszélt nekem. Én sötét és gonosz voltam akkoriban: se a család története, se Porlód nem érdekelt. És pont az volt benne a legnagyobb föladat: hogy ki kellett találnom az őseimet. Ez lett az én hosszú menekülésem."

Azzal, hogy a *Pest* zárómondatai azonosak a *Por* kezdésével, a legtartalmasabban és a legformálisabban is kerek egésszé válik a trilógia, amely így olyan nevelődési regénynek mutatkozik, amelyben a nevelődő személy – és az olvasó – számára is a jelennel egyenrangúan fontossá válik a személyessé tehető múlt a család, a szűkebb szülőföld és a haza szintjein is.

A trilógia vitathatatlanul szerves alkotás,

ugyanakkor Temesi Ferenc sem tudta elkerülni azt a talán minden trilógiára jellemző sajátosságot, hogy az első rész nyújtja az esztétikailag legteljesebb élményt. A harmadik rész szervességének legnagyobb gátja alighanem az, hogy a borítékokban gyűjtött anekdoták, hiába van meg a főtéma: a regényíróvá fejlődés szempontjából kulcsfontosságú szerepük, mégsem alkotnak szükségszerűen összefüggő láncolatot azon a tényen túl, hogy porlódiak. Az első részben egy porlódi család története, a másodikban egyetlen ember életsorsa biztosította a múltbeli történéssor szervességét, itt Hidi Kornél alakja és Porlód ehhez nem bizonyul egyértelműen elegendőnek. A trilógia azonban nemcsak három mű egymásutánja, hanem állandó egymásra vonatkoztatás is. Így a *Por* és a *Híd* korábbi olvasói aligha fognak elvonatkoztatni tapasztalataiktól, s Porlód és a korábban más nevű Tengődi Zoltán régi jó ismerősük már a *Pest* lapjain, s ez önmagában is szervesebbé teszi a lazább kapcsolatokat is. A három mű ugyanis valóban trilógia, valóban van ismét egy regénytrilógiánk.

Pásy Géza

József Attila Tudományegyetem Szeged I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Szerkesztői asztal

Folyóiratunk gazdája, a *Tiszatáj Alapítvány* márciustól közalapítványként működik. A kuratórium elnöke Gyuris György, a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója. Tagjai: Annus József, Bíró Zoltán, Olasz Sándor, Vekerdi László és Vörös László. A kuratórium titkára dr. Bobvos Pálné jogász. A felügyelő bizottság tagjai: Békési Imre főiskolai tanár, Fried István egyetemi tanár és Tóth Imre közgazdász.

*

Március 28-án a Helikon Könyvesházban (Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 37.) Alföldy Jenő mutatta be az *Orpheus panasza (Pályaképek Balassitól Nagy Lászlóig)* c. kötetet, melyet a Helikon és a Tiszatáj adott ki.

Gyuris György *A Tiszatáj fél évszázada* c. könyve Budapesten a Helikon Könyvesházban és az Írók Boltjában vásárolható meg.

*

Április 11-én *Baka István* síremlékét avatták föl a szekszárdi alsóvárosi temetőben. A Babits Mihály emlékházban Baka István emlékkiállítását is ekkor nyitották meg.

*

Április 14-én a Somogyi-könyvtár móravárosi fiókkönyvtárában volt *Tiszatáj*-est, amelyen Gyuris György és Olasz Sándor vett részt.

A budapesti *Rátkai Márton Klub* Tájak–folyóiratok sorozatában április 22-én a Tiszatáj szerkesztőivel találkoztak az olvasók. A szerkesztőséget Olasz Sándor főszerkesztő és Hász Róbert olvasószerkesztő képviselte. Vendégeink a Tiszatáj-díjas költők voltak: Nagy Gáspár, Szepesi Attila, Utassy József. Lapunk múltjáról Vekerdi László beszélt.

Május végén,
a *Tiszatáj könyvek* sorozat
első köteteként jelenik meg
Hász Róbert regénye
Diogenész kertje címmel.
Szerkesztőségünk címén
is megrendelhető
580 Ft-os áron.

Ára: 80 Ft